

**ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ
МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО**

**Факультет філології й журналістики
імені Михайла Стельмаха**

Кафедра української мови

НІНА КУХАР

ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА

Завдання для практичних занять і самостійної роботи

**для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра
галузі знань А Освіта**

**предметної спеціальності *A4.01 Середня освіта (Українська
мова і література)***

**додаткової предметної спеціальності *A4.021 Середня освіта
(Мова і зарубіжна література (англійська))***

**Освітньо-професійна програма *Середня освіта. Українська мова
і література, англійська мова***

**галузі знань В Культура, мистецтво та гуманітарні науки
спеціальності *B11.01 Філологія. Українська мова та література***

УДК 81'1(075.8)

DOI: <https://doi.org/10.31652/978-617-558-397-5-1-100>

К 95

Рецензенти:

Завальнюк І. Я., декан факультету філології й журналістики імені М. Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, доктор філологічних наук, професор.

Коваленко Н. Д., доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

К 95 Кухар Н. І. Вступ до мовознавства. Навчально-методичний посібник для здобувачів ступеня вищої освіти бакалавра. Вінниця : Твори, 2025. 100 с. DOI: <https://doi.org/10.31652/978-617-558-397-5-1-100>

ISBN 978-617-558-397-5

У посібнику розроблено теми практичних занять, подано літературу – основну та додаткову, що допоможе здобувачам освіти філологічних спеціальностей опанувати відповідні розділи освітнього компонента «Вступ до мовознавства». Вправи і завдання, рекомендовані для виконання, поглиблюють розуміння мовних одиниць, сформулюють уміння витлумачувати основні фонетичні, лексичні, граматичні явища мовної системи та зіставляти факти різних мов. Подано завдання для самостійної та індивідуальної роботи, тести для самоконтролю, реєстр лінгвістичних термінів, фрагменти першоджерел для обов'язкового опрацювання здобувачами вищої освіти.

ISBN 978-617-558-397-5

© Кухар Н.І., 2025

© ТОВ «НІЛАН-ЛТД», 2025

ЗМІСТ

інформаційний пакет навчальної дисципліни «вступ до мовознавств а»	4
програма навчальної дисципліни	13
практичне заняття № 1. навчальна дисципліна «вступ до мовознавств а», її мета, завдання, предмет і місце в системі навчальних лінгвістичних дисциплін	16
практичне заняття № 2. сучасні наукові парадигми мовознавств а.....	21
практичне заняття № 3. структурна мова. системний характер мови	25
практичне заняття № 4. походження мови. історичний розвиток мови	27
практичне заняття № 5. мови світу і їхня класифікація	29
практичне заняття № 6. фонетика. фонологія. поняття фонем. функціональні та історичні зміни звуків	31
практичне заняття № 7. історія письма. графіка. орфографія	37
практичне заняття № 8. лексикологія, лексикологічні науки	40
практичне заняття № 9. семантичний обсяг слова.....	45
практичне заняття № 10. фразеологія як проміжний мовний рівень. актуальні питання лексикографії	47
практичне заняття № 11. граматична будова мови	52
практичне заняття № 12. морфологія. характеристика частин мови. синтаксичні одиниці мови	56
підсумкова контрольна робота	60
індивідуальні навчально-дослідні завдання	69
програма підготовки до іспиту	72
короткий термінологічний словник зі «вступу до мовознавств а».....	75
методичні рекомендації щодо опрацювання інформації наукового джерела	79

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПАКЕТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА»

Метою вивчення навчальної дисципліни є ознайомлення здобувача освіти з основами теорії мови, засвоєння основних понять мовознавчої науки; формування вміння аналізувати мовні явища; підготовка до свідомого засвоєння дисциплін мовознавчого циклу.

Завдання: ознайомити студентів з лінгвістичними напрямками, ідеями, проблемами сучасного мовознавства; систематизувати знання про основні мовознавчі теорії, навички лінгвістичного аналізу; набути навичок застосування провідних методів і теорій лінгвістики в професійній роботі учителя української мови і філолога; опанувати сучасні методи лінгвістичних досліджень; ознайомити з етапами розвитку світової лінгвістичної думки, розвитком теоретичних ідей і принципів та методів аналізу від античного світу до наших днів; дослідити історію українського мовознавства, його методологічну основу, науково-методичне спрямування, зв'язок з практикою шкільного вивчення української мови.

Вивчення навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства» передбачає її взаємозв'язок з такими освітніми компонентами, як «Сучасна українська літературна мова», «Іноземна мова за професійним спрямуванням», «Лінгвістичні основи професійної комунікації».

Компетентності (за освітньо-професійною програмою)

Загальні компетентності: Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

Здатність зберігати та примножувати моральні, культурні, наукові цінності і досягнення суспільства на основі розуміння історії та закономірностей розвитку предметної області, її місця у загальній системі знань про природу і суспільство та у розвитку суспільства, техніки і технологій, використовувати різні види та форми рухової активності для активного відпочинку та ведення здорового способу життя.

Здатність бути критичним і самокритичним.

Здатність учитися й оволодівати сучасними знаннями.

Здатність до пошуку, опрацювання та аналізу інформації з різних джерел.

Уміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми.

Здатність працювати в команді та автономно.

Фахові компетентності: Усвідомлення структури філологічної науки та її теоретичних основ.

Здатність використовувати в професійній діяльності знання про мову як особливу знакову систему, її природу, функції, рівні.

Здатність використовувати в професійній діяльності знання з теорії та історії мов, що вивчаються. Здатність аналізувати діалектні та соціальні різновиди мов, що вивчаються, описувати соціолінгвальну ситуацію.

Здатність вільно, гнучко й ефективно використовувати мову, що вивчається, в усній та письмовій формі, у різних жанрово-стильових різновидах і реєстрах спілкування (офіційному, неофіційному, нейтральному), для розв'язання комунікативних завдань у різних сферах життя.

Здатність вільно оперувати спеціальною термінологією для розв'язання професійних завдань.

Усвідомлення засад і технологій створення текстів різних жанрів і стилів державною та іноземною (іноземними) мовами.

Здатність до надання консультацій з дотримання норм літературної мови та культури мовлення.

Здатність до організації ділової комунікації.

Результати навчання за освітньою програмою: Вільно спілкуватися з професійних питань із фахівцями та нефахівцями державною та іноземними мовами усно й письмово, використовувати їх для організації ефективної міжкультурної комунікації.

Ефективно працювати з інформацією: добирати необхідну інформацію з різних джерел, зокрема з фахової літератури та електронних баз, критично аналізувати й інтерпретувати її, впорядковувати, класифікувати й систематизувати.

Організовувати процес свого навчання й самоосвіти.

Розуміти основні проблеми філології та підходи до їх розв'язання із застосуванням доцільних методів та інноваційних підходів.

Знати й розуміти систему мови, загальні властивості літератури як мистецтва слова, історію мов і літератури, що вивчаються, і вміти застосовувати ці знання у професійній діяльності.

Характеризувати діалектні та соціальні різновиди мов, що вивчаються, описувати соціолінгвальну ситуацію.

Знати норми літературної мови та вміти їх застосовувати у практичній діяльності.

Знати принципи, технології і прийоми створення усних і письмових текстів різних жанрів і стилів державною та іноземними мовами.

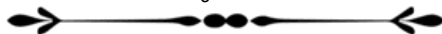
Аналізувати мовні одиниці, визначати їхню взаємодію та характеризувати мовні явища і процеси, що їх зумовлюють.

Використовувати мови, що вивчаються, в усній та письмовій формі, у різних жанрово-стильових різновидах і реєстрах спілкування (офіційному, неофіційному, нейтральному), для розв'язання комунікативних завдань у побутовій, суспільній, навчальній, професійній, науковій сферах життя.

Здійснювати лінгвістичний, літературознавчий та спеціальний філологічний аналіз текстів різних стилів і жанрів.

Мати навички участі в наукових та/або прикладних дослідженнях у галузі філології.

Мета посібника – допомогти здобувачам вищої освіти в організації роботи над засвоєнням теоретичного матеріалу та виробленням практичних навичок з навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства». У посібнику розроблено 12 тем практичних занять, об'єднаних у два розділи: у першому розділі розглянуто вступні положення щодо мовознавства, його галузей, сучасних наукових парадигм лінгвістики, структури і системи мови, походження мов, критеріїв класифікації мов; у другому розділі опрацьовано галузі лексикології, поняття семантичного обсягу слова, фразеологію як проміжний рівень мовної системи, актуальні питання лексикографії, граматичну будову мови. Вправи і завдання орієнтують здобувачів вищої освіти філологічних спеціальностей на самостійну роботу, спостереження за мовними явищами з використанням словників, довідників, наукових джерел. Для закріплення знань із вивчених розділів розміщено підсумкові тести.

Здобувачам вищої освіти рекомендовано **обов'язкові навчальні підручники та посібники:**

1. Вступ до мовознавства: навч. посіб. для здобувачів філологічних спеціальностей закладів вищої освіти / уклад.: Н. С. Безгодова, А. О. Найрулін. Полтава: Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2023. 227 с.
2. Вступ до мовознавства: підручник / І. О. Голубовська, С. М. Лучканин, В. Ф. Чемес та ін.; за ред. І. О. Голубовської. Київ, 2016.
3. Довбня Л., Товкало Т. Історія українського мовознавства: навчальний посібник в іменах. Переяслав-Хмельницький, 2018.
4. Дрогомирецький П. П., Пена Л. І. Вступ до мовознавства : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2015.
5. Дубічинський В. В. Основи загального та прикладного мовознавства : навч. посіб. Харків, 2016.
6. Дорошенко С. І., Дудик П. С. Вступ до мовознавства. Київ, 1974.
7. Загнітко А. П. Мовознавство: загальне мовознавство. Вінниця, 2019.
8. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : Твори, 2020. 920 с.
9. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства. Київ, 2006.
10. Колода Д. В. Методичні рекомендації до курсу «Вступ до філологічних студій (мовознавство)» для студентів факультету іноземної філології (спеціальність 035.041 Германські мови та літератури). Харків, 2023. 96 с.
11. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Київ, 2004. URL: https://pidruchniki.com/1222090548043/dokumentoznavstvo/vstup_do_movoznavstva
12. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: навч. посібник. Київ, 2006. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk686575.pdf>
13. Назаренко О. М. Вступ до мовознавства: навч. посібн. Одеса, 2021. 190 с.

Додаткова література:

1. Акоп'янц Н. Використання Chat GPT в процесі вивчення мови: переваги та можливості. Вісник Національного технічного університету «ХПІ». Серія : Актуальні проблеми розвитку українського суспільства. 2023. № 1. С. 69-72.
2. [Ажнюк Б. М. Мовна політика в Україні і перспективи євроінтеграції.](#)

Мовознавство. 2022. №6.

3. Демська-Кульчицька О. Книга Українська мова. Подорож із Бад-Емса до Страсбурга. Харків, 2023.
4. Кремень Т. Новітні сленгізми-неологізми – мовне відзеркалення війни. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3490258-novitni-slengizmineologizmi-movne-viddzerkalenna-vijni.html>.
5. Кузнецова Є. Мова-меч. Як говорила радянська імперія. Харків, 2024.
6. Карпенко Ю. О. Вступ до мовознавства. Київ, 2006.
7. Кулик В. Мовна політика в багатомовних країнах. Закордонний досвід та його придатність для України. Київ, 2021.
8. Кухар Н. Проблема вербальної агресії в сучасному мовознавчому дискурсі. (2024). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство)*, 39, 87-96. <https://doi.org/10.31652/2521-1307-2024-39-08>
9. Лучик В.В. Вступ до слов'янської філології. Київ, 2008.
10. Людино- й культурознавчі пріоритети сучасного мовознавства. Напрями, тенденції та міждисциплінарна методологія: колект. монографія / редкол.: К. І. Мізін (голов. ред.) та ін. Кременчук, 2019.
11. Полюжний М. М. Курс лекцій з лінгвісторіографії. Вінниця, 2004.
12. Потєбня О. Мова. Національність. Денаціоналізація. Нью-Йорк, 1992.
13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава, 2008.
14. Тараненко О. О. Мова як дзеркало етнічної ментальності: так і ні. *Мовознавство*. 2021. № 6.
15. Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців. Київ, 2002.
16. Юрчак Г. В. [Методологічні засади викладання навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства»](#) // *New integrations of modern education in universities*. 2023. P.290-293.

Допомогу в підготовці до практичних занять нададуть **словниково-довідкові видання та інформаційні ресурси:**

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ, 2007. URL: <http://terminy-mizhkult-komunikacii.wikidot.com/>

2. Голянич М.І. Словник лінгвістичних термінів: лексикологія, фразеологія, лексикографія / Голянич М.І., Стефурак Р.І., Бабій І.О.; за

редакцією М.І.Голянич. Івано-Франківськ, 2011.

3. Загнітко А. П. Сучасна лінгвістика: погляди та оцінки: науково-аналітичне видання. Донецьк, 2014. https://science.donnu.edu.ua/wp.../sites/.../Zahnitkoretsenzii_maket_ost.pdf2.

4. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства : підручник. Київ, 2004. URL: https://pidruchniki.com/1222090548043/dokumentoznavstvo/vstup_do_movoznavstva

5. Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: навч. посібник. Київ, 2006. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk686575.pdf>

6. Українська мова. Енциклопедія / Редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко, М. П. Зяблюк та ін. Київ : Укр. енциклопедія, 2000. URL: <http://litopys.org.ua/ukrmova/um.htm>

7. Ющук І. П. Вступ до мовознавства : навч. посібник. Київ, 2000. URL: <http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=8821>

Критерії та методи оцінювання

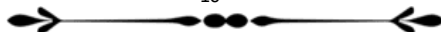
Поточний контроль проводиться на практичних заняттях, а також оцінюється самостійна робота, у тому числі й індивідуальні завдання, з кожної теми. Поточний контроль реалізується такими методами: усного і письмового опитування, виступів на практичних заняттях, підготовки та демонстрації презентацій, портфолію тощо, проведення колоквиумів. Поточний контроль (60 балів) передбачає такі форми: участь у практичних заняттях (відповідь на питання, виступи з доповідями, обговорення дискусійних питань, виконання практичних завдань (зробити повний лінгвістичний аналіз різнорівневих мовних одиниць)); поточні тестування, виконання підсумкової контрольної роботи. Індивідуальне навчально-дослідне завдання (презентація лінгвістичного проекту, підготовка реферату) – 10 балів. На підсумковий (семестровий) контроль – екзамен – відведено 30 балів.

Результат освітньої діяльності здобувача вищої освіти оцінюється згідно з Критеріями оцінювання знань і вмінь студентів Вінницького державного педагогічного університету імені М. Коцюбинського

Оцінка за шкалами	Критерії оцінювання	Рівень досягнень
-------------------	---------------------	------------------

ЕКТС, стобаловою, розширеною		здобувача
<p>А 90-100 балів ВІДМІННО</p>	<p>Здобувач володіє понятійним і фактичним апаратом освітнього компонента на поглибленому рівні; комплексом знань та вмінь, який характеризується системністю. Застосування знань здійснюється на основі самостійного цілеутворення, побудови власних програм діяльності. Здобувач проявляє нешаблонність мислення у виборі і використанні елементів комплексу знань, здатний самостійно і творчо використовувати набуті уміння відповідно до варіативних ситуацій навчання. Здобувач спроможний самостійно формулювати узагальнення та висновки, нові задачі, розв'язувати нестандартні задачі, ситуації. Навчально-пізнавальна активність обумовлена пізнавальними інтересами, мотивами саморозвитку і професійного становлення. Здобувач проявляє інтерес до актуальних проблем відповідного освітнього компонента, може під керівництвом викладача вибрати предмет наукового дослідження, проводити самостійну науково-дослідну роботу.</p>	<p>ВИСОКІЙ</p>
<p>В 80-89 балів ДУЖЕ ДОБРЕ</p>	<p>Здобувач володіє понятійним і фактичним апаратом освітнього компонента на поглибленому рівні. Здобувач володіє комплексом знань та вмінь, який є частково-впорядкованим. У процесі застосування знань студент спроможний вибрати необхідний елемент комплексу знань та вмінь. Застосування знань та вмінь здійснюється як у стандартних ситуаціях, так і при незначних варіаціях умов на основі використання загальних рекомендацій. Відбувається перенесення сформованих умінь або їх комплексів на розв'язування незнайомих задач, ситуацій. Навчально-пізнавальна активність стимулюється пізнавальними інтересами, продукт діяльності оцінюється як професійно значущий.</p>	
<p>С 75-79 балів ДОБРЕ</p>	<p>Здобувач володіє понятійним і фактичним апаратом освітнього компонента на підвищеному рівні, може усвідомлено застосовувати знання та вміння для висвітлення суті питання. Комплекс знань частково-структурований. Знання застосовуються переважно у знайомих ситуаціях. Здобувач усвідомлює особливості навчальних задач, ситуацій тощо. Пошук способів їх розв'язання здійснюється за зразком. Здобувач спроможний аргументувати застосування певної методичної дії у ході розв'язування задач, ситуацій тощо. Навчально-пізнавальна активність стимулюється мотивами професійного становлення і пізнавальними інтересами.</p>	<p>ДОСТАТНІЙ</p>

<p>D 60-74 балів ЗАДОВІЛЬНО</p>	<p>Здобувач володіє понятійним і фактичним апаратом освітнього компонента на середньому рівні, може проілюструвати власними прикладами відповідь на питання, частково усвідомлює специфіку навчальних та прикладних задач, ситуацій тощо, має знання про способи розв'язування типових задач, ситуацій тощо. Однак процес самостійного розв'язування задач, ситуацій тощо потребує опори на зразок. Навчально-пізнавальна активність здобувача є ситуативно-евристичною. Домінують мотиви обов'язку та особистого успіху. Використання засобів саморозвитку та самопізнання відбувається не усвідомлено.</p>	<p>ЗАДОВІЛЬНИЙ</p>
<p>E 50-59 балів ДОСТАТНЬО</p>	<p>Здобувач володіє понятійним і фактичним апаратом освітнього компоненту на середньому рівні. Має уявлення про специфіку навчальних та прикладних задач, ситуацій тощо. Виконання дій при роз'ясненні задач, ситуацій частково усвідомлюється, здійснюється частково правильно.</p>	<p>НИЗЬКИЙ</p>
<p>Fx 35-49 балів НЕЗАДОВІЛЬН O</p>	<p>Здобувач володіє понятійним і фактичним апаратом освітнього компонента на елементарному рівні, має уявлення про зміст основних розділів. Виконання окремих дій відбувається не усвідомлено, однак переважно правильно, навчально-пізнавальна активність мотивується ситуативно-прагматичним інтересом.</p>	<p>НЕЗАДОВІЛЬНИЙ</p>
<p>F 0-34 балів НЕПРИЙНЯТО</p>	<p>Здобувач володіє понятійним і фактичним апаратом освітнього компонента на елементарному рівні, має уявлення про зміст окремих розділів. Виконання окремих методичних дій відбувається несвідомо, у більшості неправильно, навчально-пізнавальна активність проявляється лише у ситуаціях зовнішнього примусу.</p>	<p>НЕЗАДОВІЛЬНИЙ</p>

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти

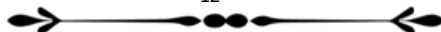
ПОТОЧНИЙ КОНТРОЛЬ ТА САМОСТІЙНА РОБОТА													
РОЗДІЛ 1 - 35 балів													
T1		T2		T3		T4		T5		T6		T7	
Ауд.	СР.	Ауд.	СР.	Ауд.	СР.	Ауд.	СР.	Ауд.	СР.	Ауд.	СР.	Ауд.	СР.
3	2	3	2	3	2	3	2	3	2	3	2	3	2

ПОТОЧНИЙ КОНТРОЛЬ ТА САМОСТІЙНА РОБОТА											Підсумков а контроль (екзамен)	Загальна кількість балів
РОЗДІЛ 2 – 35 балів												
Т1		Т2		Т3		Т4		Т5		ІНДЗ		100
Ауд.	СР.	Ауд.	СР.	Ауд.	СР.	СР.	Ауд.	Ауд.	СР.			
3	2	3	2	3	2	3	2	3	3	2	10	30

Шкала оцінювання: сто балова, ECTS, розширена

Сума балів за всі види освітньої діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за розширеною шкалою
		<i>Для екзамену, заліку, курсової роботи, практики</i>
90-100	A	ВІДМІННО
80-89	B	ДУЖЕ ДОБРЕ
75-79	C	ДОБРЕ
60-74	D	ЗАДОВІЛЬНО
50-59	E	ДОСТАТНЬО
35-49	FX	НЕЗАДОВІЛЬНО З МОЖЛИВІСТЮ ПОВТОРНОГО СКЛАДАННЯ
1-34	F	НЕПРИЙНЯТНО З ОБОВ'ЯЗКОВИМ ПОВТОРНИМ ВИВЧЕННЯМ ДИСЦИПЛІНИ

ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

РОЗДІЛ 1. Природа мови. Фонологічна система

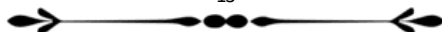
ТЕМА 1. Мовознавство як наука про мову. Галузі мовознавства. *Інформаційний обсяг теми.* Навчальна дисципліна «Вступ до мовознавства», її мета, завдання, предмет і місце в системі навчальних лінгвістичних дисциплін. Загальне і часткове мовознавство, теоретичне і практичне мовознавство. Поняття про дослідні методи мовознавства. Виникнення дослідних методів на певному етапі розвитку мовознавства і використання їх залежно від підходу до вивчення мови. Загальна характеристика описового, історичного, порівняльно-історичного, зіставного, експериментального, статистичного, структурного методів мовознавства.

ТЕМА 2. Сучасні наукові парадигми мовознавства. *Інформаційний обсяг теми.* Короткі відомості з історії лінгвістики. Давні мовознавчі школи: індійська, арабська, китайська, давньогрецька. Мовознавство середньовіччя та епохи Відродження. Українські мовознавчі традиції. Перші граматики та лексикографічні пам'ятки. Мовознавство XIX століття: натуралістична, психологічна і соціологічна концепція. Порівняльно-історичне мовознавство. Структуралізм. Образи мови (наукові парадигми) XX – початку XXI століття. Мова як елемент мовної сім'ї. Мова і «комп'ютерна революція». Синергетична теорія мови.

ТЕМА 3. Структура мови. Системний характер мови. *Інформаційний обсяг теми.* Поняття системи мови і мовної структури. Потенційна відмінність системи однієї мови від інших мов. Семіотика. Знаковий характер мови. Поняття лінгвістичного знака і рівня мови. Фонетико-фонологічний, лексико-семантичний, морфемно-морфологічний та синтаксичний рівні мови. Мовні універсалії.

ТЕМА 4. Походження мови. Історичний розвиток мови. *Інформаційний обсяг теми.* Походження мови як наукова проблема. Міфи, перекази про походження мови. Теорії-гіпотези походження мови (звуконаслідувальна, договірна, оноματοпоетична, трудова, вигукова). Сучасне наукове трактування проблеми походження мови. Етнічні типи мов: родові, племені, мови народностей, національні мови. Літературні мови. Загальні і часткові закони розвитку мови. Основні процеси історичного розвитку мов: диференціація і інтеграція. Закономірності розвитку мов. Поняття мовної універсалії і мовного закону. Специфіка розвитку різних рівнів мовної структури. Етнолінгвістика. Лінгвокультурологія. Проблема співвідношення мови і культури. Етнокультурна компетенція та її складники. Мова і міжкультурна комунікація. Вербальне вираження національних особливостей.

ТЕМА 5. Мови світу і їхня класифікація. *Інформаційний обсяг теми.* Різноманітність мов світу. Поняття лінгвістичної карти. Загальнонародний характер мови. Територіальні діалекти. Соціальні діалекти: жаргони, арго. Типи

класифікацій мов. Морфологічна класифікація мов. Кореневі і аглютинативні мови. Флективні мови синтетичної і аналітичної будови. Генеалогічна класифікація мов і порівняльно-історичний метод як її основа. Основні сім'ї мов. Індоевропейська сім'я мов. Слов'янські мови. Соціологічна класифікація мов О. Ткаченка.

ТЕМА 6. Фонетика. Фонологія. Поняття фонем. Функціональні та історичні зміни звуків. *Інформаційний обсяг теми.* Матеріальна даність мови. Об'єкт і предмет фонетики. Три аспекти в характеристиці мовних звуків: фізично-акустичний, анатоμο-фізіологічний і фонологічний. Фізично-акустична характеристика звуків мови. Анатоμο-фізіологічна характеристика звуків. Мовний апарат людини. Мовотворчі функції мовних органів. Артикуляція звука. Артикуляційна база мови. Елементи членування мовного потоку. Звуки мови. Склад. Такт. Фонетичне слово. Фраза. Наголос, його різновиди. Акцентологія. Інтонація, її елементи, основні різновиди. Система голосних фонем. Система приголосних фонем. Взаємодія звуків у потоці мовлення. Причини звукових змін, їх типи. Позиційні зміни звуків. Редукція звуків. Комбінаторні зміни звуків: асиміляція, дисиміляція, акомодация, метатеза, гаплогія, субституція. Спонтанні (історичні) зміни звуків. Поняття фонетичного закону. Орфоепія. Орфоепічні норми мови.

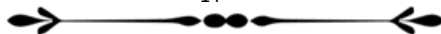
ТЕМА 7. Історія письма. Графіка. Орфографія. *Інформаційний обсяг теми.* Письмо як вторинна і додаткова до звукової мови форма мовного спілкування. Виникнення письма – початок документальної історії людства. Матеріал та знаряддя письма. Основні етапи розвитку письма. Символічна і умовна сигналізація /«предметне письмо»/. Типи графічного письма.

РОЗДІЛ 2 Лексикологія. Граматична система мови

ТЕМА 1. Лексикологія. Лексикологічні науки. *Інформаційний обсяг теми.* Слово як об'єкт лінгвістичного аналізу. Місце слова в структурі мови. Фонетичні й граматичні ознаки слова. Семантика слова. Слово і поняття. Поняття лексеми. Типи відношень лексичних одиниць. Лексико-семантичні категорії: полісемія, омонімія, синонімія, антонімія, гіперо-гіпонімія, конверсія. Словниковий склад мови.

ТЕМА 2. Семантичний обсяг слова. *Інформаційний обсяг теми.* Денотативне, конотативне та сигніфікативне значення. Семасіологія. Узагальнювальна функція слова. Характер зв'язку між словом і предметом. Об'єктивне і суб'єктивне значення слів. Особливості виникнення назв (слів). Мотивовані і немотивовані назви. Поняття про внутрішню форму слова. Полісемія й моносемія слів. Механізми утворення переносних значень слова: метафора, метонімія, синекдоха. Слово і контекст. Узуальне і okazіональне значення слова.

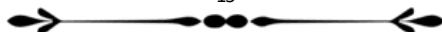
ТЕМА 3. Фразеологія як проміжний мовний рівень. Актуальні питання лексикографії. *Інформаційний обсяг теми.* Поняття про фразеологізми. Типи фразеологізмів. Джерела фразеологізмів. Вияв у фразеології національної

специфіки мови. Виділення фразеологізмів із текстів, опис їх значення та стилістичних функцій, добір до фразеологізмів синонімічних лексем і фразеологізмів. Робота з фразеологічними словниками. Лексикографія як учення про теоретичні основи і практику укладання словників. Типи словників: енциклопедичні і лінгвістичні, будова словникової статті в різних словниках. Зіставлення словникових статей у рівних типах та видах словників і встановлення їх специфічних рис. Робота над словниками лінгвістичного типу. Складання коротких описів словників.

ТЕМА 4. Граматична будова мови. *Інформаційний обсяг теми.* Граматика. Граматична категорія. Граматичне значення. Граматична форма. Засоби вираження граматичних значень. Морфема як найменша значуща одиниця мови і складова частина слова. Структура слова і його морфемний склад. Функціонально-сміслова природа морфем і їх поділ на лексико-поняттєві, деривативні /словотворчі і граматичні /формотворчі і релятивні/. Поняття кореня і афікса. Види афіксальних морфем: префікси і постфікси; інтерфікси, інфікси, конфікси. Службові слова і морфемі. Поняття основи і флексії в змінюваних словах.

ТЕМА 5. Морфологія. Характеристика частин мови. Синтаксичні одиниці мови. *Інформаційний обсяг теми.* Частини мови, принципи виділення їх. Історична мінливість частин мови і властивих їм граматичних значень. Вживання слів однієї частини мови в значенні інших (субстантивація та ін.). Частини мови як лексико-граматичні розряди /класи/ слів. Синтаксис. Основні синтаксичні одиниці. Речення як одиниця синтаксису. Різноманітність будови речення в різних мовах і в тій самій мові в різні періоди її розвитку. Синтаксис як учення про речення і словосполучення. Словосполучення. Речення і його основні ознаки. Основні аспекти вивчення речення. Синтаксичні зв'язки слів у реченні. Поняття синтагми. Будова простого речення. Члени речення. Будова складного речення.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1. НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА «ВСТУП ДО МОВОЗНАВСТВА», ЇЇ МЕТА, ЗАВДАННЯ, ПРЕДМЕТ І МІСЦЕ В СИСТЕМІ НАВЧАЛЬНИХ ЛІНГВІСТИЧНИХ ДИСЦИПЛІН

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Користуючись рекомендованою літературою, визначте об'єкт і предмет мовознавства.
2. На які розділи (галузі) членується мовознавство?
3. Схарактеризуйте суспільні функції мови. Чому немає єдиної класифікації цих функцій?
4. Порівняйте функції природних і штучних мов, зробіть висновок.
5. Якими є зв'язки мовознавства з іншими науками?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1) Опрацювати матеріал підручників і посібників:

Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Київ, 2004. URL: https://pidruchniki.com/1222090548043/dokumentoznavstvo/vstup_do_movoznavstva

Вступ до мовознавства : підручник / І. О. Голубовська, С. М. Лучканин, В. Ф. Чемес та ін.; за ред. І. О. Голубовської. Київ, 2016.

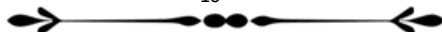
Ющук І. П. Вступ до мовознавства: навч. посібник. Київ, 2000. URL: <http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=8821>

Кулик В. Мовна політика в багатомовних країнах. Закордонний досвід та його придатність для України. Київ, 2021.

Коментар: Мовознавство, або лінгвістика, – наука про природну мову загалом і про всі мови світу як її індивідуальних представників. Предмет мовознавства – мовні ознаки, властивості, закономірності розвитку мови, прийоми, способи, методи дослідження, витлумачення її функцій, природи, сутності. Завдання мовознавства: виявлення природи, встановлення законів, будови, функціонування, формування та розвитку мов, їхня наукова характеристика, визначення ролі мови в усіх сферах діяльності людини, суспільства для забезпечення життєвої практики народів.

Усі мовознавчі дослідження розподіляють між двома підрозділами науки про мову – конкретним (частковим) і загальним мовознавством. Конкретне мовознавство вивчає окремі мови (україністика, полоністика, богемістика тощо) або групи споріднених мов (славістика, германістика, романістика тощо). Загальне мовознавство досліджує загальні особливості мови як людського засобу спілкування, а також структуру й закономірності функціонування всіх мов світу. Поза конкретним і загальним мовознавством виокремлюють прикладне мовознавство, яке опрацьовує методи розв'язання практичних завдань, пов'язаних із використанням мови, воно зорієнтоване на реалізацію суспільних потреб.

У мовознавстві різні лінгвістичні дисципліни об'єднують у 4 групи:

1) дисципліни, які досліджують внутрішню будову мови (фонетика, лексикологія, граматики тощо); 2) історичні дисципліни, які досліджують розвиток структурних компонентів мови (історична фонетика, історична граматики тощо); 3) лінгвістичні дисципліни, які досліджують функціонування мови в різних аспектах (соціолінгвістика, психолінгвістика тощо); 4) прикладні дисципліни: лінгвостатистика, історія письма, інженерна лінгвістика тощо.

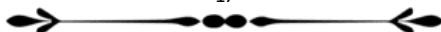
Мовна система має складну структуру, в її складі можна виділити окремі системи (рівні). Рівні мови – це підсистеми мовної системи, кожна з яких характеризують сукупність відносно однорідних одиниць і набір правил, які регулюють їх використання і групування в різні класи і підкласи. Виділяють основні й проміжні рівні. До основних належать: фонологічний, морфологічний, лексико-семантичний, синтаксичний. Кожен із рівнів має свою основну одиницю: фонему, морфему, лексему, синтаксему. На стику рівнів виникають проміжні рівні: морфонологічний (проміжний між фонологічним і морфологічним рівнями), словотвірний (проміжний між морфологічним і лексико-семантичним рівнями), фразеологічний (проміжний між лексико-семантичним і синтаксичним рівнями).

2) Вивчити дефініції понять: зовнішня лінгвістика, інтерлінгвістика, мовна картина світу, мовна компетенція, мовні універсалії, порівняльно-історичне мовознавство, порівняльно-історичний метод, прикладне мовознавство.

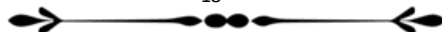
3) Опрацювати матеріал таблиці 1, доповнити інформацію про структурний, соціологічний і психолінгвістичний, математичний методи.

Таблиця 1. Методи лінгвістичних досліджень

№	Назва методу	Мета	Алгоритм	Процедури (прийоми)
1.	Описовий	Вивчення будови функціонування одиниць мови	1) виділення одиниць аналізу; 2) членування виділених одиниць; 3) класифікація й інтерпретація	Прийоми зовнішньої інтерпретації: соціологічні, логіко-психологічні, артикуляційно-акустичні. Прийоми внутрішньої інтерпретації: опозиційний, вивчення сполучуваності

2.	Порівняльно-історичний	Відкриття законів розвитку мови	1) відтворення моделі прамови; 2) розкриття історії її членування на окремі мови; 3) розвиток мов	<i>Прийоми:</i> Зовнішньої реконструкції; внутрішньої реконструкції; відносної хронології
3.	Лінгвістичної географії	Відтворення картини діалектно-го членування прамовних спільнот	1) складання питальника; 2) збір матеріалу; 3) картографування матеріалу; 4) інтерпретація нанесеного на карту діалектного матеріалу	Синхронічний і діяхронічний аналіз.
4.	Зіставний	Дослідження структури мови в її подібностях і відмінностях	1) мовна типологія (порівняльне вивчення структурних і функціональних особливостей мов); 2) мовні універсалії (суттєві властивості і характеристики мов)	<i>Прийоми типології:</i> фонологічна, контенсивна, синтаксична, квантитативна. Синхронічний і діяхронічний аналіз.
5.	Структурний	Вивчення мови як цілісної структури		

6.	Соціологічний і психолінгвістичний	Синтез лінгвістичних і соціологічних процедур та обробка й аналіз мовних фактів.		
7.	Математичний	Кількісна оцінка		

4) Прокоментувати вислови, з'ясувати, яка провідна ідея їх об'єднує:

Усе, що зупиняє увагу на самому слові, будь-яка не тільки неясність, але помітна незвичайність його відволікає увагу від змісту. Лише прозорість мови дає змісту можливість діяти легко, сильно, художньо переконливо. (О. Потебня) Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб. У мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання... І поки живе мова – житиме й народ як національність. Не стане мови – не стане й національності: вона геть розпорозиться поміж дужчим народом... (І. Огієнко)

5) Викласти письмово власні думки щодо необхідності самостійного вивчення громадянами України однієї зі слов'янських мов. У яких вікових категоріях і за яких умов це можливо?

6) Виконати тестові завдання тематичного контролю.

Тематичний контроль

1. Початковий, пропедевтичний курс загального мовознавства називається:

- а) прикладне мовознавство;
- б) вступ до мовознавства;
- в) часткове мовознавство.

2. Філологію утворюють:

- а) мовознавство і філософія;
- б) мовознавство і психологія;
- в) мовознавство і літературознавство.

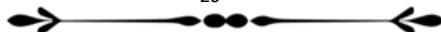
3. Метод дослідження, згідно з яким на підставі знання про окреме роблять висновок про загальне:

- а) індукція;
- б) дедукція;
- в) діахронія.

4. Тлумачний словник є результатом застосування:

- а) *зіставного методу*;
б) *описового методу*;
в) *структурного методу*.
5. Метод, який реалізується у чотирьох методиках лінгвістичного дослідження – дистрибутивній, безпосередніх складників, трансформаційній і компонентного аналізу:
а) *зіставний*;
б) *структурний*;
в) *порівняльно - історичний*.
6. Основоположниками порівняльно – історичного мовознавства є:
а) *Ф. Бопп, Р. Раск, О. Востоков*;
б) *В. фон Гумбольдт, Н. Хомський*;
в) *І. Бодуен де Куртене, Ф. де Соссюр*.
7. Синхронія – це...
а) *стан мови в її історичному розвитку*;
б) *розгляд мовних явищ в їхніх взаємовідношеннях*;
в) *стан мови на певному етапі її існування*.
8. Яка із дефініцій визначає мову:
а) *конкретно застосована мова, сукупність засобів спілкування*;
б) *система одиниць спілкування і правил їх функціонування*;
в) *матеріальний, чуттєво – сприйманий предмет, який є представником іншого предмета і використовується для отримання і передачі інформації*.
9. Мова – явище...
а) *біологічне*;
б) *психологічне*;
в) *суспільне*.
10. Мовною політикою називають:
а) *свідомий вплив суспільства на мову*;
б) *вплив людини на політику*;
в) *мову відомих діячів політики*.
11. Виділіть рядок, що репрезентує функції мови:
а) *мислетворча, комунікативна, естетична*;
б) *аккумулятивна, метамовна, прагматична*;
в) *мислетворча, фатична, морфологічна*.
12. Мовним знаком виступають:
а) *звуки*;
б) *слова*;
в) *букви*.
13. Традиційно вирізняють такі мовні яруси (рівні):
а) *фонетичний, лексичний, фразеологічний, граматичний*;
б) *морфемний, граматичний, фонетичний, фразеологічний*;
в) *фразеологічний, синтаксичний, морфологічний, фонологічний*.
14. Діахронія – це...

- а) історичний розвиток мови;
- б) дослідження мови в часі, в її історичному розвитку;
- в) стан мови в певний момент її розвитку, в певну епоху.

15. Засоби спілкування на обмеженій території називають:

- а) діалектом;
- б) жаргоном;
- в) лексикою.

16. Розмежування мови і мовлення теоретично обґрунтував:

- а) О.О. Потебня;
- б) Ф. де Соссюр;
- в) І. О. Бодуен де Куртене.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2. СУЧАСНІ НАУКОВІ ПАРАДИГМИ МОВОЗНАВСТВА

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Розмежуйте і прокоментуйте поняття методологія, наукова парадигма.
2. Визначте основні напрями наукових досліджень давніх мовознавчих шкіл.
3. Схарактеризуйте особливості перших українських граматик і лексикографічних пам'яток.
4. Назвіть і прокоментуйте внесок представників порівняльно-історичного мовознавства в загальнолінгвістичну теорію.
5. Сформулюйте найважливіші ознаки гумбольдтіанства як лінгвофілософського напрямку.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1) Вивчити дефініції понять: метод, наукові парадигми, концепція, порівняльно-історичне мовознавство, структуралізм, синергетична теорія, синхронія, діахронія.

Коментар: Дослідники виокремлюють такі найважливіші образи мови в науці початку ХХІ ст.: Мова як член сім'ї мов. Під сім'єю мов у компаративістиці розуміють групу мов, яка розвинулася із спільної мови-основи, або прамови. При цьому елементи мов (фонеми, морфеми, лексеми, синтаксеми) перебувають у певних регулярних співвідношеннях. Найважливішими з них є звукові, а також співвідношення мінімальних значущих елементів (морфем).

Мова як структура. Цей образ мови розглядали І. - О. Бодуен де Куртене і її мовознавець Ф. де Соссюр, але найповніше його розкрито в концепціях представників данської школи лінгвістики (Копенгагенського лінгвістичного осередку). На їхню думку, мова є універсальною системою, яка має жорстко детермінований характер (потенційний, статистичний), що дає змогу створити її алгебраїчні описи. Мова пов'язана з конкретними соціальними колективами

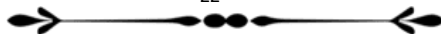
людей, а в свідомості кожної конкретної особистості – з нейрофізіологічними процесами. Усередині мови основним системотворчим принципом є елементарна мовна опозиція – бінарна структура (голосний – приголосний звук, підмет – присудок тощо).

Мова як система. Цей образ мови є модифікацією й уточненням попереднього, але жорсткіше структурно детермінований. Під системою розуміють єдине ціле, яке домінує над своїми складниками і формується з елементів (мінімальних складників свого рівня: фонем, морфем, лексем, синтаксем (словосполучень), структурних схем речень) і зв'язків (парадигматичних, синтагматичних та ієрархічних). Структура мови є спільною для всіх ідіоетнічних мов (спільні типи фонемних опозицій; порядок слів у реченні тощо). На думку деяких науковців, структура є єдиною для всіх мов, а система мови як матеріальна реалізація структури завжди неповторна, ідіоетнічна.

Мова як тип і характер. Одним із перших скомбінував поняття «тип мови» і «характер мови» відомий чеський мовознавець, засновник Празького лінгвістичного осередку В. Матезіус. Цю ідею він висловив у статті «Про лінгвістичну характерологію» (1928). За його твердженнями, лінгвістична характерологія повинна розпочинатися із сучасного стану мови. Вона має на меті дослідження синхронних зв'язків у конкретній мові; виокремлення базових ознак певної мовної системи. Досліджуючи англійську мову, В. Матезіус визначив її основні функціональні ознаки: а) суб'єктивізм; б) домінування одного й того самого підмета, який є найбільш актуальним за певної ситуації; в) значна кількість пасивних конструкцій тощо.

«Комп'ютерна революція» і комп'ютерний підхід до мови. Початок «комп'ютерної революції» пов'язують із працями американського лінгвіста Ноама Хомського. Науковий переворот, пов'язаний із генеративною лінгвістикою Н. Хомського, полягає у маніфестації граматики мови як формального об'єкта, якому притаманна психологічна реальність у житті людини. Тому лінгвістика є складовою теоретичної когнітивної психології. У генеративній лінгвістиці відроджуються положення всезагальної і раціональної граматики Пор-Рояля (XVII ст.): речення мають адекватну мисленню внутрішню структуру, пов'язану з думкою, і зовнішню структуру, в якій відображається вимова і правопис. Усі мови мають однакоvu внутрішню структуру, задану логікою мислення, і розрізняються своїми зовнішніми маніфестаціями. Глибинна граMATика мови дає змогу породжувати величезну кількість поверхневих граматичних форм. Комунікативна компетенція допомагає відсіювати неправильні і вживати лише правильні мовні форми і вирази. Мова є механізмом породження правильних поверхневих форм і виразів; ця система – автономний модуль зі своїми принципами і правилами.

Мова як теорія мовної дії. Цей образ мови був започаткований у середині 60-х років ХХ ст. британським філософом і логіком Джоном Остіном, який вважав, що мінімальною одиницею людського спілкування є не речення, як це традиційно подається в шкільних і академічних граMATиках, а мовленнєва дія, тобто

здійснення певних актів (запитання, наказ, вибачення, призначення на посаду, заспокоєння, привітання тощо). Новітній етап розвитку аналітичної філософії пов'язаний із теоріями «мовної дії», «мовної компетенції», «мовленнєвих актів».

Мова як простір думки і оселя людського духу. Саме так визначає сутність і природу мови відомий німецький філософ-екзистенціаліст Мартін Гайдеггер у своїй праці «Мова – оселя буття»: «Мова є одночасно оселею буття і житлом людської сутності». Вислів «мова як простір думки» став метафорою, під яку підводяться когнітологічні визначення мови. Когнітологічний підхід до вивчення мови є провідним у сучасному мовознавстві та лінгвофілософії.

Синергетична теорія мовної системи. В основі синергетичної парадигми (від гр. «спільна дія, взаємодія») в мовознавстві лежить кваліфікація мовної системи як складної, відкритої, нелінійної, еволюційної, що функціонує за рахунок взаємодії власних підсистем і взаємної детермінованості інших зовнішніх систем середовища (етносу, його культури, свідомості, соціуму), перебуває у стані більшої чи меншої рівноваги (є нестійкою, нестабільною), маючи регуляторні механізми, які забезпечують динаміку, самоорганізацію та збереження цієї системи.

2) Опрацювати матеріал із рекомендованих джерел про основоположників порівняльно-історичного методу: (Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Київ, 2009. Ющук І. П. Вступ до мовознавства: навч. посібник. Київ, 2000. URL: <http://elib.nlu.org.ua/view.html?id=8821>)

3) Укласти тезовий план есе Курбатов С. Мислитель мінливого слова: [про філософа, лінгвіста. Вільгельма фон Гумбольдта] // Дзеркало тижня. 2007. 14 липня - 3 серпня.

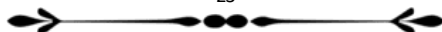
4) Прокоментувати передумови виникнення структуралізму і його найважливіші ознаки.

5). Підготувати інформацію про українських мовознавців (на вибір, джерела: Довбня Л., Товкало Т. Історія українського мовознавства: навчальний посібник в іменах. Переяслав-Хмельницький, 2018; Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців. Київ, 2002)

Довідка

Юрій Володимирович Шевельов (Шнейдер, Шерех, Григорій Шевчук) (1908-2002) – відомий учений-славіст, критик-літературознавець, історик, президент Української Вільної Академії Наук (1959 –1961; 1981–1986), професор Гарвардського й Колумбійського університетів, член Американського лінгвістичного товариства, Польського інституту мистецтв і науки в США, почесний доктор Альбертського, Лундського, Харківського університетів та Києво-Могилянської академії.

Основні праці: «Грамматика української мови» (1934), «Головні правила українського правопису» (1946), «Нарис сучасної української літературної мови» (1951), «Синтаксис сучасної української літературної мови. Просте речення» (1951), «Передісторія слов'янської мови: історична фонологія загальнослов'янської мови» (1965), «Галичина в формуванні нової української літературної мови» (1975), «Історична фонологія української мови» (1979),

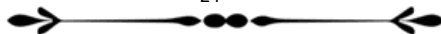
«Українська мова в першій половині двадцятого століття: 1900 – 1941. Стан і статус» (1987).

«Історична фонологія української мови» присвячена глибокому фаховому аналізу звукової системи, у ній висвітлено розвиток фонологічної системи від праслов'янської епохи до другої половини ХХ ст. за матеріалами діалектних і текстуальних даних, з інтерпретацією міжмовних закономірностей. У праці «Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус» подано детальний аналіз соціолінгвістичних чинників, що сприяли розвиткові мови та її функцій або обмежували їх. Мовознавець зосередив увагу на описі складного періоду в історії України (1917–1920 рр.), що не міг не позначитися на мовній системі, і, перш за все, на її словниковому складі.

Ноам Хомський (1928) – американський лінгвіст, філософ та аналітик, літератор, професор мовознавства Масачусетського технологічного інституту, засновник сучасної лінгвістики. Праця Ноама Хомського «Синтаксичні структури» (1957) вважається одним із найзначніших внесків у теоретичну лінгвістику у другій половині ХХ століття: вона мала величезний вплив на розвиток науки про мову в усьому світі – і багато хто говорить про «хомськіанську революцію» в мовознавстві. Сприйняття створеної Хомським теорії породжувальної граматики (генеративізму) відчувається навіть у тих напрямках мовознавства, які не приймають її основних положень і виступають із різкою критикою цієї теорії. З часом теорія Хомського еволюціонувала, але фундаментальне положення її, з якого, на думку автора, виводяться всі інші – про природжений характер здатності говорити – залишалося непорушним. Воно вперше висловлене в ранній роботі Хомського «Логічна структура лінгвістичної теорії» 1955 року, в якій він увів поняття трансформаційної граматики.

Теорія розглядає вислови (послідовності слів), відповідні абстрактним «поверховим структурам», які, у свою чергу, відповідають ще абстрактнішим «глибинним структурам». За допомогою скінченного набору граматичних правил і понять люди можуть створити необмежену кількість речень, зокрема речення, ніким досі не висловлені. Здатність структурувати вислови природжена частина генетичної програми людей: ми практично не усвідомлюємо ці структурні принципи, як не усвідомлюємо більшості інших своїх біологічних і когнітивних особливостей.

Грамматичні принципи, що лежать в основі мов, є природженими і незмінними, а відмінності між мовами світу можуть бути пояснені в термінах параметричних установок мозку, які можна порівняти з перемикачами. Виходячи з цієї точки зору, дитині для вивчення мови необхідно тільки вивчити лексичні одиниці (тобто слова) і морфем, а також визначити необхідні значення параметрів на основі декількох ключових прикладів. Такий підхід, на думку Хомського, пояснює дивовижну швидкість, з якою діти вивчають мови, схожі етапи вивчення мови дитиною незалежно від конкретної мови, а також типи характерних помилок, які роблять діти, що засвоюють рідну мову, тоді як інші, здавалося б, логічні помилки, не трапляються.

Умберто Еко (1932-2016) – італійський письменник, філософ, лінгвіст, літературний критик, спеціаліст із семіотики і медієвіст. Як науковець є найбільш відомим спеціалістом нашого часу з історії середньовічної Європи. Написав понад два десятки наукових праць із семіотики, лінгвістики, теорії літератури, теорії культури, естетики та моралі. Однак світову славу Умберто Еко принесла не його наукова діяльність, а літературна. Хоча у тканину оповіді кожного роману залучені знання, здобуті ним із наукових досліджень. Літературну діяльність розпочав 1980 року написанням філософсько-детективного роману «Ім'я троянди». Енциклопедичні знання Еко вражають: складається враження, що він намагається охопити весь інтелектуальний набуток європейської цивілізації і зрозуміти культурологічні процеси, які відбувалися і відбуваються у Європі. Умберто Еко є сучасним втіленням ідеалу італійського Відродження – «універсальної людини».

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3. СТРУКТУРА МОВИ. СИСТЕМНИЙ ХАРАКТЕР МОВИ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Користуючись рекомендованою літературою, розмежуйте і прокоментуйте поняття структура мови і система мови.
2. Назвіть і стисло схарактеризуйте основні рівні мовної системи, як вони між собою пов'язані?
3. Обгрунтуйте необхідність виокремлення проміжних рівнів мовної системи.
4. Схарактеризуйте семіотику як галузь лінгвістичних досліджень. Назвіть особливості мовних знаків.
5. У чому полягає подібність і відмінність мовних систем? Наведіть приклади мовних універсалій.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

- 1) Опрацювати матеріал рекомендованих підручників і посібників, підготувати таблицю «Основні і проміжні рівні мовної системи».
- 2) Вивчити дефініції понять: структура мови, система мови, мовні одиниці, мовний рівень, семіотика, мовний знак, мовні універсалії.
- 3) Прокоментувати тезу О. С. Мельничука: «Соссюрівська концепція мови і мовлення являє собою теоретично безперспективне домінування двох різних підходів до мови як до об'єкта дослідження... Реально існує лише мова як загальна сукупність конкретних мовних виявів, тобто процесів мовної діяльності, в яких використовуються різні компоненти мовної структури».
- 4) Опрацювати рекомендовані джерела, підготувати повідомлення «Типи мовних знаків»

Коментар: Мовний знак – літера, символ (одиниця природної або формалізованої мови як знакової системи), що має графічне зображення. Процес

функціонування знаків позначається терміном *семіозис*. Основним ознаками знака є матеріальність, тобто чуттєва сприйманість; позначення чогось, що перебуває поза ним (об'єкт, позначений знаком, називається денотатом або референтом); непов'язаність із позначуванним природним (причинним) зв'язком; інформативність; системність. Мова забезпечує єдність суб'єкта пізнання з його об'єктом, відповідно до цього у мовних знаках можна виділити два плани: план вираження (план позначення) і план змісту (план позначеного). Саме таке розуміння знака, усталене в теоретичному мовознавстві від часів Ф. де Соссюра, лежить в основі більшості сучасних лінгвосоціотичних побудов.

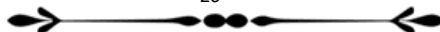
Феноменологісти (Ч. Морріс, Дж. Пірс, Л. Блумфілд) тлумачать поняття знак як матеріальну ознаку або матеріальний сигнал. Своєрідність мови як знакової системи полягає в тому, що мова виникає природним шляхом, постійно розвивається, удосконалюється, тобто має динамічний характер. Вона здатна до саморегулювання, тоді як інші знакові системи є штучними, конвенціональними (виникають за домовленістю) і статичними. Саме цією специфічною ознакою зумовлена така особливість мовних знаків, як продуктивність. Знаки нерідко змінюють свої значення не під впливом екстралінгвальних чинників, а пов'язаних із ними інших мовних знаків. Мова, на відміну від інших знакових систем, є універсальним засобом спілкування, вона здатна маніфестувати будь-яку ділянку людського досвіду. Усі інші знакові системи в генетичному плані вторинні стосовно мови і мають обмежені виражальні можливості й обмежену сферу застосування.

5) Укласти список актуальних бібліографічних джерел (тема «Лінгвокультурологія», 5-6 позицій).

б) Виконати тестові завдання тематичного контролю.

Тематичний контроль

1. Сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів – це...
 - а) структура;
 - б) система;
 - в) синхронія.
2. Мова має чотирирівневу будову. Виберіть правильне розташування рівнів від найнижчого до найвищого:
 - а) морфологічний, фонологічний, лексико – семантичний, синтаксичний;
 - б) фонологічний, синтаксичний, морфологічний, лексико – семантичний;
 - в) фонологічний, морфологічний, лексико – семантичний, синтаксичний.
3. Що є об'єктом вивчення фонетики?
 - а) букви;
 - б) звуки;
 - в) звуки і букви.
4. Одиницею морфологічного рівня є:
 - а) лексема;
 - б) морфема;
 - в) речення.

5. Який рядок репрезентує опорні поняття граматичного рівня мови:
- словосполучення, речення, предикативність;
 - атрибутивність, наголос, морфема;
 - модальність, сурядний зв'язок, редуція.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4. ПОХОДЖЕННЯ МОВИ. ІСТОРИЧНИЙ РОЗВИТОК МОВИ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

- Назвіть і стисло схарактеризуйте основні теорії-гіпотези походження мови (звуконаслідувальну, договірну, ономатопоетичну, трудову, вигукову).
- Аргументуйте сучасне наукове трактування проблеми походження мови.
- Розмежуйте і прокоментуйте поняття національна мова, літературна мова, діалект.
- Схарактеризуйте основні процеси історичного розвитку мов.
- Які основні завдання лінгвокультурології як галузі мовознавства? Наведіть приклади вербального вираження національних особливостей.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

- Вивчити дефініції понять: національна мова, літературна мова, диференціація мов, інтеграція мов, етнолінгвістика, лінгвокультурологія, міжкультурна комунікація.
- Прокоментувати актуальні завдання української соціолінгвістики

Коментар: До специфічних термінів і понять соціолінгвістики відносять: мовне співтовариство, мовна ситуація, соціально-комунікативна система, мовна соціалізація, комунікативна компетенція, мовний код, перемикання кодів, білінгвізм (двомовність), диглосія, мовна політика, окремі, запозичені з інших мовознавчих дисциплін поняття: мовна норма, мовленнєве спілкування, мовленнєва поведінка, мовленнєвий акт, мовний контакт, змішування мов, мова-посередник, а також із соціології, соціальної психології: соціальна структура суспільства, соціальний статус, соціальна роль, соціальний чинник.

Мовне співтовариство визначають як сукупність людей, об'єднаних спільними соціальними, економічними, політичними і культурними зв'язками, які реалізують у повсякденному житті безпосередні й опосередковані контакти між собою і з різними соціальними інститутами за допомогою однієї мови або різних мов, поширених у межах цієї сукупності. Межі поширення мов дуже часто не збігаються з політичними кордонами. Найяскравіший приклад – сучасна Африка, де тією самою мовою можуть говорити мешканці різних держав (наприклад, суахілі, поширена в Танзанії, Кенії, Уганді, частково в Заїрі і Мозамбіку), а всередині однієї держави співіснує кілька мов (у Нігерії, наприклад, понад двісті мов). Тому у визначенні поняття «мовне співтовариство» суттєвим є поєднання лінгвістичних і соціальних ознак: якщо залишити тільки лінгвістичні, то можна

говорити лише про мову, безвідносно щодо того середовища, в якому вона використовується; якщо підґрунтям мати тільки соціальні критерії (охоплюючи і політико-економічні, і культурні чинники), то поза увагою залишаться мови, що функціонують у певній соціальній спільноті.

Як мовні співтовариства можуть розглядатися сукупності людей, що є різні за кількістю, – від країни до так званих малих соціальних груп (наприклад, сім'ї, спортивні команди): критерієм виділення в кожному випадку повинні бути спільність соціального життя і наявність регулярних комунікативних контактів.

3) Викласти письмово власні думки щодо необхідності знання історії рідної мови громадянами України. Для яких вікових категорій це важливо?

4) Опрацювати рекомендовані джерела, підготувати повідомлення «Мова і міжкультурна комунікація».

5) Підготувати рекламу науково-популярних видань: «Українська мова у XX сторіччі. Історія лінгвоциду» за редакцією Лариси Масенко, «Мова-меч. Як говорила радянська імперія» Євгенії Кузнецової, «Українська мова. Подорож із Бад-Емса до Страсбурга» Ориси Демської.

6) Виконати тестові завдання тематичного контролю.

Тематичний контроль

1. Проблема походження мови в межах філософських дискусій виникла:

- а) в античні часи;
- б) в епоху Відродження;
- в) у новітню епоху.

2. Гіпотеза, яка стверджує, що мова виникла шляхом наслідування людиною звуків природи називається:

- а) звуконаслідувальною;
- б) вигуковою;
- в) гіпотезою трудових вигуків.

3. Звукосимволічна гіпотеза стверджує, що:

- а) спочатку виникла мова жестів, а потім звукова;
- б) між почуттями й емоціями людей і звуками є певний прямий зв'язок;
- в) мова – це озвучення символів.

4. Теорія моногенезу – це...

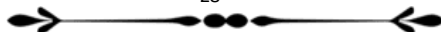
- а) вчення про походження всіх мов від однієї мови;
- б) вчення про космічне, інопланетне походження мови;
- в) вчення про божественне походження мови.

5. Український мовознавець О. О. Потебня підтримував гіпотезу походження мови:

- а) вигукову;
- б) моногенезу;
- в) звукосимволічну.

6. Національну мову характеризують:

- а) літературна форма;

- б) територіальні діалекти;
- в) соціальні діалекти.

7. Запозичення лексики і фразеології зумовлюються:

- а) інтеграцією мов;
- б) внутрішньомовними причинами;
- в) контактуванням мов.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5. МОВИ СВІТУ І ЇХНЯ КЛАСИФІКАЦІЯ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Назвіть і стисло схарактеризуйте основні принципи класифікації мов світу.
2. Прокоментуйте особливості генеалогічної класифікації мов і порівняльно-історичного методу як її основи.
3. Схарактеризуйте поняття мовна сім'я, мова-основа. Які мови належать до слов'янської групи?
4. Розмежуйте і порівняйте кореневі, аглютинативні, полісинтетичні, флективні мови. У чому особливості флективних мов синтетичної й аналітичної будови?
5. Які основні групи мов виокремлюють з погляду соціолінгвістики? Прокоментуйте поняття міжнародні і світові мови.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

- 1) Вивчити дефініції понять мовна сім'я, група мов, мовна універсалія, аглютинація, фузія, інкорпорація, аморфні (ізолюючі) мови, аглютинативні мови, флективні мови, інкорпуючі (полісинтетичні) мови.
- 2) Користуючись рекомендованою літературою (Левицький А. Е. Вступ до мовознавства: навч. посібник. Київ, 2006. URL: <http://194.44.152.155/elib/local/sk686575.pdf>), розподілити наведені нижче мови на сім'ї та групи відповідно до генеалогічної класифікації мов (виписати їх колонками за сім'ями). Указати, які з них є державними мовами і де: санскрит, баскська, ірландська, угорська, майя, португальська, пруська, бенгалі, маорі, курдська, ідиш, тохарська, половецька, мегрельська, хорватська, японська, татарська, шотландська, китайська, македонська.

Коментар: Мовознавці визначають приблизно 40 мовних сімей, кожна з яких уміщує від однієї до кількох сотень мов. Індоевропейська сім'я найчисельніша. Мовами цієї сім'ї розмовляє близько 2106 млн осіб (приблизно 45 % усього населення Землі). У ній виокремлюють понад 10 груп. 3-поміж них: 1) грецька, вірменська й албанська групи представлені кожна однією мовою; 2) до слов'янської групи входять мови; а) східна підгрупа – українська, білоруська, російська; б) західна підгрупа – польська, словацька, чеська, верхньолужицька, нижньолужицька (в Німеччині) і мертва полабська; в) південна підгрупа – болгарська, македонська, сербська, хорватська, словенська і мертва старослов'янська; 3) до германської групи належать мови: а) східна підгрупа – мертва готська, бургундська і вандалська; б) західна підгрупа – англійська,

німецька, голландська, фризська (у Нідерландах), бурська (у Південно-Африканській Республіці), ідиш; в) північна (скандинавська) підгрупа – датська, ісландська, норвезька, шведська, фарсрська; 4) до романської групи входять мови: іспанська, португальська, французька, італійська, румунська, провансальська (у Франції), галісійська і каталонська (в Іспанії), ретороманська (у Швейцарії), мертві латинська, оскська, умбрська; 5) індоарійська група нараховує 180-240 мов; зокрема мови гінді, бенгальська, біхарська; 6) в іранській групі найпоширеніша мова фарсі; 7) кельтська група включає ірландську, шотландську, уельську (в Англії), бретонську (у Франції) мови; 8) до балтійської групи належать литовська, латвійська і мертва пруська мови.

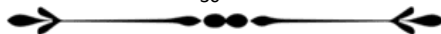
Китайсько-тибетська сім'я охоплює 1065 млн осіб (23 % населення Землі). Найбільше людей розмовляє китайською мовою. – 997 млн осіб. До семіто-хамітської сім'ї (238 млн осіб) входять арабська, іврит та інші мови. Австронезійська сім'я (230 млн осіб) охоплює індонезійську, яванську та інші, мени поширені мови. Мови дравідської сім'ї (близько 190 млн осіб) поширені на Індостанському півострові: тамільська мова, мови телугу, канна-да, малаям. У тюркській сім'ї (106 млн осіб) чисельно виділяються турецька, узбецька мови. Угро-фінська сім'я має 24 млн мовців. Тут найбільші дві мови – угорська та фінська. До великих належить також нігеро-кордофанська сім'я мов (288 млн осіб), проте мови цієї сім'ї, крім суахілі, мало поширені.

В окремі сім'ї виділяються мови японська (120 млн), корейська (62 млн), низка мов американських індіанців.

До індоєвропейських мов належить також скіфська – існувала на території Північного Причорномор'я (від Дунаю до Волги) з VIII ст. до н.е. до V ст. н.е. Пам'яток письма не має. Збереглися топонімічні назви, в тому числі назви рік Дунай, Дніпро, Дністер, Дон, а також племен і власні імена в грецьких написах. Ідиш – побутує й літературна мова ашкеназських (німецьких за походженням) євреїв. Сформувалася в X-XIX ст. на основі одного з верхньонімецьких діалектів з великою домішкою давньоєврейських і слов'янських елементів. Поширена в Україні, Польщі, Литві, США, Канаді, країнах Латинської Америки, в Ізраїлі (тут витісняється івритом). Писемність давньоєврейська, пристосована для передачі фонетичної системи ідиш. Мертва романська мова – латина, якою користувалися до VI ст., була державною мовою Давнього Риму. Багата на літературні твори (епос, лірика, драми, історична проза), зразки юридичних документів та ораторського мистецтва. Після утворення на її основі різних романських мов стала літературною мовою Західної Європи в середні віки. Мовою католицької церкви залишилась до наших днів. Була і є джерелом міжнародної наукової термінології. Офіційна мова (як і італійська) держави Ватикан.

Мертві мови – це мови, що втратили колектив природних носіїв: давньоєгипетська (найперші ієрогліфічні записи IV тис. до н. е.), латина (з IV ст. до н. е.), старослов'янська (863р. – перші пам'ятки), іврит (давньоєврейська) відродилась через 2,5 тис. років.

3) У яких країнах розповсюджені англійська та польська мови? Де вони

використовуються як державні мови? Назвати мови однієї з ними групи.

4) Схарактеризувати структурно-типологічні та генетичні ознаки мов народів і народностей України (три мови на вибір).

5) Підготувати презентацію посібника *Лучик В. В. Вступ до слов'янської філології. Київ, 2008.*

6) Виконати тестові завдання тематичного контролю.

Тематичний контроль

1. У якому рядку усі перераховані мови є міжнародними:

а) українська, французька, арабська;

б) англійська, арабська, іспанська;

в) китайська, французька, польська.

2. Український лінгвіст, автор соціолінгвістичної класифікації мов :

а) О. Потебня;

б) О. Ткаченко;

в) О. Мельничук.

3. Який рядок репрезентує мови індоєвропейської сім'ї слов'янської групи західної підгрупи:

а) польська, словацька, чеська;

б) верхньолужицька, старослов'янська, чеська;

в) нижньолужицька, польська, білоруська.

4. Мови, що походять від однієї мови – основи становлять:

а) генеалогічну класифікацію мов;

б) аглютинативні мови;

в) мовну сім'ю.

5. Які вчені є основоположниками типологічного мовознавства:

а) А.Шлейхер, В. Гумбольдт;

б) О. Потебня, Н. Хомський;

в) Ш. Баллі, Ф. де Соссюр.

6. Мови, у яких граматичне значення синтезується з лексичним у межах слова, називаються:

а) ізолюючими;

б) синтетичними;

в) флективними.

7. Який рядок репрезентує типологічну класифікацію мов:

а) споріднені, аглютинативні, ізолюючі, флективні;

б) аглютинативні, флективні, ізолюючі, кореневі;

в) ізолюючі, аглютинативні, інкорпуючі, флективні.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Доведіть матеріальність мовних звуків і потребу виокремлення трьох аспектів у вивченні звуків мови.
2. Назвіть органи мовлення послідовно за проходженням видихуваного повітря, прокоментуйте їхні функції.
3. Схарактеризуйте поняття фонологія, фонема, інваріант фонему, варіант фонему.
4. Порівняйте ознаки, за якими класифікують голосні і приголосні фонему.
5. Назвіть і схарактеризуйте причини та типи звукових змін.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1) Вивчити дефініції понять звук, акустичний аспект, фізіологічний аспект, лінгвістичний (функціональний) аспект, мовленнєвий апарат, артикуляція, фонема, голосний звук, приголосний звук.

Коментар:

Голосні звуки класифікують за:

- горизонтальним положенням язика (рядом);
- за вертикальним положенням язика (підйомом);
- за участю губ (лабіалізацією, від лат *labia* – губа) в утворенні звука;
- за довготою;
- за резонатором.

Приголосні звуки класифікують за:

- співвідношенням голосу і шуму;
- місцем утворення перешкоди;
- характером перешкоди і способом її подолання;
- наявності твердості та м'якості.

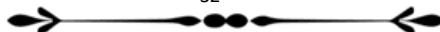
Усне мовлення постає у вигляді звукового ланцюга, який послідовно розпадається на такі ланки:

- 1) фонетичні фрази – закінчені за смислом ланки звукового ланцюга, який знаходиться між двома значними паузами;
- 2) мовленнєві такти – ланки звукового ланцюга, утворені єдиним напором струменя повітря, що видихається, відділяються одна від одної короткими паузами;
- 3) фонетичні слова – сукупність складів, об'єднаних одним наголосом і своїм особливим значенням. сюди належить явище проклітики й енклітики;
- 4) склади – найкоротші, відносно самостійні, ланки звукоряду.

Фонема є мінімальною неподільною одиницею мови, що виконує конститутивну, будівельну, інтеграційну й дистинктивну (розпізнавальну) функції.

Фонологічні системи мов відрізняються:

- кількістю фонем (гавайська мова – 13 фонем, німецька – 36, англійська – 40-44, українська – 38, абхазька – 71);
- співвідношення голосних і приголосних (французька мова – 18 голосних / 17

приголосних, німецька – 15 / 18);

- *організацією фонемних груп;*
- *складом фонологічних пар і рядів;*
- *функціонуванням фонем у потоці мовлення;*
- *співвідношенням фонем при їх чергуванні.*

Є мови, які люблять приголосні в певному місці слова чи складу. Наприклад, склади китайської мови можуть починатися на будь-який приголосний, а закінчуватися – лише на й, н, нь. Ескімоські слова не можуть закінчуватися такими звичними для нас звуками, як в, ф, н, л, р. У корейській мові будь-який глухий приголосний, потрапляючи в оточення голосних, стає дзвінким. В усіх мовах світу звуки творяться шляхом видихання повітря, у бушменській мові – навпаки. Ці звуки називаються клацаючі або кліксами. Наприклад, є звук «квакаючий», є звук, що нагадує хлопання пробки. Є навіть звук, подібний до звуку поцілунку. Але і це не все. Клацаючі звуки можуть бути дзвінкими, носовими, вимовляться з придихом і без нього. В одній із бушменських мов кількість кліксів становить 60%. Відповідно мовлення створює дивне враження якогось клацання, всмоктування, хлопання пробки, квакання, звуків поцілунків тощо. У мовах народів Кавказу теж є велика кількість гортанних, придихових приголосних. У мові адигейців кількість приголосних сягає 66, а абхазькі діалекти (бзібський) нараховують 70-80 приголосних фонем. Найменше фонем в мовах корінних жителів Австралії і Полінезії. Зокрема, у мові австралійського племені аранта є лише 3 голосні і 10 приголосних фонем. У мові гавайців 5 голосних і 7 приголосних. І все ж рекордсменом за найменшою кількістю голосних, мабуть, буде мова убихів. Сто років тому убихи переселились із району Сочі в Турцію і зараз майже втратили свою рідну мову. У їхній мові – 2 голосні, зате 82 приголосні фонем.

2) До поданих слів дібрати такі, щоб продемонструвати звукову кореляцію за: а) твердістю - м'якістю: *дат, рис, лак, син, лин, рад, стан, лан, лук;* б) за глухістю - дзвінкістю: *там, сам, рас, тіло, сірка, шар, пар, кава.*

3) Визначити й охарактеризувати явища кількісної та якісної редукції у словах: *вишня – вишенька – вишневий – вишняк; тихо – тихий – тихіше – тихесенько – тихоня; село – села – селяни – селянство – населення; гір – гірський; рясно – ряснота; єдність – єднання; вечір – вечорниці – вечірній – повечоріло.*

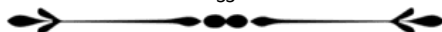
4) Записати слова фонетичною транскрипцією, знайти і прокоментувати явища асиміляції за звучністю: *молотьба, анекдот, з саду, боротьба, просьба, ось де, отже, кігті, зсунути, скинути, вокзал, нігті, обтесати, обсушити, відтягти, списати, сфотографувати, якже, натхнення.*

5) Використовуючи рекомендовані джерела, підготувати порівняльну таблицю «Фонологічна система української мови та мови, яку ви вивчаєте».

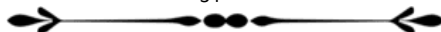
6) Виконати тестові завдання тематичного контролю.

Тематичний контроль

1. Фонетика – це наука, яка вивчає:

- а) словниковий склад мови;
б) будову мови;
в) звуки мови.
2. Виділіть рядок, який репрезентує аспекти у вивченні звуків:
а) фізичний, психологічний, лінгвістичний;
б) фізіологічний, лінгвістичний, фізичний;
в) граматичний, фізичний, фізіологічний.
3. Фізичний аспект у дослідженні звуків охоплює такі параметри:
а) силу, висоту, довготу і тембр;
б) силу, ритмічність, довготу;
в) висоту, тон, довготу, шум.
4. За участю в артикуляції звуків органи мовлення поділяються на:
а) передні і задні;
б) активні і пасивні;
в) мовні і немовні.
5. Порожнини глотки, рота і носа називають:
а) резонатором;
б) мовленнєвим апаратом;
в) артикуляційною базою.
6. Виділіть рядок, що містить ознаки приголосних звуків:
а) місце творення, спосіб творення, ряд, співвідношення голосу і шуму;
б) піднесення, ряд, місце творення;
в) місце і спосіб творення, співвідношення голосу і шуму, додаткова артикуляція.
7. Визначте рядок, в якому правильно охарактеризовано звук [к]:
а) приголосний, шумний, дзвінкий, задньоязиковий;
б) приголосний, сонорний, зімкнено – прохідний, носовий;
в) приголосний, шумний, глухий, проривний, задньоязиковий.
8. Сукупність артикуляційних навичок, характерних для певної мови називається:
а) акустикою;
б) артикуляцією;
в) артикуляційною базою.
9. На голосні і приголосні звуки поділяються за співвідношенням:
а) голосу і довготи;
б) висоти і голосу;
в) голосу і шуму.
10. За якими ознаками класифікуються голосні звуки?
а) ступенем просування язика вперед, назад;
б) співвідношенням голосу і шуму;
в) ступенем підняття; співвідношенням голосу і шуму.
11. До голосних переднього ряду відносять:
а) /e/, /o/, /i/;

б) /i/, /u/, /e/;
в) /i/, /y/, /e/.

12. До голосних високого підняття відносять:

а) /i/, /y/;
б) /i/, /u/, /y/;
в) /i/, /e/.

13. Який рядок репрезентує голосні фонемі одного ряду:

а) /i/, /e/;
б) /a/, /i/;
в) /o/, /a/.

14. Визначте рядок, у якому записані сонорні приголосні:

а) /м/, /в/, /н/;
б) /б/, /н/, /з/;
в) /й/, /н/, /з/.

15. Лабіалізація характеризує:

а) систему консонантизму;
б) систему вокалізму;
в) м'які приголосні.

16. Артикуляційний зсув у напрямку до середнього піднебіння характеризує творення:

а) м'яких приголосних;
б) проривних приголосних;
в) передньоязикових приголосних.

17. Фонологія – це...

а) мовознавча наука, яка вивчає фонологічні системи мов;
б) розділ граматики, що вивчає граматичні властивості слова;
в) наука, яка вивчає фонологічні структури мов.

18. Знайдіть правильне визначення фонемі:

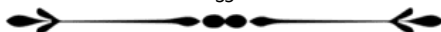
а) мінімальна звукова одиниця мовлення, яка служить для розпізнавання й розрізнення морфем і слів;
б) мінімальна звукова одиниця мови, яка служить для розпізнавання й розрізнення значенневих одиниць – морфем і слів;
в) звукова одиниця мови, яка служить лише для розрізнення значенневих одиниць.

19. Найпростішим способом встановлення фонологічної системи є:

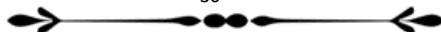
а) підбір слів, що різняться між собою однією фонемою;
б) підбір слів, що різняться між собою однією літерою;
в) підбір слів, що пишуться однаково, а різняться лише наголосом.

20. Виберіть правильну пропорцію голосних і приголосних фонем в українській мові:

а) 5 і 34;
б) 6 і 32;
в) 6 і 30.

21. У якому рядку фонемі у всіх парах слів виконують смислорозрізнявальну функцію:
- а) раки – роки, син – сон, сала – сила;*
 - б) сіла – сіло, гору – горю, гору – гора;*
 - в) мити – нити, тіло – діло, біла – біля.*
22. Сильна позиція для голосної фонемі:
- а) наголошена;*
 - б) ненаголошена;*
 - в) після приголосного.*
23. Який рядок репрезентує лише основні алофони у словах?
- а) вітер, сум, чомусь;*
 - б) книга, хата, тин;*
 - в) джміль, хід, дамба.*
24. Фонетичні зміни, спричинені впливом загальних умов вимови, називають:
- а) комбінаторними;*
 - б) позиційними;*
 - в) прогресивними.*
25. Виберіть рядок, який репрезентує позиційні зміни фонем:
- а) акомодация, протеза, редукция голосних;*
 - б) асиміляція, акомодация, дисиміляція;*
 - в) редукция голосних, оглушення дзвінких в кінці слова, протеза.*
26. Асиміляція – це...
- а) артикуляційне розподібнення двох однакових звуків;*
 - б) артикуляційне уподібнення одного звуку до іншого в мовному потоці в межах слова чи словосполучення;*
 - в) викидання звуку чи складу в слові для зручності вимови.*
27. Назвіть процес, який характеризується втратою спільних фонетичних ознак звуків:
- а) редукция;*
 - б) асиміляція;*
 - в) дисиміляція.*
28. Наслідком діючих у мові фонетичних процесів є...
- а) функціональні фонетичні зміни;*
 - б) історичні фонетичні зміни;*
 - в) живі зміни звуків.*
29. Розщеплення звуку на дві різні звуки – це...
- а) конвергенція;*
 - б) спонтанність;*
 - в) дивергенція.*
30. Фонетичні закони – це...
- а) закони, що керують регулярними змінами звукових одиниць, їхніх чергувань і сполучень;*
 - б) це закони фонетики, які пояснюються історичним розвитком мови;*

в) закони, порушення яких є закономірним явищем в фонетиці.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 7. ІСТОРІЯ ПИСЬМА. ГРАФІКА. ОРФОГРАФІЯ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. У чому полягає значення письма в історії суспільства?
2. Наведіть приклади піктографічного письма. Де застосовують піктографію в наш час?
3. Чим відрізняється ідеографія від піктографії? Наведіть приклади ідеографічного письма.
4. У чому полягає значення буквено-звукового письма? Яка історія його формування?
5. Який принцип орфографії є основним для української та іноземної мови, яку ви вивчаєте?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

- 1) Вивчити дефініції понять піктографія, ідеографія, ієрогліф, пазиграфія, орфографія, графіка.
- 2) Опрацювати рекомендовані джерела, підготувати повідомлення «Основні етапи розвитку письма»

Коментар: За підрахунками дослідників, 75% населення землі користується буквено-звуковим письмом. На планеті створено чотири сім'ї алфавітів; латинська алфавітна сім'я покриває 30% писемності, індійська – 20%, арабська – 10%, слов'янська – 10%. На латинській основі створено 70 алфавітів світу: 30 – в Європі, по 20 – в Азії та Африці.

Найдавніший із зразків письма, що зберігся до наших часів, – папірус Пісса. На думку дослідників, йому понад 6 тисяч років. Проте не тільки поважний вік викликає зацікавлення, а й те, що на ньому написано. Папірус починається такими словами: «На жаль, світ тепер не той, що був раніше. Кожний хоче писати книжки, а діти не слухають батьків». Найдавнішою писемною пам'яткою в Україні вважаються Київські листки, які являють собою уривок католицької меси й походять із Моравії. Київські листки – це сім пергаментних аркушів, списаних глаголицею. Київські глаголичні листки, київські листки, київський мисал – одна з найдавніших глаголичних пам'яток старослов'янської писемності. Шість аркушів скріплено разом у вигляді зошита, сьомий відірваний від решти. Матеріал листків – добре оброблений, тонкий пергамент. Київські глаголичні листки зберігаються в картонній оправі, обтягнутій високоякісним темно-зеленим сап'яном, на якому золотом витиснено орнамент. Пам'ятка написана чорнилом, яке має тепер коричневий колір. Текст на звороті першої сторінки та лицьовій стороні другої сторінки місцями побляк (вони тривалий час експонувалася у вітрині Церковно-археологічного музею при Київській духовній академії). Текст, що займає три чверті першої сторінки, – уривок з апостольських читань. Зміст тексту на решті

сторінок є зібранням західнохристиянських мес – місал, перекладений з латинської мови.

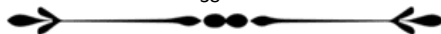
А найдавнішою у світі датованою друкованою книгою є так звана «Алмазна сутра», яка містить священний буддистський текст, надрукована 868 року Воном Цзеєм. Це сувій сірого паперу з китайськими ієрогліфами, накручений на дерев'яний стрижень. Зберігається унікальна сутра в Британській бібліотеці в Лондоні. Є й давніші китайські друковані книги, але вони не мають точного датування.

Особливо важливе значення для подальшого розвитку лінгвістичної науки мала дешифровка на початку ХХ ст. хеттської писемності, знайденої в Туреччині у поселенні Богазкес (150 км від Анкари). З 1906 по 1912 рр. при розкопках уламків столиці стародавньої Хеттської держави німецьким ученим Г. Вінклером було знайдено 27 тисяч глиняних табличок, на яких збереглося клинописне письмо стародавніх хеттів. У 1915-1917 рр. це письмо було розшифроване чеським вченим, доцентом Віденського університету Бедржихом Грозним (1879-1952), і результати розшифровки були опубліковані в його праці «Мова хеттів, її структура і приналежність до індоєвропейської сім'ї мов» (1915, 1917 рр.) У такий спосіб була відкрита одна з найдавніших індоєвропейських мертвих мов, якою розмовляли в Анатолії в II-I тис. до н. е.

Хеттська держава існувала в Малій Азії близько XVII ст. до н. е. і разом із стародавнім Єгиптом, Вавилоном і Ассірією була великою державою. Ще до IV ст. до н. е. хетти жили в північній Сирії, хоча уже в VII ст. до н. е. багато хеттів переселилися в державу Урарту (Вірменія) і там розчинилися серед вірмен, втрачаючи свою мову.

Найдавнішою пам'яткою хеттської писемності є напис царя Анітаса, що датується початком II ст. до н. е. Більшість же пам'яток ієрогліфічної хеттської писемності, що відносяться до I ст. до н. е., знайдено на території північної Сирії. Розшифровка хеттської писемності і знайомство з хеттською мовою дало науці виключно цінний матеріал про мову і привело до перегляду теоретичних положень індоєвропейського мовознавства. Виявилось, що в індоєвропейській хеттській мові є багато таких раніше невідомих архаїчних рис, які дають матеріал для реконструкції більш давніх індоєвропейських форм, ніж ті, які реконструйовані шляхом порівняння сучасних індоєвропейських мов. Тут зберігся найдавніший ларингальний (гортанний) приголосний, що існував в індоєвропейській прамові, зник уже тоді і тепер відсутній в усіх індоєвропейських мовах. До відкриття і розшифровки хеттської мови існування цих ларингальних (гортанних) звуків у загальноіндоєвропейській прамові було лише гіпотетичним.

Реформи письма тісно пов'язані з мовною політикою, хоч об'єктивно це не найзначніші події мовної політики, але вони дуже відомі і мають скандальну репутацію. Гострота суспільної реакції на реформи письма не випадкова. Письмо люди довго сприймали як чудо, тому багато народів вірили, що письмо створили боги або богоподібні предки. Алфавіт, як відомо, прямує за вірою, і тому з усіх

мовних феноменів має максимальне культурно-історичне навантаження. Це змушувало бачити у графіці й орфографії проблеми віросповідання і сприймати помилки як ересь. Але й після того, як орфографію перестали ототожнювати з ортодоксальними поняттями, у традиціях, пов'язаних з релігіями Писання, століттями зберігалось уявлення про особливу важливість графіки й орфографії.

Письмо – це своєрідні розпізнавальні знаки національно-релігійної самоідентифікації народу, його політичних орієнтирів і устремлінь. Саме тому письмо (алфавіт) постійніше порівняно з мовою. Наприклад, існують тексти XVI-XVIII ст. білоруської і польської мови, написані арабським письмом. Це ісламські книги татар, що проживали у Великому князівстві Литовському, арабське письмо вони зберігали довше, ніж мову Корана. Ісламізовані серби в Боснії і Герцеговині, особливо знать, починаючи з XV ст., переходили в записах сербською мовою з кирилиці на арабське письмо. Пієтет перед письмом – на шкоду іншим, не менш важливим мовним явищам – зберігся до наших днів. Саме з письмом найчастіше ототожнюється в масовій свідомості мова загалом, а орфографічні помилки – із незнанням мови.

У письмі народ бачить корені своєї культури і віри, тому реформи письма часто пов'язані з початком релігійних, національних чи політичних рухів. Жодна суперечка про «правильність» у мові не була такою гострою, як графіко-орфографічні дебати, що легко переростали в «азбучні війни», часто з фізичними репресіями.

3) Викласти письмово власні думки щодо значення письма як елемента етнічної культури.

4) Підготувати презентацію книг Данильчук Д. В. *Український правопис: роздоріжжя і дороговкази. Фаріон І. Правопис – корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір.*

5) Виконати тестові завдання тематичного контролю.

Тематичний контроль

1. Піктографічне письмо – це...:

а) письмо, в якому графічний знак передає життєву ситуацію, подію, а не звуки мови;

б) письмо, де кожен знак передає лише певну послідовність звуків, а не слово;

в) письмо, в якому графічний знак передає склад.

2. У якому рядку всі букви однозначні?

а) а, о, д, щ;

б) е, и, і, ї;

в) б, в, у, м.

3. Відшукайте рядок, в якому у всіх словах літери **я**, **ю**, **є**, **ї** позначають два звуки:

а) віялка, воевода, сусідне, бязь;

б) бюро, каченя, всюди, ллютьсья;

в) в'юн, в'язень, в'ється, в'їзд.

4. Визначте рядок, у якому сполучення літер **дж**, **дз** у всіх словах позначають африкати:

- а) джунглі, саджанець, джем, джаз;
- б) кукурудза, дзвоник, дзюрчить, дзвякнути;
- в) віджати, надзвичайний, надзелень, підзвітний;
- г) віджити, картоплесаджалка, джемпер, дзиґа.

5. Фонетичний принцип орфографії полягає в тому, що:

- а) та сама літера пишеться завжди однаково, незалежно від того, як вона вимовляється;
- б) слова передаються на письмі так, як вони писалися раніше;
- в) слова пишуться так, як вимовляються.

6. Пари слів компанія – кампанія, Земля – земля, з гори – згори пишуться за:

- а) фонетичним принципом;
- б) історичним принципом;
- в) принципом диференційних написань.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8. ЛЕКСИКОЛОГІЯ, ЛЕКСИКОЛОГІЧНІ НАУКИ

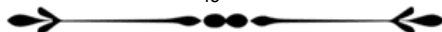
ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Визначте фонетичні й граматичні ознаки слова як центральної одиниці мовної системи.
2. Прокоментуйте поняття «лексема», «семантика слова». Як пов'язані слово і поняття?
3. Назвіть і стисло схарактеризуйте типи відношень у системі лексичних одиниць.
4. Прокоментуйте основні способи утворення омонімів.
5. Порівняйте активну і пасивну лексику.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

- 1) Вивчити дефініції понять полісемія, варваризм, евфемізм, екзотизм, інтернаціоналізм, міжмовні омоніми, пароніми, перифраз.
- 2) Виписати і зіставити словникові статті з реєстровими словами *сонце, осінь, настрій, вікно, небо, вітер, перемога* (тлумачний, етимологічний і фразеологічний словники).
- 3) Записати перифрази до слів *Нестор Літописець, І. Котляревський, М. Старицький, Т. Шевченко, Леся Українка, Є. Маланюк, В. Стус; Болгарія, Єгипет, Японія; Київ, Львів, Одеса, Рим; військові, учителі, журналісти, лікарі, поліціанти, артисти.*

Коментар: Найбільшим парадигматичним об'єднанням є лексико-семантичне поле – сукупність лексичних одиниць, які об'єднані спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну або функціональну подібність позначуваних явищ. Це слова, пов'язані з одним і тим самим фрагментом дійсності. Так, скажімо, в лексико-семантичній системі будь-якої мови можна виділити поле руху (переміщення), поле часу (темпоральне), поле погоди (метеорологічне), поле розумової діяльності

(мислення), поле почуттів тощо. Лексико-семантичні поля є відносно автономними, бо пов'язані між собою, що засвідчується багатозначними словами, які різними своїми значеннями входять до різних полів. Так, можна стверджувати про зв'язок лексико-семантичних полів руху, мислення і говоріння; часу і погоди тощо. Дієслова руху використовують для називання мисленневих процесів (схопити думку, дійти висновку, наблизитися до розв'язання проблемита ін.) і процесу говоріння (повернувся язик, смикнуло за язик, болг. да се обърна «звернутися» тощо). Темпоральні лексеми майже вусіх мовах світу використовують для номінації погодних (метеорологічних) понять. Так, укр. погода є похідним від год, болг. време має значення «час» і «погода», укр. година означає «час», «60 хвилин» і «гарна сонячна погода».

Отже, лексико-семантичні поля характеризуються зв'язком слів або їх окремих значень, системним характером цих зв'язків, що забезпечує безперервність смислового простору. Кожне поле – це своєрідна мозаїка слів, де кожне окреме слово має певне місце в лексико-семантичному просторі. Ця мозаїка не збігається в різних мовах, бо кожна мова по-своєму членує об'єктивний світ. Національна специфіка лексико-семантичних полів виявляється в кількості наявних у полі слів і в характері опозиції між компонентами поля. Семантичний простір по-різному членується в мовах, кількість клітин у межах лексико-семантичного поля не збігається, а тому й не збігаються значення слів-відповідників.

4) Проаналізувати фрагменти вірша Т. Шевченка «Заповіт» польською, словацькою, болгарською і хорватською мовами. Виписати спільні для всіх перекладів слова, прокоментувати семантику окремих питомих слів.

Польська мова

Kiedy umrę to na wzgórze
 Wnieście mi mogiłę,
 Pośród stepu szerokiego
 Ukrainy miłej.
 Aby łany rozłożyste
 I brzeg Dniepru stromy
 Można było widzieć, słyszeć
 Jego grzmiące gromy.
 Gdzie uniesie z Ukrainy
 Do sinego morza
 Wrażą krew... dopiero wtedy
 I łany, i wzgórze.
 Wszystko rzucę i ulecę
 Do samego Boga,
 Aby modlić się... aż dotąd
 Ja nie uznaję Boga.
 Pochowajcie mnie i wstańcie,
 I kajdany rwijcie,

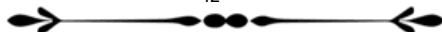
I posoką, wrażą juchą,
Wolność swą obmyjcie.
Mnie zaś w wielkiej już rodzinie,
W kraju wolnym, nowym,
Pamiętajcie wspomnieć czasem
Dobrym, cichym słowem.
ja nepoznám boha...

Словацька мова

Ked' ja zomriem, zahrabte ma,
bratia, na mohyle,
prostred stepi širo-širej,
v Ukrajine milej,
by úrodné lány poli,
Dneper prosted lúčin
bolo vidiet', bolo počut',
ako reve – huči...
Ked' ponesie z Ukrajiny
do belasých mori
krv tyranskú, potom i ja
rodné lány, hory,
všetko nechám, potom uznám
všemocného boha,
– pomodlim sa... No dovtedy –

Болгарська мова

Щом умра, ме погребете
нейде на могила
посред степити широки
на Украйна мила,
та скалите над водата,
Днепър и полята
да се виждат, да се чува,
как реве реката...
Щом помъкне от Украйна
Днепър към морето
Кърви вражи – аз тогава
планини, полета
ще оставя, ще отида
чак при бога в рая
да се моля. Дотогава
господ аз не зная...

Хорватська мова

Kad umrem, pokopajte me
Sred prostranih stepa,
Oko mene da se širi
Ukrajina lijepa
Da iz groba mogu gledat
Livade i polja
I slušati bučni Dnjevar
Koliko me volja.

Pa kad on iz Ukrajine
Do u sinje more
Krv dušmansku ljutu spere,
Polja ću i gore –
Sve napustit i odletjet
Do samoga Boga
Da se molim... A sve dotle
Ne priznajem Boga.

Ustajte pokopavši me,
Okove slomite
I slobodu tad dušmanskom
Krvlju poškropite.

I u novoj porodici,
Slobodnoj, bez sjene,
Kojom dobrom, blagom riječju
Spomenite mene.

Коментар: Упорядник антології одного вірша «Тарас Шевченко «Заповіт»: Мовами народів світу»(Київ, 1989) – Борис Васильович Хоменко(1928-2011). Випускник філологічного факультету Вінницького педагогічного інституту (1953), з 1963 – викладач кафедри української літератури, кандидат філологічних наук (1972), літературознавець, перекладач.

5) Виконати тестові завдання тематичного контролю.

Тематичний контроль

1. Лексикологія – це...

- а) наука, яка вивчає будову мови;
- б) наука про природну людську мову загалом і мови світу як її представників;
- в) розділ науки про мову, який вивчає словниковий склад мови.

2. До лексикології в широкому значенні слова належать такі науки:

- а) власне лексикологія, фонологія, граматики, семантика, фразеологія;
- б) психолінгвістика, семасіологія, семіотика, ономастика;
- в) власне лексикологія, семасіологія, ономаціологія, етимологія.

3. Який рядок репрезентує опорні поняття лексикології:
а) *неологізм, категорія, омофон*;
б) *архаїзм, лексема, екзотизм*;
в) *етимологія, асиміляція, синонім*.
4. Окреме слово з усією сукупністю властивих йому форм словозміни й значень у різних контекстах – це:
а) *слово*;
б) *лексема*;
в) *словоформа*.
5. Узагальнений, абстрактний образ предмета чи явища в уяві мовця – це...:
а) *сигніфікат*;
б) *денотат*;
в) *конотат*.
6. Лексема – це...
а) *слово-тип, абстрактна одиниця мови, інваріант, у якому абстрагуються від його форм*;
б) *історично закріплена в свідомості людей співвіднесить слова з певним явищем дійсності*;
в) *наявність різних лексичних значень у одного й того ж слова відповідно до різних контекстів*.
7. Омофони – це...
а) *слова, в яких збігаються тільки окремі форми*;
б) *слова, які пишуться однаково, а вимовляються по-різному*;
в) *слова, які вимовляються однаково, але різняться написанням*.
8. Різні за звучанням слова, які мають протилежні, але співвідносні значення – це
а) *синоніми*;
б) *омоніми*;
в) *антоніми*.
9. Архаїзми – це...
а) *застарілі слова, які вийшли з активного вжитку, але збереглися в пасивному вжитку*;
б) *слова, які вийшли з ужитку внаслідок зникнення позначуваних ними понять*;
в) *слова, походження яких невідоме*.
10. Калькування – це...
а) *запозичення, за якого з іноземної в рідну мову входить лексична одиниця повністю*;
б) *копіювання іншомовного слова за допомогою свого, незапозиченого матеріалу*;
в) *поморфемний переклад іншомовного слова*.
11. Визначте рядок, який містить слова, вжиті у прямому значенні:
а) *вершина дерева, зерно пшениці, м'яка вовна*;
б) *м'який клімат, соковите яблуко, високий юнак*;

в) скласти пісню, легкий шлях, розбити глека.

12. «Мовознавство», «лінгвістика» – це...

а) абсолютні синоніми;

б) ідеографічні синоніми;

в) контекстуальні синоніми.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 9. СЕМАНТИЧНИЙ ОБСЯГ СЛОВА

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Прокоментуйте характер зв'язку між словом і предметом.

2. Стисло схарактеризуйте денотативне, конотативне та сигніфікативне значення як складники семантики слова.

3. Порівняйте мотивовані і немотивовані назви. Що таке внутрішня форма слова?

4. Прокоментуйте механізми утворення метафори, метонімії, синекдохи. Наведіть приклади.

5. Проаналізуйте лексико-семантичні розряди слів мови з погляду історичного походження.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1) Вивчити дефініції понять: денотат, конотат, сигніфікат, внутрішня форма слова, етимологія, метафора, метонімія, синекдоха.

2) Прокоментувати приклади мовної метафори, метонімії, синекдохи. Простежити особливості функціонування метафори і метонімії в різних мовах.

Коментар: *Метафоризації зазнають слова, що позначають найбільш відомі поняття і предмети з найближчого оточення людини. Так, у різних мовах ці слова переважно складають одні і ті ж лексичні групи. Це назви частин людського тіла, споріднених зв'язків, тваринних і рослинних матеріалів, предметів одягу, предметів побуту, світил і явищ природи, їжі:*

I. Тварина – людина: 1) від назви тварини: орел, лев, корова, змія; 2) від дії, спрямованої на тварину: захомутати, заарканити; 3) від характеристики: хижий, жовторотий; 4) від сукупності: стадо, табун; 5) від частин: грива, кігті.

II. Рослина – людина: 1) від назви: ягідка, дуб, лопух; 2) від стадії розвитку: цвісти, розквітати.

III. Нежива природа – людина: 1) від погоди: буря, мороз, година, шквал, спека; 2) від небесних тіл: сонце, зірка; 3) від назв пори року, частин дня: весна, осінь, ранок.

IV. Живі істоти – нежива природа, рослини: 1) від частин тіла: ручка, ніжка, ніс; 2) від частини тіла живої істоти: горб, хребет, жила; 3) від фізичних дій, стану людини: шепотіти, співати, плакати; 4) від характеру, особливостей поведінки людини: жорстокий, підступний, віроломний.

V. Фізичні характеристики предметів і речовин, фізичні процеси – людина: 1) від дотикової характеристики: теплий, гарячий, холодний; 2) від просторової характеристики: глибокий, безмежний, рівний; 3) від звукової характеристики: голосний, дзвінкий, монотонний; 4) від горіння: горіти, палати, гаснути; 5) від кольору: чорний, сірий, яскравий.

VI. Живі істоти – інтелектуальний, соціальний або емоційний план, фізичний стан людини: 1) від фізичних дій або стану живої істоти: *крутитися, спати, слабкий, дужий, кволий, здоровий, вмирати, задихатися, ковтати, ламати, боротися, давити, стискати, пронизувати*; 2) від характеристики живої істоти: *лютий, скупий, злий*.

VII. Створені людиною предмети, речовини, матеріали – людина: 1) від механізму: *робот, мотор, гвинтик, завести*; 2) від предмета: *бомба, лантух*; 3) від знаряддя: *меч, лещата*.

VIII. Міфічні істоти – людина: *русалка, мавка, відьма, біс, сатана, яга*.

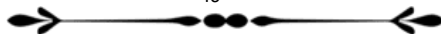
IX. Просторові характеристики – часові характеристики, характеристики людини і суспільства за морально-етичними ознаками: 1) *довгий, далекий, близький*; 2) *високий, широкий, вузький*.

Іноді серед метафоричних назв спостерігаються дивні збіги. Чомусь майже всі європейські народи – від стародавніх греків і римлян до нинішніх романських, німецьких і слов'янських – народів називають одну і ту ж маленьку пташку *корольком*. Деталі механізмів часто носять назви частин тіла (*ручка, лопата, палець, коліно*), самі ж пристосування, найчастіше *дерев'яні, номіновані за подібністю до тварин (журавель, козел, кішка)*. Назви тварин використовуються для характеристики людей, причому і тут спостерігаються зближення між мовами: *лисиця* майже в усіх мовах позначає *хитруна, соловей* – *хорошого співака*. Однак метафоричні найменування різних мов виявляють і значні розбіжності. Слова *дрізд, носоріг* в українській мові в переносному значенні не використовуються, у французькій мові фіксується метафоричне значення *дрізд* – «*пройдисвіт*», «*неприємна людина*», *носоріг* – «*дурна людина*». Французьке слово *орел (aigle)* метафорично позначає *видатну людину – поета, полководця*; в українській словом *орел* називається *хоробра людина: хлопець-орел*.

Основні терміни спорідненості (*мати, батько, син, дочка*) при усуненні семи «*родинні стосунки*» в українському розмовному мовленні розташовуються на семантичній осі «*вік*». Слова *батько, мати* можуть застосовуватись до людей старшого віку, ніж *мовець, син, дочка* – до людей молодшого віку, *брат, сестра* – того ж віку. У французькій мові терміни спорідненості значно рідше використовуються у вказаному вище переносному значенні, але значно частіше, ніж українські відповідники *вживаються відносно неживих предметів: pere (батько), mere (мати)* у значенні «*джерело*», «*причина*».

3) Проаналізувати значення словосполучень: *вишнева Україна, капелюхи соняхів, слухати Вакарчука, мереживо снів, сирна тарілка, чоловік у балаклаві, температура падає, краплі жалю, університет зустрів першокурсників, група складає іспит, смачна груша, Україна колядує, дівчина у вишиванці, казковий Котигорошко*.

4) Визначити лінгвістичний статус та ступінь мовної адаптації наведених лексем англійського походження (адаптовані (освоєні) запозичення, кальки, екзотизми, варваризми). Пояснити їхнє значення: *акаунт, банер, білборд, бестселер, булінг, гаджет, девайс, кастинг, імплементація, кеш, логін, мейнстрім, мем, моніторинг*,

монстр, нікнейм, офшор, піар, пранкер, римейк, сапортити, спічрайтер, стартап, степлер, трейдер, трилер, тролінг, тюнер, флеш-моб, фрик, фрилансер, хакер, хепі-енд, хобі, чипси, шопінг, шоу-рум, SMS-повідомлення, second-hand, MP3-програвач, TV-тюнер, Wi-Fi-роутер, ОК.

5) Користуючись довідковою літературою, визначити семантику слів іншомовного походження, назвати джерело запозичення. Чи збігається лексичне значення слова, вживаного в українській мові, зі значенням у мові, з якої воно походить? *Лояльний, мажор, маніпулятор, ляпсус, люстрація, сектор, дистанція, еквівалентний, елегантний, імітація, кульмінація, апофеоз, консолідація, віче, ліга, регіон, федерація, полеміка, електорат, кампанія, комюніке, креативний*

6) Проаналізувати неологізми. Визначити причини виникнення таких мовних одиниць: *гугліж (те ж, що й гуглювання, гуглення), гуглоскопія (аналіз реальності за допомогою гугла), гуглядь, гугланути (одноразове гуглення), гуглянь (телепень, який і гуглити не вміє), загуглячити (гуглення зі сподіванням на дуже високі результати), гугло (вульг. результат нагугленого), гуглюк (той, хто не володіє культурою гуглення), гуглі-гуглі (вигук задобрювання гугла), гуглянка (забавка в інформаційну епоху, вакханалія гуглення), гуглодайний (слово чи вислів, який потенційно може дати високі результати гуглення), гуглило (те, за допомогою чого здійснюється гуглення); гугломовець (головомовець, який черпає інформацію з гугла); пігуглка (терапевтична порція гуглення для інформаційно залежних); гугляр (той, для кого гуглити – забавка); згуглитися (знецінитися через поширеність у результатах гугла; втомитися гуглити); гуглолог (гуглезнавець); лікар-гуглонолог (лікар, який лікує від гуглозалежності); гуглефікація (все оцифруванню для подальшого огуглення); гуглізми (типові помилки гультранслейту); гуглема (одиниця смислу, яку гуглять); гуглократія (влада гугла); гуглевидобуток (результат нагугленого, вимірюється в лінках); вгуглило; гуглекопи; гуглонавчений (про теоретика) (@Katrina Haddad-Rozkladaj)*

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 10. ФРАЗЕОЛОГІЯ ЯК ПРОМІЖНИЙ МОВНИЙ РІВЕНЬ. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЇ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Прокоментуйте, як у фразеології виявляється національна специфіка мови.
2. Доберіть приклади полісемії, омонімії, антонімії у фразеологічній системі мови, проаналізуйте їх.
3. Визначте і прокоментуйте джерела фразеологізмів.
4. Зіставте словникові статті в різних типах та видах словників. Сформулюйте висновки.

5. Назвіть і стисло опишіть найбільш електронні тлумачні та перекладні словники.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

1) Вивчити дефініції понять: фразеологія, фразеологізм, ідіома, фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення, фразеологічні вирази, прислів'я, приказки, крилаті вислови, фразеографія, словникова стаття, заголовне (реєстрове) слово, реєстр, дефініція, варіанти слів (фразеологізмів), адекватний відповідник, гнізда слів, тезаурус, конкорданс.

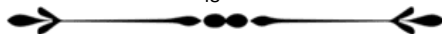
2) На прикладі сучасного словника української мови проілюструвати поняття: структура словника, реєстрова одиниця, ремарка (семантична, граматична, стилістична, функціональна), дефініція, умовні позначення.

Коментар: *Класична (традиційна) лексикографія – це галузь мовознавства, пов'язана з теорією лексикографічної параметризації мови, що базується на класичних дослідницьких методах словникового опису. Сучасна класична лексикографія існує у двох формах – паперова і комп'ютерна. Комп'ютерна лексикографія є спеціальним напрямом у практичній лексикографії з власними підходами не лише до подання, але й до змісту словника; це розділ прикладної лінгвістики, присвячений теорії та практиці створення мовноорієнтованого машинного продукту лексикографічного типу – програм оброблення тексту, баз даних, корпус. Електронні версії словників становлять інтегровані лексикографічні системи, тобто електронні словники, які містять бази даних словників різних типів.*

Корпус – електронний текстовий об'єкт текстових ресурсів. Лінгвістичний напрям – корпусна лінгвістика, в межах якої виокремилася корпусна лексикографія, чи теорія і практика лексикографічного опису мови, ґрунтується на текстовому корпусі.

Усе більшого поширення в мовах світу набуває практика укладання одномовних словників з окремих наукових і технічних дисциплін, які поєднують у собі елементи тлумачних та енциклопедичних. Такі словники можна віднести до спеціальних лінгвокогнітивних словників, оскільки реєстри кожного з них представлені концептами конкретної галузі знань, які фіксують різноманітними мовними засобами сучасний стан наукового пізнання певного предмета або явища та їх зв'язок з іншими елементами конкретної системи, а також з елементами інших систем і допомагають усім зацікавленим користувачам, особливо перекладачам.

Процеси глобалізації ставлять нації перед серйозним викликом – зрозуміти інших людей і дати можливість іншим зрозуміти себе. Спілкування людей, які мають різне бачення світу, є надзвичайно складним та суперечливим. Ось чому країнознавча інформація набирає неабиякої ваги в міжкультурному спілкуванні та при перекладі, а усвідомлення взаємозв'язку між мовою, культурою країни та мотивацією при вивченні мови чи перекладі сприятиме досягненню культурологічної компетенції. Тому актуальними є лінгвокраїнознавчі словники –

особливий симбіоз одномовних чи двомовних словників та енциклопедичних довідників. Лінгвокраїнознавчі словники роз'яснюють особливості вживання, додаткове смислове навантаження, політичні чи інші конотації слів, словосполучень або назв, а також надають важливу фонову культурну інформацію.

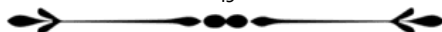
Типологія модерних словників

За змістом (енциклопедичні (поняттєві) і лінгвістичні (загальномовні)).
За відбором лексики (тезауруси (повні) і часткові).
За способом опису слова (спеціальні та універсальні).
За одиницею лексикографічного опису (словники лексем, морфем, фразеологічних одиниць).
За епохою функціонування (сучасні та історичні).
За призначенням (словники помилок, труднощів, навчальні).
За мовним охопленням (одномовні, двомовні (перекладні), багатомовні).
За розміщенням лексичного матеріалу (прямі (алфавітні), зворотні, алфавітно-гніздові, ідеографічні (тематичні)).
За обсягом реєстрового матеріалу (короткі (до 30 000 слів), середні (70-80 000 слів), великі (понад 80 000 слів)).

ТЕРМІНОЛОГІЧНІ СЛОВНИКИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Філологічні науки

Барань Є. Б. Короткий термінологічний словник з морфології української мови. Берегове, 2010. 32 с.
Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. Київ, 2007. 205 с.
Бучко Д. Г., Ткачова Н. В. Словник української ономастичної термінології. Тернопіль, 2011. 168 с.
Вакарюк Л. О., Панцьо С. Є. Український словотвір у термінах. Словник-довідник. Тернопіль, 2007. 260 с.
Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. Київ, 1985. 360 с.
Дерба С. М. Словник з української термінології прикладної (комп'ютерної) лінгвістики. Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01. Київ, 2007. С. 189–530.
Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор. О. Г. Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів. Київ, 2001. 223 с.
Іващенко В. Л. Матеріали до словника-мінімуму основних термінопонять концептуальної семантики // Лексикографічний бюлетень: 36. наук. пр. Київ, 2006. Вип. 16. С. 148–162.
Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Словник стилістичних термінів // Стилістика української мови: Підручник. Київ, 2003. С. 431–453.
Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків, 2012. 196 с.
Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава, 2010. 844 с.

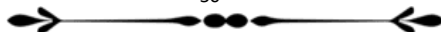
Струганець Л. В. Культура мови. Словник термінів. Тернопіль, 2000. 88 с.
Шульжук К. Ф. Короткий термінологічний словник синтаксичних термінів // Синтаксис української мови: Підручник. Київ, 2004. С. 397–406.

**ПЕРЕКЛАДНІ СЛОВНИКИ
АНГЛІЙСЬКА МОВА**

Англо-український словник – English-Ukrainian Dictionary. Близько 120000 слів: у 2-х томах / Уклад. М. І. Балла. Київ, 1996. 1464 с.
Англо-український словник: більше 100 000 слів (350 000 варіантів перекладу) / За ред. проф. Гороть Є. І. Вінниця, 2006. 1700 с.
Англо-український словник: Близько 65000 слів / Уклад. М. П. Подвезько, М. І. Балла; за редакцією Ю. О. Жлуктенка. Київ, 1974. 663 с.
Англо-український фразеологічний словник: близько 30 000 фразеологічних виразів / Уклад. К. Т. Баранцев. Київ, 2005. 1056 с.
Українсько-англійський і англо-український словник / Упор. В. Ніньовський. Київ, 1993. 680 с.
Українсько-англійський словник: близько 200 000 слів / За ред. проф. Гороть Є. І. Вінниця, 2009. 1040 с.
Українсько-англійський словник: Близько 60000 слів / Уклад. М. П. Подвезько. Київ, 1952. 1012 с.
Complete Ukrainian-English Dictionary / By J. N. Krett and C. H. Andrusyshen. Sascatoon: University of Saskatchewan, 1955. 1163 p.

СЛОВНИКИ ВІЗУАЛЬНОГО ТА АСОЦІАТИВНОГО ТИПУ

Бутенко Н. П. Словник асоціативних норм української мови. Львів, 1979. 120 с.
Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові. Львів, 1989. 328 с.
Візуальний словник 5 європейських мов. Ірпінь, 2007, 1108 с. (35000 слів, 18 тем, англійська, німецька, французька, іспанська, італійська мови)
Коломієць М. П. Словник української мови в малюнках. Київ, 1995.
Мартінек С. В. Український асоціативний словник: У 2 т. Львів, 2007.
Рівер Я., Демська-Кульчицька О. Українсько-польський тематичний словник. Львів, 2007. 704 с.
3) Підготувати тези повідомлення *«Неологізація фразеологічної системи мови в умовах війни»*.
4) Доберіть із фразеологічних словників української й англійської (польської) мов по 5 фразеологізмів із а) антропонімним компонентом; б) зоонімним компонентом; в) фітонімним компонентом. Проаналізуйте їхню семантику, визначте аксіологічне забарвлення та різновид відповідно до семантичного, структурного та генетичного критеріїв.
5) Використовуючи лексикографічні джерела української й англійської

(польської) мов, доберіть по 5 прикладів багатозначних слів, однозначних слів, омонімів, синонімічних рядів, антонімів, неологізмів, архаїзмів, запозичень, сленгізмів, діалектизмів.

б) Виконати тестові завдання тематичного контролю.

Тематичний контроль

1. Фразеологія – це...

- а) сукупність фразеологізмів певної мови;
- б) розділ мовознавства, який вивчає походження слів;
- в) розділ мовознавства, який вивчає фразеологічний склад мови.

2. Фразеологізм – це...

- а) слово-тип, абстрактна одиниця мови, інваріант, в якому абстрагуються від його форми;
- б) стійкі словосполучення;
- в) відтворювана одиниця мови з двох або більше слів, цілісна за своїм значенням, стійка за складом і структурою.

3. У якому рядку усі сполучення є фразеологізмами:

- а) біла ворона; водити за носа; ні риба ні м'ясо;
- б) і день, і вечір; надуті щоки; як рак свисне;
- в) повісити носа; глек розбити; дати яблуко.

4. Виділіть рядок, який містить фразеологічні зрощення:

- а) гнути спину; досада бере; задирати носа;
- б) плисти за течією; розквасити губи; товкти воду в ступі;
- в) підсунути свиню; збити з пантелику; стріляний горобець.

5. Лексикографія – це...

- а) наука, що описує граматичні значення й форми слів та засоби поєднання слів у речення для вираження думки;
- б) розділ мовознавства, який займається теорією і практикою укладання словників;
- в) розділ науки про мову, який вивчає словниковий склад мови.

2. Усі словники поділяють на:

- а) частотні, зворотні;
- б) словники антонімів, омонімів, фразеологічні, орфографічні, орфоепічні;
- в) енциклопедичні й лінгвістичні.

3. Енциклопедичні словники:

- а) описують світ, пояснюють явища, поняття, дають бібліографічні довідки про знаменитих людей, відомості про країни й міста, про видатні події тощо;
- б) розкривають походження слова, зокрема, в них вказується, власне чи запозичене слово;
- в) визначають твірну основу слова і морфему, за допомогою якої утворене від твірної основи слово.

4. Лінгвістичні словники – це...

- а) словники, в яких розкривається (тлумачиться) значення слів;

- б) словники слів. Вони дають інформацію не про речі, явища, поняття, а про слова;
- в) словники, в яких подано лексику певного історичного періоду.
5. На які групи поділяються лінгвістичні словники:
- а) теоретичні і практичні;
- б) діалектні і етимологічні;
- в) одномовні й багатомовні.
6. «Словник української мови у» 4-х томах (1907-1909) – перший тлумачний словник сучасної української мови уклав:
- а) О. Потебня;
- б) Б. Грінченко;
- в) І. Франко.
7. Перелік слів літературної мови з позначенням нормативного наголосу і з вказівкою на вимову подається в:
- а) тлумачному словнику;
- б) орфографічному словнику;
- в) орфоепічному словнику.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 11. ГРАМАТИЧНА БУДОВА МОВИ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

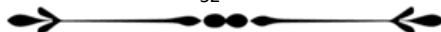
1. Схарактеризуйте морфологію і синтаксис як розділи граматики.
2. Прокоментуйте принципи класифікації морфем.
3. Користуючись рекомендованою літературою, наведіть приклади афіксальних морфем (префікси, суфікси, постфікси, інтерфікси, інфікси, конфікси). Проаналізуйте їхні функції.
4. Порівняйте синтетичні й аналітичні засоби вираження граматичних значень. Сформулюйте висновки.
5. Стисло схарактеризуйте основні граматичні категорії: число, рід, відмінок.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

- 1) Вивчити дефініції понять: граMATика, морфологія, синтаксис, граматична категорія, граматичне значення, граматична форма, морфема, корінь слова, афікс, флексія, засоби вираження граматичного значення.
- 2) Підготувати таблицю «ГраMATична система мови», проілюструвати її зразками української та іноземної мов.

ГраMATична категорія	ГраMATичні значення	ГраMATичні форми

Коментар: ГраMATика (грец. «мистецтво читати і писати букви»): 1) будова мови (система морфологічних категорій і форм, синтаксичних категорій і конструкцій); 2) наука, що вивчає будову мови. ГраMATика є найбільш давньою традиційною лінгвістичною галуззю, яка вивчає частиномовну диференціацію

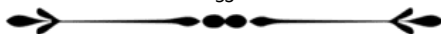
мови, закономірності словозміни і формотворення, способи зв'язку слів у реченні і синтаксичну організацію мовлення.

Першими світовими граматами є давньоіндійська грамата «Аштадхьяйя» (Восьмикнижжя), яка спершу існувала в усній формі і зафіксована у 5 ст. до н.е. Паніні; грамата індійського лінгвіста Яска містила першу класифікацію частин мови; давньогрецька грамата «Про іменування» (Аристотель, 4 ст. до н.е.) Першою українською граматою називають працю О. Павловського (1818), проте граматична будова староукраїнської мови вперше описана латиною у «Граматиці словенській» І. Ужевича (1643).

Грамата складається з двох розділів: морфологія (грец. «наука, учення про форму») – розділ граматики, що вивчає граматичні властивості слова, зміну форм слів і пов'язаних із ними граматичних значень; синтаксис (грец. «побудова, порядок») – розділ граматики, який вивчає засоби і правила побудови висловлювань. Словотвір, або дериватологія (від лат. derivatio – «відведення води з ріки», а згодом «утворення нових слів від наявного кореня»), займає проміжне місце між лексикологією і граматою. Основні одиниці граматики – морфема для морфології і конструкція (речення) для синтаксису. Правда, є й інші погляди щодо цього. Дехто вважає, що граматичних одиниць значно більше й серед них називає слово, словоформу, словосполучення, просте речення, складне речення, надфразну єдність і навіть текст. Однак таке розуміння основних одиниць морфології та синтаксису не є коректним хоча б тому, що кожен мовний рівень повинен мати тільки одну основну одиницю. Хоч у граматиці переважно використовують суто формальний, технічний опис будови мови, проте головною її метою є виявлення значень мовних структур. Отже, основним для граматики є проблема граматичної семантики (граматичних значень).

Доведено, що існує залежність між граматичними категоріями (їх складом і способом вираження) і типом мови. Синтетичні мови значно багатіші на граматичні категорії від аналітичних. У флективних синтетичних мовах граматичні категорії мають обов'язкове вираження, а в ізолюючих мовах формальне вираження граматичних категорій не є обов'язковим у всіх випадках. Найчастотнішою іменною категорією є категорія числа, дієслівною – категорія часу.

Категорія числа, незважаючи на універсальність існування, має свої особливості. Вона виражає кількісну характеристику предметів і належить до більш загальної мовної категорії кількості разом із лексичним вираженням числа (сотня, тисяча, єдиний, багато). Як незалежна граматична категорія вона властива іменникам та особовим займенникам. В інших частинах мови, де є ця категорія, вона належить до синтаксичних (узгоджувальних). Найпоширенішою є бінарна структура категорії числа (опозиція однини і множини). Однак у деяких мовах є три форми (однин, двоїна і множина у старослов'янській, давньогрецькій, санскритській мовах, сучасних семітських). Категорія подвійного числа зафіксована у давньоукраїнській, старослов'янській, давньогрецькій, готській, санскриті, сучасних мовах – арабській, словенській, ісландській. Форма троїни

дуже рідкісна (папуаські мови). У давньогрецькій мові було також п'ятірне число, що зумовлено кількістю пальців руки – одним із найдавнішим «інструментів» для запам'ятовування чисел та рахунку.

Інколи форма множини ускладнена: подвійна або потрійна множина означає ще більшу кількість (кафа – ноги, редуплікована форма кафи-кафа – багато ніг, мова хауса). Найчастіше однина виражається нульовою морфемою. У слов'янських, германських і романських мовах форма множини виражається за допомогою закінчень. Форми числа мають різне значення: однина може виражати три типи значень (одиночність, загальність, збірність), множина – основне значення, збірну множинність (вороги, друзі), репрезентативну множинність (Іваненки – сім'я Іваненка), шанобливість (ввічлива форма Ви, ми). Особливістю української мови є наявність специфічної групи дієслів, які вживаються лише у множині – явища, якого немає в жодній з інших мов. До них належать неперехідні префіксальні дієслова з другим префіксом по- (повиходити, позабігати, повтомлювати).

Категорію роду в усіх мовах, яким вона властива, вважають асемантичною – такою, що немає логічного стосунку до природи самих речей, названих іменником, однією з найменш логічних та найбільш непередбачуваних категорій. Категорія роду цілком відсутня в аглютинативних мовах – тюркських, монгольських, японській. У сучасних індоєвропейських мовах трапляються триродові (слов'янські, німецька і шведська мови) і двородові системи (романські та іранські мови). Розвиток аналітизму в англійській мові спричинив втрату родових протиставлень (у давньоанглійській мові вони були). На зміну категорії роду сформувалася нова категорія активності/пасивності. Окремі дослідники припускають, що рід в англійській мові перетворився на приховану категорію, яка виявляється анафоричними займенниками *he, she, it*.

3) Розглянути подані слова і словосполучення. З'ясувати, якими мовними засобами виражені граматичні значення у прикладах з кожної мови. *Укр.*: красивий – красива – красиве, голуб – голубка – голубонька, море – моря – морів – морями, рубати – вирубати. *Араб.*: асадин (лев) – усудин (леви). *Нім.*: *irn – in, Syaat – Stadt, ich lese – du liest.* *Англ.*: *Foot – feet.* *Франц.*: *Je vais.*

4) Використавши рекомендовану літературу, підготувати тези повідомлення «Словотвір як проміжний рівень мовної системи».

5) Підготувати цитатний план статті Вихованець І. Р. Аналітизм у граматичній структурі сучасної української мови. *Українська мова. 2002. №2. С. 3-8.*

6) Виконати тестові завдання тематичного контролю.

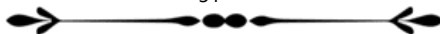
Тематичний контроль

1. Категорія особи – це...

а) граматична категорія дієслова, яка позначає відношення суб'єкта дії до мовця;

б) граматична категорія дієслова, що виражає суб'єктно – об'єктні відношення.

в) граматична категорія, яка виражає ступінь якості, що характеризує

предмет чи дію.

2. Для якої мови найбільш характерним способом вираження граматичних значень є словоскладання:

- а) англійська;*
- б) німецька;*
- в) українська.*

3. Виділіть рядок, що репрезентує морфологічні категорії:

- а) рід, число, вид, відміна;*
- б) час, спосіб, особа, число;*
- в) рід, число, особа, категорія активності / пасивності.*

4. Виділіть рядок, у якому зазначені синтаксичні засоби вираження значень:

- а) префіксація, нульовий афікс, суплетивізм, артиклі;*
- б) префіксація, нульовий афікс, наголос, ітпровіння;*
- в) префіксація, нульовий афікс, наголос, артиклі.*

5. Утворення граматичних форм одного й того ж слова від різних коренів називається:

- а) редукцією;*
- б) суплетивізмом;*
- в) внутрішньою флексією.*

6. Визначте рядок, що репрезентує лише аналітичні засоби вираження значення:

- а) кращий, малесенький, біля будинку;*
- б) більш відомий, до батька, мій зошит;*
- в) буду відпочивати, на вікні, читав би.*

7. Засобом вираження граматичного значення в словах «спина – спин» є:

- а) нульовий афікс;*
- б) інфікс;*
- в) аглютинація.*

8. Словотвір займає проміжне місце між галузями мовознавства:

- а) лексикологією і граматиною;*
- б) фонетикою і графікою;*
- в) лексикологією і фразеологією.*

9. Словотворчий афікс – це...

- а) афікс, який служить для творення форм того самого слова;*
- б) афікс, який служить для творення нових слів;*
- в) змінний афікс, що стоїть у кінці слова і виражає синтаксичні відношення*

між словами у словосполученні й реченні.

10. Словотвірний аналіз відповідає на запитання:

- а) як утворене слово?*
- б) з яких морфем складається слово?*
- в) що таке граматична форма слова?*

11. Словотвірний аналіз передбачає:

- а) виділення в слові всіх його морфів і встановлення їх значень;*
- б) виділення в слові твірної основи;*

- в) виділення в слові твірної основи і встановлення способу його творення.
12. Визначте спосіб творення слів «аспірантура, докторантура»:
- а) морфологічний спосіб, суфіксальний;
 - б) морфологічний спосіб, основоскладання;
 - в) лексико – синтаксичний спосіб.
13. Який рядок репрезентує слова, утворені одним способом:
- а) міць, затінок, сімсот;
 - б) пальне, військові, майбутнє;
 - в) дотик, новобудова, генерал-майор.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 12. МОРФОЛОГІЯ. ХАРАКТЕРИСТИКА ЧАСТИН МОВИ. СИНТАКСИЧНІ ОДИНИЦІ МОВИ

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПРАКТИЧНОГО ЗАНЯТТЯ

1. Прокоментуйте принципи виокремлення частин мови в мовах флективної будови (за лексичним значенням, морфологічними ознаками, синтаксичною роллю та особливостями словотворення).
2. Користуючись рекомендованими джерелами, схарактеризуйте граматичну специфіку іменників іноземної мови, яку ви вивчаєте.
3. Назвіть і прокоментуйте основні одиниці синтаксису.
4. Користуючись рекомендованою літературою, наведіть визначення речення і зіставте їх. Які аспекти і властивості речення в них відбиті?
5. Прокоментуйте, які спільні і відмінні ознаки мають речення української та іноземної мови, яку ви вивчаєте.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

- 1) Вивчити дефініції понять: частини мови, субстантивація, прономіналізація, адвербіалізація, словосполучення, речення, предикат, модальність.
- 2) Використавши рекомендовану літературу, підготувати тези повідомлення «Проблема виділення частин мови в українському мовознавстві».

Коментар: Слова однієї частини мови у певних умовах можуть набувати ознак слів інших частин мови. Є такі основні перехідні процеси в системі частин мови. Субстантивація – перехід слів з інших частин мови до класу іменників. Розрізняються різні ступені субстантивації: повну, неповну й оказіональну. Повна субстантивація – слова інших частин мови остаточно перейшли в іменники: лісничий, набережна, пальне. Унаслідок субстантивації утворюються і власні назви: Мирне, Київ, Лозова; Задорожний, Лесин, Олексіїв. Субстантивація неповна, якщо слово вживається і в значенні іменника, і в значенні тієї частини мови, до якої належало слово до субстантивації: військовий, розсильний, черговий, білі, зелені, операційна, збиральна, посівна, минуле, майбутнє, пернаті, осетрові, глухий, дзвінкий, вартовий. Субстантивація оказіональна, якщо інша частина мови вживається в значенні іменника тільки в умовах конкретного контексту: Я дійшов свого зросту і сили, я побачив ясно в даліні (П. Тичина.)

Ад'єктивація – перехід слів з інших частин мови в прикметники. Найчастіше

переходять у прикметники дієприкметники: стояча вода, колюча троянда, сушені груші. Проніміналізація – перехід слів з інших частин мови в займенники внаслідок втрати чи послаблення їхнього лексичного значення і набуття узагальненого вказівного значення. Так можуть уживатися іменники справа, річ, діло, факт, ваш (наш) брат, прикметники цілий, певний, перший, останній, числівник один. Адвербіалізація – перехід слів з інших частин мови в прислівники. Найчастіше в українській мові адвербіалізуються іменники в непрямих відмінках (без прийменників і з прийменниками) і прикметники, наприклад: бігом, кругом (пор. іменник бігом, кругом), напам'ять, вдалині, до вподоби, навесні, здалеку, в цілому, стиха.

3) Дібрати 10 вигуків з англійської (польської, німецької) мови, визначити їхню семантику та походження.

4) Використавши рекомендовану літературу, підготувати порівняльну таблицю

Словосполучення	Речення	Коментар

5) Виконати тестові завдання тематичного контролю.

Тематичний контроль

1. Граматика – це...

а) наука, яка вивчає будову мови;

б) система морфологічних категорій і форм, синтаксичних категорій і конструкцій;

в) будова мови (система морфологічних категорій і форм, синтаксичних категорій і конструкцій); наука, яка вивчає будову мови.

2. З яких розділів складається граматики?

а) морфологія і синтаксис;

б) морфологія і лексикологія;

в) фразеологія і лексикологія.

3. Частини мови – це...

а) слова, об'єднані лексичним значенням;

б) слова, об'єднані спільним граматичним значенням;

в) великі за обсягом класи слів, об'єднані спільністю загального граматичного значення і його формальних показників.

4. До службових частин мови належать:

а) прийменники, артиклі, частки, сполучники;

б) прийменники, займенники, частки, сполучники;

в) прийменники, частки, вигуки, сполучники.

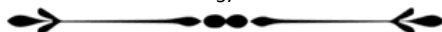
5. Виділіть рядок, який репрезентує основні критерії виділення частин мови:

а) семантичний, словотвірний, синтаксичний;

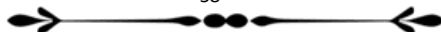
б) семантичний, морфологічний, синтаксичний;

в) формально-граматичний, семантичний, словотвірний.

6. Центральним поняттям синтаксису, основною його одиницею є...

- а) слово;
б) словосполучення;
в) речення.
7. Словосполучення – це...
а) слова, об'єднані підрядним зв'язком;
б) стійке сполучення кількох слів;
в) два чи більше повнозначних слова, об'єднані синтаксичним зв'язком.
8. Виділіть рядок, який репрезентує лише предикативні сполучення:
а) спів пташок, дощ іде, студенти пишуть;
б) поле зазеленіло, день згас, небо палає;
в) плач дитини, червона хустинка, вітер дме.
9. Виділіть рядок, що містить перелік типів синтаксичних зв'язків слів:
а) координація, узгодження, керування, тяжіння;
б) координація, узгодження, керування, редуція;
в) координація, узгодження, керування, прилягання.
10. Здатність слова вступати в синтаксичні зв'язки з іншими словами – це ...
а) підрядність;
б) валентність;
в) координація.
11. Виділіть рядок, у якому усі словосполучення за характером вираженого в них відношення є атрибутивними:
а) велика перемога, радість батька, листя горіха;
б) вручити телеграму, купатися в озері, добре відпочивати;
в) шовкове плаття, дамоклів меч, сірчана кислота.
12. Предикативність – це...
а) вираження мовцем свого ставлення до змісту висловлювання;
б) співвіднесеність змісту речення з об'єктивною дійсністю;
в) здатність слова вступати в синтаксичні зв'язки з іншими словами.
13. Яким терміном називають речення, коли його розглядають як одиницю мовлення?
а) структурна схема;
б) висловлення;
в) синтаксема.
14. Актуальним членуванням речення називається...
а) членування речення за змістом на дві частини: предмет мовлення і те, що про нього говориться;
б) поділ речення на словосполучення;
в) виділення головних членів речення.
15. Рема – це...
а) вихідна частина висловлювання;
б) частина, яка стверджує тему речення;
в) частина, яка доповнює тему.

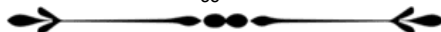

ПІДСУМКОВА КОНТРОЛЬНА РОБОТА

I. РОЗГОРНУТА ВІДПОВІДЬ НА ПИТАННЯ:

1. Назвіть основні розділи науки про мову. Чому лінгвістика має таку внутрішню розгалуженість ?
2. Порівняйте мову з іншими суспільним явищами. У чому її специфіка?
3. Які з функцій мови є найбільш значущими? Чому немає єдиної класифікації функцій мови?
4. У чому особливість прикладної лінгвістики? Які завдання вона вирішує?.
5. Чому виокремлені проміжні рівні мовної системи? У чому їх специфіка?
6. Порівняйте природні і штучні мови. Чи можуть штучні мови замінити в майбутньому природні?
7. Назвіть і стисло схарактеризуйте основні мовні одиниці. У чому полягає особливість одиниць граматичного рівня мовної системи?
8. Чому виокремлюють мову і мовлення? Який між ним зв'язок?
9. Порівняйте зовнішнє і внутрішнє мовлення. Який між ним зв'язок?
10. Порівняйте літературну мову і національну? Який між ним зв'язок?
11. Чому термін «мовленнєвий апарат людини» вживають умовно? Прокоментуйте функції основних мовотворчих органів
12. Які дослідні методи мовознавства є специфічними? Назвіть їх і прокоментуйте.
13. Чому порівняльно-історичний метод став початком нового етапу в дослідженні мов?
14. Порівняйте зіставний і структурний методи вивчення мов. Зробіть висновок.
15. Порівняйте математичний і структурний методи вивчення мов. Зробіть висновок.
16. Чому виникла потреба характеризувати звуки мови за трьома критеріями? Назвіть ці критерії і порівняйте.
17. Чому виокремлюють звуки і фонемі? Порівняйте ці одиниці і зробіть висновок.
18. Назвіть причини звукових змін. Порівняйте позиційні і комбінаторні зміни звуків. Зробіть висновок.
19. Назвіть і прокоментуйте причини порушень орфоепічних норм мови.
20. Порівняйте принципи орфографії української мови та іноземної, яку ви вивчаєте. Зробіть висновки.
21. Порівняйте піктографічне та ієрогліфічне письмо. Зробіть висновки
22. Порівняйте ієрогліфічне і фонографічне письмо. Зробіть висновки.
23. Назвіть і прокоментуйте ознаки слова як мовної одиниці. Чому його вважають центральною одиницею мови?
24. Прокоментуйте поняття «внутрішня форма слова». Наведіть приклади мотивованих і немотивованих назв та прокоментуйте.
25. Як утворюється переносне значення слова? Чому полісемія є поширеним явищем у багатьох мовах?

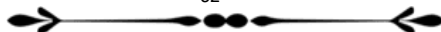
26. Прокоментуйте явище омонімії. Як виникають омоніми?
27. Як виникають міжмовні омоніми? Наведіть приклади, прокоментуйте.
28. Чому виокремлюють слова специфічні групи синонімів – табу та евфемізми. Наведіть приклади і прокоментуйте.
29. Порівняйте абсолютні і відносні синоніми. Наведіть приклади, прокоментуйте.
30. Питома чи запозичена лексика кількісно переважає в сучасних мовах? Наведіть аргументи.
31. Порівняйте загальні і власні назви. У чому специфіка їх семантики? Чи можливі переходи загальних назв у власні і навпаки? Наведіть приклади.
32. Порівняйте і прокоментуйте будову словникової статті в різних словниках. Зробіть висновок.
33. Чому фразеологія є проміжним рівнем мовної системи? У чому полягає специфіка фразеології?
34. Чому словотвір є проміжним рівнем мовної системи? У чому його специфіка?
35. Порівняйте морфологічний і неморфологічний способи словотвору. Наведіть приклади. Зробіть висновок.
36. Прокоментуйте принципи виокремлення частин мови. Які з них є важливішими?
37. Чому можливе вживання слів однієї частини мови в значенні інших? Наведіть приклади, прокоментуйте.
38. Порівняйте словотворчі і формотворчі афікси, наведіть приклади. Зробіть висновок.
39. Назвіть і порівняйте основні синтаксичні одиниці. Зробіть висновок.
40. Порівняйте 2-3 гіпотези походження мови. Зробіть висновки.
41. Яким є сучасне трактування проблеми походження мови? Наведіть аргументи.
42. Порівняйте територіальні і соціальні діалекти. Яке їхнє місце в мовній системі?
43. Назвіть і порівняйте одиниці фонетичного і лексичного рівнів мовної системи. Зробіть висновок.
44. Порівняйте особливості будови мов флективного й аглютинативного типу. Зробіть висновки.
45. Які принципи лежать в основі виокремлення мовних сімей? Назвіть їх і прокоментуйте.

II. ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ТЕСТОВОГО КОНТРОЛЮ:

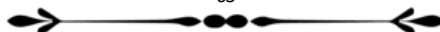
1. Процес мовної еволюції, що полягає у зближенні різних діалектів і мов аж до їх злиття, це...
 - а) інтеграція;
 - б) диференціація;
 - в) дивергенція;
 - г) диз'юнкція.

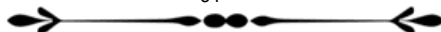
2. Положення, на яких ґрунтується порівняльно-історичний метод, названі неправильно:
- а) в основі порівняння – способи відмінювання слів;
 - б) порівняння мов виявляє їх спорідненість;
 - в) за рівнем спорідненості мови об'єднуються в сім'ї, групи і підгрупи;
 - г) відмінності споріднених мов можуть бути пояснені тільки безперервним їх розвитком.
3. Кого вважають основоположником генеративної лінгвістики?
- а) Анрі Сеше;
 - б) Едуарда Сепіра;
 - в) Леонарда Блумфільда;
 - г) Ноама Хомського.
4. Якими ознаками характеризується граматичне значення?
- а) стандартністю;
 - б) високим ступенем абстракції;
 - в) обов'язковою співвіднесеністю з позамовним референтом;
 - г) нерегулярністю свого вираження.
 - г) поширеність відповідного мовного явища.
5. Сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених елементів – це...
- а) структура;
 - б) система;
 - в) мовний рівень;
 - г) мовний ярус.
6. На основі яких параметрів визначають мовні універсалії?
- а) спільність властивостей усіх мов на відміну від мови тварин;
 - б) сукупність змістових категорій, що виражаються певними засобами в мові;
 - в) спільність властивостей самих мовних структур;
 - г) спільність особливостей окремих мовних одиниць.
7. Які мовні рівні є проміжними?
- а) синтаксичний;
 - б) семантичний;
 - в) морфонологічний;
 - г) фонетичний.
8. На які процеси безпосередньо не впливає контактування мов?
- а) запозичення лексики і фразеології;
 - б) засвоєння артикуляційних особливостей іншої мови;
 - в) зміну наголосу;
 - г) зміни в морфемній будові слова.
9. Синоніми, антоніми, гіпоніми – це...
- а) лексико-семантичні групи;
 - б) лексико-семантичні категорії;
 - в) лексико-семантичні поля;

- г) лексико-семантична система.
10. Які загальнонаукові методи дослідження названі неправильно?
- а) індукція;
 - б) порівняння;
 - в) синтез;
 - г) аналіз.
11. Яке твердження про своєрідність мови як суспільного явища є правильним?
- а) мова споконвічна і буде існувати доти, доки існує суспільство;
 - б) мова є індивідуально-психічним утворенням і тісно пов'язана із навколишніми умовами проживання особистості;
 - в) у людини наявний мовний ген, який дозволяє їй засвоїти мову;
 - г) мова обслуговує всі царини людської діяльності.
12. Хто автор «Всезагальної раціональної граматики»?
- а) Ноам Хомський;
 - б) Готфрід-Вільгельм Лейбніц;
 - в) Френсіс Бекон;
 - г) Антуан Арно.
13. Який тип мислення реалізується в мовних формах:
- а) чуттєво-образне;
 - б) поняттєве;
 - в) технічне;
 - г) символічне.
14. Головні ознаки літературної мови:
- а) унормованість;
 - б) територіальна варіативність;
 - в) інтернаціональність;
 - г) історичність.
15. Яке твердження про специфічні ознаки мови і мовлення є неправильним?
- а) мова має лінійний характер, а мовлення – нелінійний;
 - б) мова більш статична, а мовлення – динамічне;
 - в) мова – суспільне явище, а мовлення – індивідуальне;
 - г) мова складається з величезної, але обмеженої кількості елементів, мовлення є безмежним.
16. Початковий, пропедевтичний курс загального мовознавства називається:
- а) прикладне мовознавство;
 - б) вступ до мовознавства;
 - в) часткове мовознавство;
 - г) генеративна лінгвістика.
17. Синхронія – це...
- а) стан мови в її історичному розвитку;
 - б) розгляд мовних явищ у їхніх взаємовідношеннях;
 - в) стан мови на певному етапі її існування;
 - г) мовні контакти.

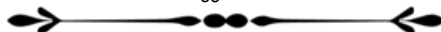
18. Метод дослідження, згідно з яким на підставі знання про окреме роблять висновок про загальне:
- а) індукція;
 - б) дедукція;
 - в) діахронія;
 - г) аналіз.
19. Тлумачний словник є результатом застосування:
- а) зіставного методу;
 - б) описового методу;
 - в) структурного методу;
 - г) порівняльно-історичного методу.
20. Метод, який реалізується у чотирьох методиках лінгвістичного дослідження – дистрибутивній, безпосередніх складників, трансформаційній і компонентного аналізу:
- а) зіставний;
 - б) структурний;
 - в) порівняльно-історичний;
 - г) лінгвогеографія.
21. Які дослідники є основоположниками порівняльно-історичного мовознавства:
- а) Ф. Бопп, Р. Раск, О. Востоков;
 - б) Н. Хомський, Ю. Шевельов;
 - в) І. Бодуен де Куртене, Ф. де Соссюр;
 - г) В. фон Гумбольдт, О. Потебня.
22. Яка із дефініцій визначає мову:
- а) конкретно застосована мова, сукупність засобів спілкування;
 - б) система одиниць спілкування і правил їх функціонування;
 - в) матеріальний, чуттєво – сприйманий предмет, який є представником іншого предмета і використовується для отримання і передачі інформації;
 - г) реалізація мовленнєвої компетенції конкретним носієм мови.
23. Мова – явище...
- а) біологічне;
 - б) психологічне;
 - в) суспільне;
 - г) національне.
24. Мовною політикою називають:
- а) свідомий вплив суспільства на мову;
 - б) вплив людини на політику;
 - в) мову відомих діячів політики;
 - г) суспільно-політичне мовлення.
25. Виділіть рядок, що репрезентує функції мови:
- а) мислетворча, комунікативна, естетична;
 - б) акумулятивна, метамовна, прагматична;

- в) мислетворча, фатична, морфологічна;
г) комунікативна, номінативна, синтаксична.
26. Мовним знаком виступають:
- а) звуки;
б) слова;
в) букви;
г) речення.
27. Традиційно вирізняють такі мовні яруси (рівні):
- а) фонетичний, лексичний, морфемний, граматичний;
б) морфемний, граматичний, фонетичний, фразеологічний;
в) фразеологічний, синтаксичний, морфологічний, фонологічний;
г) фонетичний, фонологічний, лексичний, граматичний.
28. Засоби спілкування на обмеженій території називають:
- а) діалектом;
б) жаргоном;
в) лексикою;
г) сленгом.
29. Що є об'єктом вивчення фонетики?
- а) букви;
б) звуки;
в) звуки і букви;
г) фонемі.
30. Одиницею морфологічного рівня є:
- а) лексема;
б) морфема;
в) речення;
г) морф.
31. Виділіть рядок, який найвичерпніше характеризує мовну систему:
- а) однорідна, замкнута, ієрархічна;
б) неоднорідна, замкнута, строго впорядкована;
в) неоднорідна, відкрита, строго впорядкована;
г) неоднорідна, динамічна, ієрархічна.
32. Який рядок репрезентує опорні поняття граматичного рівня мови:
- а) словосполучення, речення, предикативність;
б) атрибутивність, наголос, морфема;
в) модальність, сурядний зв'язок, редукція;
г) лексема, присудок, предикативність.
33. Виділіть рядок, який репрезентує аспекти у вивченні звуків:
- а) фізичний, психологічний, лінгвістичний;
б) фізіологічний, лінгвістичний, фізичний;
в) граматичний, фізичний, фізіологічний;
г) фізіологічний, прагматичний, фізичний.
34. Фізичний аспект у дослідженні звуків охоплює такі параметри:

- а) силу, висоту, тембр;
б) силу, ритмічність, довготу;
в) висоту, тон, довготу, шум;
г) силу, ритмічність, ембр, довготу.
35. Сукупність артикуляційних навичок, характерних для певної мови, називається:
а) акустикою;
б) артикуляцією;
в) артикуляційною базою;
г) дистрибуцією.
36. Порожнини глотки, рота і носа називають:
а) резонатором;
б) мовленнєвим апаратом;
в) артикуляційною базою;
г) артикулятором.
37. Найпростішим способом встановлення фонологічної системи є:
а) підбір слів, що різняться між собою однією фонемою;
б) підбір слів, що різняться між собою однією літерою;
в) підбір слів, що пишуться однаково, а різняться лише наголосом;
г) підбір однокореневих слів.
38. Виділіть рядок, який репрезентує основні фонетичні одиниці:
а) фрази, такти, склади, звуки;
б) відрізок мовлення, фраза, такт, звук, склад;
в) пауза, фраза, такт, склад;
г) звуки, фонеми, склади.
39. Частина фрази, об'єднана одним наголосом – це...
а) такт;
б) синтагма;
в) фонетичне слово;
г) енклітика.
40. Назвіть представників психологічного напрямку в мовознавстві:
а) Гейман Штейнталь;
б) Вільгельм Вундт;
в) Август Шлейхер;
г) Олександр Потебня.
41. Які риси лексико-граматичних розрядів слів визначені правильно?
а) обов'язковість формального показника;
б) наявність спільної семантичної ознаки;
в) обов'язковість протиставлення в межах лексико-граматичного розряду рядів форм;
г) однакова синтаксична валентність.
42. Які внутрішні причини мовних змін названі неправильно?
а) антиномія позначувального і позначуваного;

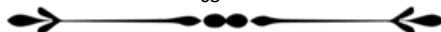

- б) антиномія норми і системи;
 - в) антиномія мовця і слухача;
 - г) антиномія комунікативної та експресивної функцій мови.
43. Мовна норма характеризується такими властивостями:
- а) вибірковістю;
 - б) динамізмом;
 - в) варіативністю;
 - г) обов'язковістю.
44. Який тип мислення протікає в мовних формах:
- а) чуттєво-образне;
 - б) поняттєве;
 - в) технічне;
 - г) символічне.
45. Засоби вираження граматичних значень у кореневих мовах – це...
- а) порядок слів у реченні;
 - б) флексія;
 - в) відмінкові форми;
 - г) чергування фонем.
46. Які ідеї теорії структуралізму названі неправильно?
- а) реальним є не окремий факт (звук, морф, слово та ін.), а реальною є мова як система;
 - б) відношення домінують над елементами;
 - в) для вивчення мови можна застосовувати математичні методи;
 - г) усі мови мають визначену кількість фонем.
47. Які структурно-типологічні різновиди мов названі неправильно?
- а) полісинтетичні, або інкорпуючі;
 - б) флективні;
 - в) аглютинативні;
 - г) нейтральні.
48. Розпізнавання й ототожнення значеннєвих одиниць – це така функція фонем, як...
- а) дистинктивна;
 - б) делімітативна;
 - в) диференційна;
 - г) інтегральна.
49. Якими є антонімічні відношення в лексиці?
- а) парадигматичними;
 - б) синтагматичними;
 - в) ієрархічними;
 - г) класифікаційними.
50. Татарські слова у мовленні слов'янського населення Криму – це...
- а) субстрат;
 - б) суперстрат;

- в) адстрат;
- г) перстрат.

III. РЕФЛЕКСІЯ. Результати вивчення навчальної дисципліни «Вступ до мовознавства»(позитив, недоліки)

ІНДИВІДУАЛЬНІ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНІ ЗАВДАННЯ

Тематика інформаційних науково-пошукових проєктів:

1. Виникнення письма – початок документальної історії людства.
2. Основні етапи розвитку письма.
3. Символічна і умовна сигналізація (предметне письмо).
4. Особливий тип ідеографії – китайське ієрогліфічне письмо.
5. Розвиток і різновиди фонографічного письма: складове і буквено-звукове.
6. Сучасні фразеологічні словники української мови.
7. Критерії класифікації фразеологічних одиниць.
8. Походження фразеологічних одиниць.
9. Аспекти дослідження фразеологізмів в українському мовознавстві.
10. Основні категорії міжкультурної комунікації.
11. Чинники відмінностей між мовними картинами світу.
12. Відображення часової і просторової картин світу в мовній системі.
13. Міжкультурні відмінності невербальних кодів комунікації.
14. Міжкультурні особливості комунікативної поведінки.
15. Вплив слів-символів на міжкультурну комунікацію.
16. Власні назви як засіб образної характеристики людей.
17. Англіцизми в сучасній українській літературній мові.
18. Полонізми в сучасній українській літературній мові.
19. Явище синонімії у фразеологічній системі мови.
20. Явище антонімії у фразеологічній системі мови.
21. Неологізація фразеологічної системи мови.
22. Особливості перекладу фразеологічних одиниць.
23. Мова як символ соціальної солідарності.
24. Етимологія, значення і функціонування слова (на матеріалі відповідних словників): *аудиторія, бакалавр, декан, доцент, кафедра, магістр, семестр, студент, професор, факультет, університет.*

Коментар: підготувати виступ на одну із тем (тривалість виступу не менше 15 хв), унаочнений презентацією (10-12 слайдів).

Загальні вимоги:

1. Логічність структури та її відповідність темі проєкту (сформулювати сформулювати тезу роботи і аргументи, використати цитати та ілюстративний матеріал.
2. Використання сучасних наукових джерел (4-5). Дотримання принципів академічної доброчесності.
3. Системність і повнота у розкритті теми.
4. Аргументованість висновків.
5. Якість оформлення.

Вимоги до оформлення реферату:

1. 10 сторінок друкованого тексту.
2. Друкувати на аркуші А-4, шрифтом Times New Roman 14 кеглем, міжрядковий інтервал 1,5; поля – верхнє\нижнє – по 2 см, ліве – 2,5 см, праве – 1 см.

3. Дотримуватися структури такого виду робіт (зміст, вступ, основна частина, висновки, додатки (якщо є); список використаної літератури).

Навчальна презентація призначена забезпечити зручне і наочне викладання теоретичного і практичного матеріалу. Навчальні презентації поділяються на такі види: презентації-семінари; презентації для самоосвіти; презентації-порадники. У навчальних можуть використовуватися всі інші види презентацій.

Презентація за сценарієм – це традиційна презентація зі слайдами, доповнена засобами показу кольорової графіки й анімації з виведенням відеоматеріалу на великий екран або монітор. Використання анімаційного тексту в поєднанні з діаграмами, графіками та ілюстраціями дає змогу зосередити увагу слухачів на основних твердженнях і сприяє кращому запам'ятовуванню інформації. Озвучує матеріал зазвичай сам доповідач.

Інтерактивна презентація – це діалог користувача з комп'ютером. Користувач вирішує, який матеріал для нього важливий, і вибирає на екрані потрібний об'єкт за допомоги миші або натисненням на клавіші. У цьому випадку видається інформація, на яку є запит. Інтерактивна презентація дає змогу здійснювати пошук інформації, заглиблюючись в неї настільки, наскільки це було передбачено розробником презентації. Така презентація захоплює користувача і утримує його увагу.

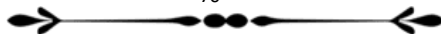
Автоматична презентація – це закінчений інформаційний продукт, розісланий потенційним споживачам для виявлення їхньої зацікавленості. Успіх будь-якої презентації, незалежно від її мети, типу, теми, складу аудиторії, визначається умінням доповідача презентувати свій задум.

Основні вимоги до змісту та оформлення презентації

1. *Вимоги до змісту мультимедійної презентації:*

- відповідність змісту презентації поставленим дидактичним цілям і завданням;
- дотримання чинних норм орфографії, пунктуації, скорочень і правил оформлення тексту;
- достовірність поданої інформації;
- стислість і лаконічність матеріалу;
- завершеність (зміст кожної частини текстової інформації логічно завершено);
- максимальна інформативність тексту;
- розташування інформації на слайді (переважно горизонтальне розташування інформації, зверху вниз по головній діагоналі; найбільш важлива інформація повинна розташовуватися в центрі екрану; якщо на слайді картинка, напис повинен розташовуватися під нею; бажано форматувати текст по ширині; не допускати «рваних» країв тексту);
- наявність не більше одного логічного наголосу: яскравість, обведення, миготіння, рух.

2. *Вимоги до візуального й звукового ряду:*

- використання тільки оптимізованих зображень (наприклад, зменшення з допомогою Microsoft Office Picture Manager, стиснення за допомогою панелі налаштування зображення Microsoft Office тощо);
- відповідність зображень змісту;
- якість зображення (контраст зображення щодо фону; відсутність «зайвих» деталей на фотографії або картинці, яскравість і контрастність зображення, однаковий формат файлів);
- обґрунтованість і раціональність використання графічних об'єктів.

3. Вимоги до тексту:

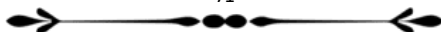
- читання тексту на тлі слайда презентації (текст виразно видно на тлі слайда, використання контрастних кольорів для фону й тексту);
- кегль шрифту повинен бути не менше як 24 пункти;
- використання шрифтів без зарубок (їх легше читати) і не більше 1-2-х варіантів шрифту;
- довжина рядка не більше ніж 36 знаків;
- відстань між рядками усередині абзацу 1,5, а між абзацами – 2 інтервали;
- підкреслення використовується лише в гіперпосиланнях.

4. Вимоги до дизайну:

- використання єдиного стилю оформлення;
- відповідність стилю оформлення презентації (графічного, звукового, анімаційного) змісту презентації;
- використання для фону слайда психологічно комфортних тонів (зони комфорту – синій, зелений, чорний по білому, чорний по жовтому, білий по синьому, синій по жовтому, білий по зеленому, жовтогарячий по білому);
- використання не більше трьох кольорів на одному слайді (один для фону, другий для заголовків, третій для тексту);
- доцільність використання анімаційних ефектів.

5. Вимоги до ефективності використання презентації:

- урахування санітарних вимог до використання технічних засобів (тривалість безперервного перегляду презентації – не більше 20 хв.);
- презентація має містити 10–20 слайдів;
- на титульному слайді вказують відомості про автора (ПІБ і назву навчального закладу), назва матеріалу, дата розробки;
- на останньому слайді подають перелік використаних джерел, активні й точні посилання на всі графічні об'єкти;
- на завершальному слайді можна ще раз вказати інформацію про автора презентації (Копняк Н. Б. Створення візуалізації та інфографіки для інтерактивної дошки з навчальною метою. Вінниця, 2014. С. 36-38).

ПРОГРАМА ПІДГОТОВКИ ДО ІСПИТУ

Наука про мову: її теоретичне й практичне значення. Розділи науки про мову. Загальне мовознавство. Часткові мовознавства. Вступ до мовознавства. Прикладна лінгвістика.

Мова як специфічне суспільне явище. Функції мови.

Зв'язок мовознавства з іншими науками.

Мовні рівні. Основні мовні одиниці.

Природні мови. Штучні мови (есперанто та інші).

Мова як найважливіший засіб спілкування. Інші засоби комунікації.

Літературні мови, стилі мови і форми. Загальні і часткові закони розвитку мови.

Основні процеси історичного розвитку мов: диференціація і інтеграція.

Поняття про дослідні методи мовознавства як науки.

Порівняльно-історичний метод. Порівняльно-історичне мовознавство.

Зіставний, структурний, статистичний та інші методи вивчення мови.

Поняття про систему мови. Поняття про структуру мови.

Мова як особлива система знаків.

Мова і мовлення. Зовнішнє і внутрішнє мовлення.

Загальнонародний характер мови. Територіальні діалекти. Соціальні діалекти: жаргони, арго.

Три аспекти в характеристиці звуків мови.

Фізично-акустична характеристика звуків мови.

Анатомо-фізіологічна характеристика звуків.

Мовленнєвий апарат людини. Мовотворчі функції мовних органів.

Артикуляція звука. Артикуляційна база мови.

Фонологічний аспект у характеристиці звуків.

Фонема, її варіанти, алофони. Функції фонем.

Фонетична і фонематична транскрипції.

Система голосних фонем.

Система приголосних фонем.

Елементи членування мовного потоку. Звуки мови. Склад. Такт. Фонетичне слово. Фраза.

Наголос, його різновиди. Акцентологія.

Інтоніяція, її елементи, основні різновиди.

Взаємодія звуків у потоці мовлення. Причини звукових змін, типи.

Позиційні зміни звуків.

Комбінаторні зміни звуків.

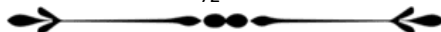
Орфоепія. Орфоепічні норми мови.

Графіка. Алфавіт. Співвідношення між буквами алфавіту і звуками мови.

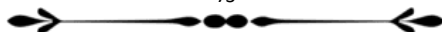
Орфографія. Фонетичний і фонематичний (морфологічний) принципи орфографії.

Традиційний (історичний) та диференційний принципи орфографії.

Письмо, його роль у суспільстві; походження, розвиток і типи письма.

«Речове» письмо. Піктографічне та ієрогліфічне письмо.
Фонографічне письмо: складове і буквено-фонетичне.
Лексикологія. Лексикологічні науки.
Місце слова в структурі мови. Фонетичні й граматичні ознаки слова.
Семантика слова. Слово і поняття. Поняття лексеми.
Семасіологія. Денотативне, конотативне та сигніфікативне значення слова.
Особливості виникнення назв (слів). Мотивовані і немотивовані назви. Поняття про внутрішню форму слова.
Полісемія й моносемія слів. Механізми утворення переносних значень слова: метафора, метонімія, синекдоха.
Терміни. Термінологія.
Омоніми. Види омонімів. Основні шляхи утворення омонімів.
Пароніми.
Синоніми. Види синонімів. Табу і евфемізми як специфічні синоніми.
Антоніми.
Лексика активна і пасивна. Неологізми. Архаїзми. Історизми.
Лексика мови з погляду історичного походження. Споконвічні і запозичені слова і вирази. Інтернаціоналізми.
Етимологія мовних одиниць. Поняття про абсолютну і відносну етимологію слів. Загальні і власні назви. Ономастика, її розділи.
Фразеологія. Ідіоми і фразеологічні одиниці.
Лексикографія як учення про теоретичні основи і практику укладання словників. Типи словників: енциклопедичні і лінгвістичні. Будова словникової статті в різних словниках.
Грамматика як учення про граматичну будову мови.
Грамматичні категорії, граматичні значення.
Грамматичні форми слів. Поняття словоформи. Поняття парадигми.
Морфема. Типи морфем. Корінь слова і афікси.
Класифікація словотворчих афіксів.
Формотворчі афікси (флексія). Основа слів. Типи основ слова. Твірна основа.
Словотвір як проміжний рівень мовної системи. Способи словотвору.
Синтетизм і аналітизм як основні способи вираження граматичних значень.
Засоби синтетичного й аналітичного вираження граматичних значень.
Частини мови, принципи виділення їх.
Уживання слів однієї частини мови в значенні інших (субстантивізація та ін.).
Синтаксис. Основні синтаксичні одиниці.
Речення як одиниця синтаксису.
Походження мови як наукова проблема. Теорії-гіпотези походження мови.
Сучасне наукове трактування проблеми походження мови.
Морфологічна класифікація мов. Кореневі й аглютинативні мови.
Генеалогічна класифікація мов і порівняльно-історичний метод як її основа.
Індоєвропейська сім'я мов. Слов'янські мови.
Соціолінгвістична класифікація мов О. Ткаченка.

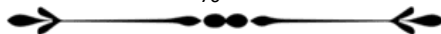

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК ЗІ «ВСТУПУ ДО МОВОЗНАВСТВА»

1. Адстрат – сукупність рис мовної системи, які з'явилися внаслідок впливу однієї мови на іншу в умовах тривалого співіснування і контактів сусідніх народів.
2. Антиномії – протилежні начала, внутрішні суперечності мови, боротьба між якими призводить до її змін.
3. Антропоцентризм – мовознавчий напрям, який мовні явища розглядає через призму людського чинника і вивчає мову з метою пізнання її носія – людини.
4. Апостеріорні мови – штучні мови, створені за зразком природних мов.
5. Апріорні мови – штучні мови, позбавлені зв'язку з природними.
6. Асоціативний експеримент – психолінгвістичний експеримент, суть якого полягає в анкетуванні мовців для виявлення асоціацій (реакцій), які в них викликають мовні одиниці (стимули).
7. Афазія – повна або часткова втрата здатності говорити або розуміти мову внаслідок ураження мовних центрів.
8. Білінгвізм – практика індивідуального або колективного використання двох мов у межах однієї державної чи соціальної спільноти у відповідних комунікативних сферах.
9. Внутрішнє мовлення – використання у процесах розумової діяльності психічних відображень мовних знаків (слів і речень) без вимовляння їх уголос і без писемної фіксації.
10. Внутрішні причини мовних змін – причини, закладені в самій мові, в її системі; суперечності, боротьба між якими спричиняє мовні зміни.
11. Внутрішня лінгвістика – галузь мовознавства, яка вивчає системні відношення мовних одиниць без звертання до зовнішньолінгвальних чинників.
12. Генеративізм – напрям у мовознавстві, який визнає пріоритет дедуктивного підходу до вивчення мови над індуктивним, інтерпретує мову як феномен психіки людини і опрацьовує формальні моделі процесів породження мовних конструкцій. Синонім: породжувальна лінгвістика, генеративна лінгвістика.
13. Гіпотеза вроджених мовних структур – гіпотеза Н. Хомського, суть якої зводиться до того, що мовні структури не набуваються через досвід, а народжуються разом із людиною й існують у кожного індивіда в потенції.
14. Гіпотеза лінгвальної відносності – концепція, згідно з якою структура мови визначає структуру мислення і спосіб пізнання світу. Синонім: гіпотеза Сепіра – Уорфа.
15. Диглосія – мовна ситуація, за якої в одному суспільстві існує дві мови або дві форми однією мови, що виконують відмінні функції.
16. Дискурс – текст у сукупності прагматичних, соціокультурних, психологічних та інших чинників; мовлення, «занурене в життя».
17. Дистрибутивний аналіз – одна з основних методик визначення і

- класифікації одиниць мови в дескриптивній лінгвістиці, яка базується виключно на розподілі одиниць відносно одна одної у потоці мовлення, вивченні оточення (дистрибуції) аналізованої одиниці.
18. Етнолінгвістика – напрям у мовознавстві, який вивчає мову в її зв'язках з культурою, взаємодію мовних, етнокультурних і етнопсихологічних чинників у функціонуванні та розвитку мови.
 19. Зіставне мовознавство – мовознавча дисципліна, яка вивчає дві чи більше мов з метою виявлення їх подібностей і відмінностей на всіх рівнях мовної структури. *Синоніми:* контрастивна лінгвістика.
 20. Знак – матеріальний, чуттєво сприйманий предмет, який є представником іншого предмета і використовується для отримання, зберігання і передачі інформації.
 21. Знак-індекс – знак, пов'язаний з позначуванним предметом, як дія зі своєю причиною. *Синоніми:* знак-прикмета, знак-симптом.
 22. Зовнішня лінгвістика – галузь мовознавства, яка вивчає сукупність етнічних, суспільно-історичних, соціальних, географічних та інших чинників як нерозривно пов'язаних з розвитком і функціонуванням мови.
 23. Інтерлінгвістика – розділ мовознавства, який вивчає міжнародні мови як засіб міжмовного спілкування.
 24. Інтерференція – взаємодія мовних систем за двомовності, яка виражається у відхиленнях від норми і системи другої мови під впливом рідної.
 25. Когнітивна лінгвістика – мовознавчий напрям, в якому функціонування мови розглядається як різновид когнітивної (пізнавальної) діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища.
 26. Комунікативна лінгвістика – напрям сучасного мовознавства, що вивчає мовне спілкування, яке складається з таких компонентів, як мовець, адресат, повідомлення, контекст, специфіка контакту та код (засоби) повідомлення.
 27. Конвергенція – 1) збіг двох чи більше звуків мови в один звук; 2) зближення і збіг двох мов унаслідок контактування.
 28. Концепт – у когнітивній лінгвістиці – одиниця ментальних або психічних ресурсів свідомості і тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи і мови мозку, усієї картини світу, відображеної в мозку людини; відомості проте, що індивід знає, припускає, думає, уявляє про об'єкти світу.
 29. Концептуальний аналіз – методика дослідження концептів на основі сполучуваності відповідних лексем, а також більш широких контекстів їх вживання.
 30. Лексико-семантичне поле – сукупність парадигматично пов'язаних лексичних одиниць, об'єднаних спільністю змісту (іноді й спільністю формальних показників) і відображають поняттєву, предметну й функціональну подібність позначуваних явищ.

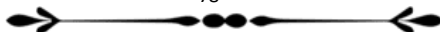

31. Мовна асиміляція – процес утрати етносом рідної мови і перехід на мову іншого (панівного) етносу.
32. Мовна картина світу – спосіб відбиття реальності у свідомості людини, що полягає у сприйнятті цієї реальності крізь призму мовних та культурно-національних особливостей, притаманних певному мовному колективу, інтерпретація навколишнього світу за національними концептуально-структурними канонами.
33. Мовна компетенція – рівень знання своєї мови певним індивідом.
34. Мовна ситуація – сукупність форм існування однієї мови або сукупність мов у їх територіально-соціальному взаємовідношенні у межах певних адміністративно-політичних утворень.
35. Мовний союз – особливий тип ареально-історичної спільності мов, що характеризується певною кількістю подібних структурних і матеріальних ознак, набутих внаслідок тривалого й інтенсивного контактного й конвергентного розвитку в межах єдиного географічного простору.
36. Мовні контакти – взаємодія двох чи більше мов, яка впливає на структуру і словниковий склад однієї чи багатьох із них.
37. Мовні універсалиї – явища, властиві всім мовам або більшості з них.
38. Національно-мовна політика – мовна політика як частина національної політики держави.
39. Нейролінгвістика – дисципліна, яка виникла на межі нейрології та лінгвістики й вивчає систему мови у співвідношенні з мозковим субстратом мовної поведінки.
40. Порівняльно-історичне мовознавство – лінгвістичний напрям, який досліджує мови для встановлення їхньої спорідненості та вивчення історичного розвитку споріднених мов.
41. Порівняльно-історичний метод – сукупність прийомів і процедур історико-генетичного дослідження мовних сімей і груп, а також окремих мов для встановлення закономірностей їх розвитку. Синоніми: компаративний метод, лінгвогенетичний метод.
42. Прикладне мовознавство – напрям у мовознавстві, який опрацьовує методи вирішення практичних завдань, пов'язаних із використанням мови.
43. Психолінгвістика – галузь мовознавства, яка вивчає процеси породження і сприймання мовлення в їх співвідношенні з системою мови.
44. Референт – об'єкт позамовної дійсності, який має на увазі мовець, коли вимовляє певний мовленнєвий відрізок.
45. Семіотика – наукова дисципліна про різні системи знаків, які використовують для передачі інформації.
46. Соціолінгвістика – мовознавча наука, яка вивчає соціальну природу мови, її суспільні функції, взаємодію мови і суспільства.
47. Структуралізм – мовознавчий напрям, який розглядає мову як чітко структуровану знакову систему і прагне до суворого формального її опису.
48. Субстрат – мова-підоснова, елементи якої розчинилися в мові, що

нашарувалася на неї; сліди витісненої місцевої мови.

49. Суперстрат – мова-надоснова, елементи якої розчинилися в мові, над якою вона нашарувалася; сліди мови чужинців, асимільованих корінним населенням.
50. Функціональна лінгвістика – сукупність шкіл і напрямів, які характеризуються переважною увагою до вивчення функціонування мови як засобу спілкування. Синонім: функціоналізм.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ОПРАЦЮВАННЯ ІНФОРМАЦІЇ НАУКОВОГО ДЖЕРЕЛА

1. Прочитайте фрагмент статті, доберіть до нього назву, складіть складний план. Випишіть фахові терміни (5-7), проаналізуйте їх (дефініція; ступінь спеціалізації; походження).

«Інші теми з історичної фонетики, що про них писала О. Курило, в своїх засновках і висновках безпосередньо зв'язані з тим, до чого вона прийшла в розгляненому циклі праць. Насамперед слід зупинитися на статті, присвяченій появі /a/ замість /o/ в словах типу багатий, гарячий. До О. Курило ці форми пояснювали або асиміляцією /o/ до наступного наголошеного /a/, але тоді лишається незрозумілим, чому ця зміна охопила лише кільканадцять слів, не порушивши низки інших, таких як коза, козак тощо, або наявністю старих праслов'янських варіантів. Курило, спершись на діалектологічні дані, показує, що межа між формами типу багатий і багатий проходить центром Поділля між Старокостянтинівом, Баром і Могилевом на захід з їх багатий і Лятичевом, Жмеринкою, Ямполем на схід з їх багатий. Ця межа збігається з межею між старим Подільським і Брацлавським воеводствами, а в 15 сторіччі вона була межею між Польщею й Литвою. Тим самим відпадає думка про праслов'янські варіанти, і Курило вважає, що форми з /a/, зв'язані з Литовською державою, треба розглядати як окремі білорусизми або північноукраїнізми.

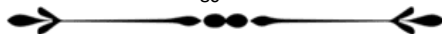
Крім безпосередньої ваги для розгляданого питання, стаття ця має ширше значення. Вона-бо встановлює стару діалектологічну межу на Поділлі, що була в засаді межею північноукраїнських впливів на південь. Імовірно, що ця межа старіша від 15 сторіччя, що тут давніше проходив поділ між Пониззям, що належало до Галицького князівства, і Побожжям, що тягло до Київського. Додам від себе, що якоюсь мірою цю межу може можна зв'язувати й з західною межею первісної Русі. Тож не дивно, що з нею зв'язаний і ряд інших явищ. О. Курило встановлює, що ця лінія є приблизною межею для таких явищ, як послідовна вимова ненаголошеного /o/ як /y/ на захід (гулубка, мулуко) проти вимови /o/ як /y/ тільки перед наголошеними високими голосними на схід (гулубка, але молоко), наявності протетичного /в/ на захід проти протетичного /г/ на схід (горати – ворати), твердості /ц/ і /с/ в суфіксі -ськ- на захід, давального відмінка на -ови/-еви на заході, орудного відмінка однини імен жіночого роду на -оу, -ом (гороу, гором) на заході, давального/місцевого відмінка однини м'якого типу іменників на -и на заході (на воли), м'яких прикметників на -ній, -тій і дієслівних форм 1-ї особи типу ходю, прошю й 3-ї особи типу ходє, просе на сході, минулого часу типу ходивем, майбутнього часу типу буду ходив, інфінітива типу печи (а не пекти) і окремо вживаного -ся на заході. Установлення цієї межі – велика заслуга Курило, і воно відкриває великі перспективи для історії української мови, що їх сама Курило вже не встигла висвітлити. Зокрема, цей факт кидає дещо нового світла й на розвиток /o/, /e/ в закритих складах, бо саме від цієї межі починається на захід спад різниці в силі вимови наголошених і ненаголошених складів.

Інша праця присвячена західноукраїнському переходові /a/ в /ε/ (и) по м'яких приголосних (час>чес). Використавши матеріал етнографічних записів, Курило встановлює докладну географію цього явища і широту його діяння в окремих місцевостях. Вона приходить до висновку, що зміна /'a/ > /'ε/ в позакарпатських західноукраїнських говірках охоплює, як правило, ті слова, де польська мова має /E/, а систематичніше здійснена ця зміна в південній частині гуцульського діалекту, де вона охоплює всі /'a/. Щоб пояснити цей розподіл фактів, Курило вдається до історії польського колонізаційного руху на Західню Україну і висуває тезу про те, що перехід /'a/ в /'ε/ в українській мові постав під впливом польської мови там, де польська мова має /E/, а там, де стосунки з польською мовою не були такі безпосередні, поширено зміну на всяке /'a/.

Я не думаю, щоб з цим висновком можна було цілком погодитися. Радше його слід перевернути: вогнище цієї зміни слід шукати, як це нормально буває, там, де воно проявилось найсильніше, – себто на півдні, у гуцулів. Ширячися звідти на північ, зміна ця справді могла прищеплюватися не в усіх категоріях слів, а, в умовах взаємодії з польською мовою, в тих словах, де польська мова мала /E/. Однак і тут вплив цей був взаємний, бо, як показують новіші досліді, самі польські діалекти в цих випадках утрачали – під українським, мабуть, впливом – носовість ε, так що обидві мови діставали внаслідок вирівнювання, створеного відмінними процесами, той самий наслідок – /'ε/. Може постати питання про те, чому ж у гуцульських говірках /'a/ > /'ε/. Наскільки нам взагалі приступні причини цього явища, я б шукав їх радше в балкансько-українських мовних зв'язках, конкретніше – румуно-болгарських, в пряме заперечення тези Курило про брак будь-яких українсько-болгарських мовних зв'язків. Це більше відповідало б і хронології, бо явище це ледве чи можна зв'язати з 13 сторіччям, як пробує Курило, воно радше датується кінцем 14-початком 15 сторіччя.

Але незалежно від цього ця стаття Курило цікава тими ширшими перспективами, що вона їх почасти розкриває. Мало-бо ствердити наявність двох діалектних груп, що з них склалася українська мова, треба поставити ще питання про те, як і чому вони постали. І тут природним стає питання про обставини історичного життя їхніх племінних носіїв, про ті історичні обставини, що зумовили, з одного боку, ізоляцію цих двох груп одна від одної, а з другого – можливо, їх тимчасові сходження з іншими, не східнослов'янськими народностями. Питання ці цікавили Курило, і вона їх не раз підносила, хоч загалом вони не встигли знайти в неї розгорненого, переконливого наświetлення. Вона ставить проблему українсько-польських і українсько-болгарських зв'язків мовного характеру. Даремно відкидаючи останні, – згадати хоч би той дуже важливий факт, що болгарська мова використовує паляталізовані приголосні перед голосними за таким самим принципом, як українська (збереження палятальності не перед передніми голосними, себто брак «паляталізованих складів», унезалежнення характеру приголосного від характеру наступного голосного), – Курило, як ми бачили, дещо однобічно розуміє польський вплив, її інтерес до українсько-румунських мовних зв'язків засвідчений її працею над

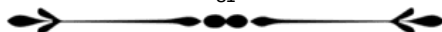

молдавською діалектологією, де вона між іншим зазначає, що характер наголосу у молдавських говірках такий же, як у південно-західних українських, – обставина, що може багато важити для загальної концепції Курило. Нарешті, зверталася її увага до проблеми зв'язків української мови з тюркськими мовами – в кінцевих міркуваннях про елементи вокальної гармонії в старій фонетичній системі південно-західних українських говірок. Однак Курило не висуває тут якоїсь виразної тези, волівши послатися на Бодуена де Куртене, що знаходив елементи вокальної гармонії в рез'янських говірках словінської мови й був схильний приписати їй «можливого впливові тюркському або фінсько-угорському».

О. Курило не присвятила спеціальних праць проблемі існування чи неіснування спільної прасхідньослов'янської мови. Проте з побіжних скептичних зауваг видно, що вона не вважала існування прасхідньослов'янської мови за правдоподібне. Зрештою, розбудовуючи свою теорію двох діалектних груп, що з них склалася українська мова, Курило почасти підривала теорію прасхідньослов'янської єдності. Активно цікавлячися іншими мовами як матеріалом для історії української мови, Курило не працювала над їх проблематикою як чимсь окремим, за винятком дуже цікавих, але принагідних думок про глибоку давність східньослов'янського акання, хоч вона почувала себе дома не тільки в загальній славистиці, а почасти і в романістиці – вона не раз зіставляла українські фонетичні процеси з фонетичними процесами головних романських мов.

Вклад Курило в історію української мови колосальний. Це пояснюється її великою ерудицією, як у знанні фактів української мови, зокрема її діалектів, так і теоретичного мовознавства, а з другого боку, живим чуттям дослідника-відкривача. Це чуття вона поєднала в великій мірі: вона ніколи не спинялася перед утертими поглядами, хоч би які вони були поширені, а перевіряла їх усіма доступними фактами. З другого боку, це чуття провадило її від детальних і дрібних фактів до широких узагальнень. І хоч дещо з цих узагальнень сьогодні не можна прийняти, але навіть і в цих небагатьох випадках шукання Курило були вирішальні для дальшого розвитку української мовознавчої науки. Слушно характеризував Василь Сімович Курило як «одного з найкращих українських лінгвістів новіших часів» (Шевельов Ю. Портрети українських мовознавців. Київ, 2002. С. 81-85).

Довідка: План – це короткий перелік проблем, досліджуваних у науковому тексті; порядок розміщення частин якого-небудь викладу, його композиція. За допомогою плану узагальнюють і згортають інформацію наукового джерела, за ним розкривають, про що написано, яка основна думка, яким чином доведено її істинність, якого висновку доходить автор тексту. За структурою план може бути простим і складним. Простий, якщо в ньому зазначені лише основні питання, у пунктах простого плану перелічують основні мікротемати тексту. Складний, якщо поруч з основним є додаткові запитання, пункти складного плану розбивають на підпункти. Питальний план складають за допомогою питальних речень, які розкривають проблематику тексту у логічній послідовності; кожному

інформативному центру відповідає одне запитання, а кожне наступне пов'язане з попереднім. У номінативному (називному) плані послуговуються називними реченнями, у яких головний член (підмет) виражений іменником або субстантивованою частиною мови (прикметником, дієприкметником) тільки у формі називного відмінка. Тезовий план – сформульоване основне положення абзацу, його мікротема.

2. Опрацюйте фрагменти статті, сформулюйте тези повідомлення «Актуальні питання мовної політики України».

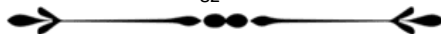
«Як свідчать соціологічні дослідження, уже на початку XXI ст. був помітний тісний зв'язок між мовними пріоритетами українців та їх ставленням до євроінтеграції – серед тих, хто говорять українською мовою і вважають її поширення пріоритетом мовної політики, переважали прихильники вступу в ЄС і НАТО. На противагу, противники відродження української мови сприймали історію України переважно крізь призму російських нарративів та схилилися до євразійського вибору [Залізник : 163]. Унаслідок змін у суспільній свідомості, спричинених російською агресією, а також завдяки дії нормативних актів, прийнятих до початку повномасштабної російської агресії, мовна ситуація в Україні зазнає динамічних змін.

Як свідчать соціологічні дослідження, 19% українців з початку війни перейшли на постійне або частіше використання української мови. Кількість тих, хто постійно спілкується українською, збільшилася до 64% (Балачук). Дедалі більше освітніх закладів з власної ініціативи виключають російську мову зі своїх навчальних програм (Денисенко; Смолій). Триває дерусифікація мовного ландшафту: українізуються власні назви міст, сіл, вулиць, площ, закладів культури і т. ін. Змінюються моделі мовленнєвої поведінки: перехід співрозмовника з російської мови на українську став звичним явищем, протилежна поведінка спостерігається дедалі рідше.

Важливу роль у формуванні поведінкових моделей відіграють урядовці та представники ЗМІ. Зокрема, показовий епізод, про який 17.09.2021 р. інформувало УНІАН та інші українські ЗМІ. Під час брифінгу секретаря Ради національної безпеки та оборони України Олексія Данілова один з журналістів поставив запитання російською мовою. О. Данілов попросив уточнити запитання: «Давайте ще раз уточніть, а то я не зовсім зрозумів запитання. Ви російською розмовляєте, ще раз давайте», – сказав секретар РНБО. При цьому він додав, що напружується, коли чує російську мову. Тоді журналіст повторив своє запитання українською мовою (Саєнко).

Щоб не допустити реваншу проросійських сил під час повоєнної відбудови країни, важливо зафіксувати, зміцнити й поглибити зміни в суспільній свідомості, які дедалі більше оприявнюються в суспільній практиці протягом більшої частини 2022 року. Мовна політика є послідовною й концептуально цілісною, якщо в її основі лежить мовна ідеологія, що відповідає національним інтересам на близьку й віддалену перспективу...

Вислів мовна ідеологія (language ideology) ввів у науковий обіг наприкінці

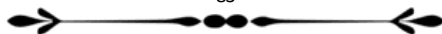

1970-х років Майкл Сільверстайн, професор Чиказького університету, відомий працями в галузі лінгвістичної антропології. За його визначенням, «мовна ідеологія – це комплекс переконань про мову, який сформувався в її користувачів і служить поясненням і обґрунтуванням мовної структури і мовної практики» [Silverstein 1979 : 193]. У подальшому вислів language ideology набув значного поширення не тільки в лінгвістичній антропології, а й у соціолінгвістиці, зокрема в публікаціях, присвячених мовній політиці й мовному плануванню, мовним правам, міжмовним відносинам і міжмовним конфліктам, кодифікації національних мов, викладанню мов тощо.

Пов'язані з мовною ідеологією зміни в мовній практиці позначилися не лише на кількісних показниках використання української й російської мов у нашій країні, а й на значеннях конкретних лексичних одиниць, насамперед на значенні слова українець. Ще недавно воно вживалося насамперед для позначення етнічної належності особи. Сьогодні дедалі частіше контекст його використання свідчить, що воно вказує на належність до української політичної нації. Президент України Володимир Зеленський починає свої щоденні звернення словами «Українці!» або «Українці і українки!». Зрозуміло, що він промовляє до всіх співгромадян і співвітчизників в Україні й поза Україною, незалежно від їх етнічного походження. Символічне значення української мови дедалі більше пов'язується не тільки з фольклором, етнографічною та літературною спадщиною, а й з певним типом політичної культури і, ширше, – з цивілізаційним феноменом, який представляє Україна в протистоянні з Росією. Свого часу В. Липинський, обґрунтовуючи об'єктивні передумови українського націєтворення, схарактеризував цей феномен так: «Основною різницею України від Москви єсть не мова, не плем'я, не віра, а інший, витворений віками, устрій політичний, інший метод організації правлячої верстви, інше взаємовідношення верхів і низів, держави і громадянства. І тільки опираючись на цю різницю політичну можна в окремі Державі Українській перетворити малоруське плем'я в Українську Націю» [Липинський : 25].

Дедалі більше громадян України, які не є етнічними українцями, демонструють у публічному просторі вільне, природне володіння українською мовою. Українська стає в повному розумінні державною мовою – засобом спілкування не тільки українського етносу, а українського народу в конституційному значенні цього терміна. Ті, хто переходять з російської мови на українську, свідомо чи підсвідомо роблять цивілізаційний вибір на користь суспільних стосунків, що склалися в національному політичному просторі, окресленому державною українською мовою. Мова дедалі більше стає маркером супраетнічної національної ідентичності, об'єднуючи українців різного етнічного походження» (Ажнюк Б. Мовна політика і перспективи євроінтеграції. *Мовознавство*. 2022. №6. С.23-24)

Довідка: Тези – коротко сформульовані основні положення доповіді, лекції, статті тощо. Теза у широкому розумінні – будь-яке твердження, яке стисло викладає ідею, у вузькому розумінні – деякий текст, що формулює сутність,

обґрунтовує доказ. Відповідно до мети тези бувають вторинні; оригінальні. Вторинні тези слугують для виокремлення основної інформації в підручнику, монографії, статті під час читання, реферування; їх призначення – створити модель змісту тексту, яку можна було б осмислювати далі, а обсяг тез відповідає кількості інформаційних центрів тексту, зазвичай їх складають мовою автора.

Вимоги до складання тез:

- формулювання думок повинно бути чітким і стислим, але зі збереженням самобутності форми;
- викладання основних авторських думок у вигляді послідовних пунктів, записуючи тези, нумерують кожен, в кожній тезі варто виокремлювати ключове слово;
- якщо текст великий за обсягом, то в кінці кожної тези вказують номер сторінки джерела.

Оригінальні тези створюють як первинний текст. Вони можуть бути:

- ключовими елементами майбутньої наукової розвідки (планом, начерком основних положень);
- стислою формою презентації результатів наукових досліджень під час виступу на науковій конференції.

Оригінальні тези – предметно-логічне ціле, об'єднане спільною думкою, що відображена у заголовку, призначення якого – зорієнтувати читача у змісті наукового тексту. На відміну від розгорнутого плану, який тільки називає питання, тези розкривають розв'язання цих питань. Прагнення автора тез до стислості обумовлює відсутність прикладів, цитат.

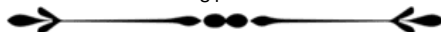
Тези мають чітко регламентовану змістово-композиційну структуру, в якій виокремлюють такі складові:

1. Преамбула (1–2 тези).
2. Основний тезовий виклад (3–6 тез).
3. Висновкова теза (1–2 тези).

У преамбулі тисло формулюють проблему дослідження і обґрунтовують актуальність теми з погляду сучасного стану науки та практики. Основний тезовий виклад передбачає розв'язання таких завдань: сформулювати мету дослідження, схарактеризувати об'єкт і матеріал дослідження; описати перебіг дослідження; визначити критерії оцінювання і технологію оброблення результатів. Висновкова теза презентує результати і загальний висновок, перспективи подальшого дослідження.

3. Опрацюйте фрагмент статті. Визначте дискусійні питання проблеми мовних контактів і класифікації форм міксування мов.

«Головними формами існування мови, які практично не викликають заперечень у жодного із сучасних соціолінгвістів, є літературна мова (стандарт), народно-розмовна мова, койне, територіальні діалекти. До складу форм існування мови деякі дослідники необґрунтовано залучали піджини та креольські мови. Однак ані піджин, ані креол не є різновидами якоїсь окремої

мови, тому не можуть кваліфікуватися як форми її існування. З огляду на це виникає нагальна потреба розмежувати форми існування окремої мови і гібридів двох або більше мов. Із цією метою ми вводимо термін «форма міксації мов» і надаємо такий статус піджини, креолу, креолізованій мові, змішаній мові, суржикові та трасянці.

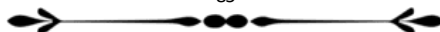
Інтегральними рисами окресленого кола форм міксації мов можна вважати, по-перше, поєднання в них різних рівневих рис не менше, ніж двох мов; по-друге, наявність певної екстралінгвальної мотивації змішування; по-третє, відповідне функціональне призначення мовного утворення...

Піджин є формою міксації мов, не рідною для користувачів й утвореною на різномовній території з метою виконання обмежених функцій інформаційного обміну в бізнесі, торгівлі тощо. Термін утворено від викривленого англ. Business – діло, справа... Найдавнішим типом піджини була мова, що використовувалася принаймні від XII ст. у контактах європейців з арабами, а пізніше з турками – створений на південно-романській лексичній базі середземноморський сабір. Із неєвропейських піджинів найстарішим є чинукський жаргон, поширений у низовині річки Колумбія, пізніше він використовувався від Каліфорнії до Аляски.

Першою стадією формування піджинів дослідники вважають ранні, або нестабільні піджини, що виникають як компроміс між погано засвоєною другою мовою білінгвів-початківців і «регістром для іноземців», створеним тими, для кого мова є рідною. Вибір мови, на основі якої формується ранній піджин, зумовлений суто прагматичними чинниками, зокрема більшою ефективністю у процесі спілкування. Така мова в креолістиці названа лексифікатором, тобто мовою, лексика якої стає базою для піджини. Перетворення раннього піджини на стабільний піджин залежить від регулярності мовних контактів та його поширення.

Дослідники диференціюють піджини на такі, що виникли на підставі однієї мови або споріднених мов певного регіону, і такі, що утворилися на основі неспоріднених мов. Піджини не є результатом природного розвитку мови, а лише наслідком вторинного перетворення мов завдяки етномовним контактам. Розрізняють піджини й піджинізовані мови (останні не набувають статусу окремої мови й не відриваються від мови-джерела).

Субстрат піджини передбачає міжрівневу диференціацію змішування: фонетика та граматики запозичені з однієї мови, викривлена лексика належить іншій. Формування піджини вимагає спрощення складних граматичних систем мов (дієслівного формотворення, відміни й дієвідміни), розвитку аналітичного способу передачі граматичних значень, руйнування тонової системи, зникнення деяких категорій звуків. Піджини зазвичай виникають у місцях перебування кількох етнічних груп через міграцію, урбанізацію, торгівлю тощо (у портових містах, на плантаціях із сезонними робітниками, на острівних територіях), тому вони найбільш поширені в Південно-Східній Азії, Океанії, Африці, Карибському басейні. Європейськими мовами для формування піджинів переважно є англійська, французька, іспанська, португальська. Піджин може ставати навіть

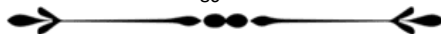
офіційною мовою (наприклад, у Папуа-Новій Гвінеї такими є ток-пісин, який має англійську мовну базу з елементами німецької, португальської та австронезійських мов, 3-4 млн носіїв й обслуговує носіїв понад 700 мов у країні; хірі-моту, що виник на основі робочої мови плантацій, первісно морського піджину бічламар; а також кріо в Сьєрра-Леоне).

Піджин може стати основою творення креольської мови, яка є засобом спілкування представників певного етносу й формується в результаті етнічного процесу інтеграції (міксації). Піджин перетворюється на повноцінну, хоч і вторинну, субстратну мову. Термін походить від португальського *criulo* – африканський невільник, народжений в Америці. Креолізація піджинів здебільшого відбувалася у змішаних родинах, на плантаціях, серед невільників-утікачів. Деякі дослідники вважають, що креолізація могла здійснюватися ще на стадії раннього піджину. Вони вбачають соціолінгвістичну відмінність між піджином і креолом у складі їх носіїв: піджин є соціальним, а креол – етнічним субстратом. Піджин не є рідною мовою етносу, а креольська мова обслуговує новий етнос, утворений внаслідок інтеграції, етнотрансформаційної консолідації чи міксації.

Креольська мова має власну лексику, граматику й розвивається відповідно до власних законів. Граматичний рівень більшості цих мов характеризується відсутністю словозміни: граматичні відношення передаються за допомогою фіксованого порядку слів, службових слів, пауз. Більшість слів одноморфемні та сформовані на основі мови-джерела. Дослідники називають такі риси креольських мов, як однотипність дієслівної системи, широке використання редуплікації для вираження множини чи інтенсивності, вживання іменника зі значенням «річ» як питального займенника що, спрощення фонетики мови-джерела, наявність омонімії. Креольські мови використовують понад 10 млн. людей у світі. На сьогодні зафіксовано більше ніж 60 креолів. Креоли стають рідними найчастіше вже для другого покоління людей, що застосовували піджин...

До змішаних мов деякі дослідники відносять суржик і трасянку, однак усі змішані мови виникали за наявності контактів неспоріднених мов. Суржик є засобом спілкування певної частини населення України, це результат штучного й неприродного поєднання елементів російської та української мов, що порушує норми української літературної мови; трасянка є таким самим явищем у білоруській мові...Цей термін є метафоричним перенесенням первинного значення суржику як суміші зерен пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю й вівса. Суржик переважно має пейоративне забарвлення як негативне явище мовного функціонування, крайній вияв інтерференції...

Деякі лінгвісти вважають суржик територіальним діалектом з огляду на наявність зон мовної дифузії. Однак поза зонами такої дифузії, зважаючи на природу пристосування до рідного діалекту слів престижної в місті або в засобах масової інформації мови, суржик не може набувати статусу діалекту. В. Труб розглядає його як форму підлеглої мови, яка є результатом малоусвідомленої спроби мовця наблизитися до опанування першої домінантної мови. Загалом

дослідник кваліфікує суржик як форму просторіччя. Однак, як відомо, піджин є, насамперед, соціальним субстратом, мовою спілкування певної соціальної групи, суржик же характеризує мовлення жителів села, що переїхали до міста в першому поколінні. Якщо зважати на те, що ці люди є певною соціальною стратою, то суржик є типом піджину на етапі створення, хоч і не набуває статусу засобу міжетнічного спілкування. Спрощення, властиве граматиці піджину, не характерне для суржику, оскільки піджини утворюються на основі місцевої та здебільшого аналітичної мови (приміром, англійської) ...

Суржик іноді ототожнюють з напівмовністю (англ. *semilingualism*) – явищем засвоєння першої та другої мови в обмеженому обсязі. При цьому лексичний склад двох мов обмежений, а їхні граматичні системи спрощені. Естонський діяч культури М. Хінт причиною напівмовності вважав, насамперед, погано організоване раннє навчання другої, нерідної мови...

Деякі сучасні дослідники пов'язують суржик із проблемою деструкції особистості, духовною деградацією, зведенням мислення до примітиву. Американська соціолінгвістка Л. Біланюк цілком слушно наголошує на тому, що «для деяких українців суржик – рідна мова, мова їхніх батьків, прищеплена в дитинстві, носіями якої є переважно урбанізовані мешканці села». Отож формування суржику з наведених вище мотивів є ознакою першого покоління; наступне ж покоління лише наслідує мову батьків без якоїсь соціальної мотивації. На цьому етапі суржик не можна кваліфікувати як різновид піджину. Можливо, він є особливою піджинізованою мовою, яка не має статусу мови й не відривається від мови-джерела.

Чинниками стійкості суржику є:

- 1) здатність до наслідування, що виявляється в перемиканні мовних кодів (приспосованні мови села до мови міста) з метою підвищити статус власного «обличчя»;
- 2) адаптивні властивості людини (приїхавши до міста, людина прагне якнайшвидше соціально адаптуватися, що позначається й на мовленні);
- 3) устрій, культура мовлення сім'ї, яка передається від батьків до дітей;
- 4) мовна ситуація в країні й мовна політика держави тощо.

Суржик може ставати деструктивним чинником для національної мови, тому боротьба з ним – необхідна умова збереження рідної мови й підвищення загальної культури мовлення. На жаль, одним зі способів поширення суржику є засоби масової інформації, а також література й мистецтво, де його можуть застосовувати як засіб створення комічного ефекту, іронії, стилізації мовлення персонажів. Викорінення наслідування поганих зразків мовлення – складова освітніх і виховних програм. Утім це не скасовує потреби вивчати суржик як феномен, оскільки встановлення його механізму, мотивації і виявів пришвидшить його усунення з мовленнєвої практики етносу» (Селіванова О. Проблема форм фіксації мов у соціолінгвістиці. *Мова і суспільство*. 2011. Вип. 2. С. 3-10).

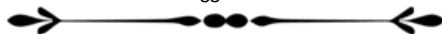
4. Прочитайте фрагмент статті, запишіть стислий конспект. Ознайомтеся з історією кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (сайт кафедри), доповніть конспект інформацією про основні напрями науково-дослідної роботи викладачів кафедри.

«Будь-який ювілей – це черговий кордон, перейти який можна лише тоді, коли підсумуєш усе зроблене: визначиш досягнення, проаналізуєш помилки, яких хочеш уникнути в майбутньому. Здебільшого, коли пишуть про ювілейні дати освітніх закладів чи їхніх структурних підрозділів, зазначають імена тих, хто закінчив ці установи і згодом своїми здобутками примножив славу рідної alma mater. Проте потрібно згадати й про тих, хто своєю невтомною самовідданою працею плевав, ростив ці таланти, щедро ділячись із ними своїми знаннями.

Метою нашої розвідки є окреслення внеску викладачів Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського у філологічну науку й лінгводидактику. Наша стаття розпочинає серію публікацій з історії кафедри української мови, перша з яких приурочена 85-річчю від дня заснування цієї кафедри. Серед тих, хто творив і водночас примножував академічні традиції нашого університету загалом, кафедри української мови зокрема, чільне місце посідає Митрофан Терентійович Доленко – доцент, кандидат філологічних наук, який очолив кафедру української мови 1956 року. Украй мало інформації містять скупі рядки автобіографії: народився М. Т. Доленко 3 червня 1914 року в селі Піківець Уманського району Черкаської області в сім'ї селянина середняка. 1933–1937 рр. – навчання на філологічному факультеті Миколаївського педагогічного інституту, присвоєно кваліфікацію «вчитель української мови і літератури». Нетривала педагогічна робота на вечірньому відділенні робітфаку, у Львівському інституті удосконалення кваліфікації вчителів.

З перших днів війни М. Т. Доленко на передовій: Південно-Східний, Сталінградський, Донський, Волзький, I і IV Український фронти, важке поранення. У рядку «Урядові нагороди» старшина, стрілок-радист авіаполку М. Т. Доленко записав «Орден Червоної Зірки» та дві медалі. До улюбленої справи повернувся наприкінці 1945 року, а з 1948 – очолив Львівський інститут удосконалення кваліфікації вчителів. У 1953–1954 рр. навчався в аспірантурі при Київському університеті, захистив кандидатську дисертацію на тему «Складні прикметники в сучасній українській літературній мові» (науковий керівник – доктор філологічних наук, професор Ковалик І. І.). У науковій спадщині доцента М. Т. Доленка – один із найпопулярніших підручників для педагогічних ВНЗ «Сучасна українська мова», виданий у співавторстві з викладачами кафедри, доцентами І. І. Дацюком і А. Г. Кващуком (1964, низка перевидань), посібник «Збірник вправ і завдань з сучасної української мови» (1966, співавтор), «Вступ до мовознавства. Збірник контрольно-тренувальних вправ і завдань» (1970).

Вагомі здобутки М. Т. Доленка в галузі лінгводидактики: він автор шкільних підручників «Українська мова. Підручник для 5-6 класів шкіл з

українською мовою навчання», «Українська мова. Підручник для 7-8 класів шкіл з українською мовою навчання» (у співавторстві), «Українська мова. Підручник для 4-го класу шкіл з українською мовою навчання» (Київ, 1973, перевидання – 1974; у співавторстві). Зауважимо, що перші два підручники автор запропонував для участі в республіканському конкурсі. Подаючи список друкованих праць, М. Т. Доленко прокоментував: «На конкурсі республіки підручник посів друге місце, тому не був виданий».

Окремим напрямом науково-методичної роботи доцента М. Т. Доленка було програмне забезпечення лінгвістичних дисциплін: він уклав навчальні програми зі «Вступу до мовознавства», «Української мови» для студентів факультету «Педагогіки і методики початкового навчання»; видав методичні рекомендації «Зміст і завдання роботи студентських мовознавчих гуртків», «Науково-дослідна робота студентів-заочників», «Розвиток мови учнів у позаурочний час», «Єдиний мовний режим у школі», «Курсові роботи з української мови». Учні доцента М. Т. Доленка пригадують, що саме він започаткував практику виїзних засідань кафедри української мови, на яких обговорювалися проблеми викладання мови в середній школі, розвитку мовлення учнів, підвищення кваліфікації учителів-словесників. Тривалий час у центрі наукових уподобань М. Т. Доленка залишалася тема його кандидатської дисертації, у 60-их рр. з'явилися такі розвідки: «Структурні типи складних прикметників у сучасній українській мові», «До питання правопису складних слів», «Вивчення стилістичних функцій складних слів на уроках в старших класах», «Славістичне мовознавство про словоскладання у слов'янських мовах та його розвиток», опубліковані в найавторитетніших наукових часописах. Виявивши певну ідеологічну заангажованість, Митрофан Терентійович почав тривалу роботу з діалектології української мови зі статті «Боротьба з діалектизмами в мові учнів західних областей України» (журнал «Українська мова в школі», 1953), яка була продовжена на Поділлі і завершилась упорядкуванням «Словника діалектної лексики Поділля» (1967, 25 др. арк.) і «Фразеологічного словника Поділля (рукопис).

Тривалий час (1972–1994 рр.) кафедру української мови очолював Петро Семенович Дудик – професор, доктор філологічних наук, дослідник синтаксичного, стилістичного зрізу мови і проблем загального мовознавства. Наукову спадщину професора П. С. Дудика варто розглядати як продовження традицій Харківської психологічної школи в напрямі концептуального осмислення проблеми взаємовідношення мови й мислення. Його фундаментальні розвідки граматичної системи української мови поряд із дослідженнями О. С. Мельничука, І. Р. Вихованця, А. П. Загнітка сприяли успішному розвитку у ХХ ст. порівняльної граматики слов'янських мов. Щодо української стилістики і пропедевтичного курсу мовознавства зауважимо, що П. С. Дудик виявився чи не єдиним, хто займався цими питаннями у таких дослідницьких межах.

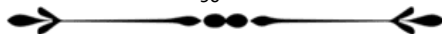
Народився Петро Семенович 10 червня 1926 року в селі Косинь, тепер

Владавського повіту Люблінського воєводства (Польща). До 1939 року закінчив 5 класів Косинецької сільської школи. Через багато десятиліть професор згадував: «Довідався, що я українець, коли в 1942 р. пішов навчатися до Холмської гімназії, бо до початку війни польська влада йменувала моїх односельців тутейшими (тутешніми), без зазначення національності». У Холмській гімназії працювали переважно колишні викладачі, серед них і професори Львівського університету, які з різних причин опинилися за межами УРСР; у Холмському соборі щастило слухати проповіді відомого єпископа Іларіона (Івана Огієнка). На початку квітня 1945 р. родина Дудиків опинилася у Варварівському районі Миколаївської області, ніби і житло дісталася непогане, але ніякої підтримки з боку держави не було. Через тугу за домом, незвичність природно-кліматичних умов, а головне, через несприятливе соціальне становище люди потяглися на захід України.

У вересні 1945 року Петро Дудик став студентом Ровенського державного учительського інституту, який з відзнакою закінчив у 1947 році. За два з половиною роки екстерном закінчив з відзнакою Дніпропетровський державний університет за спеціальністю «українська мова та література». Успішно склавши вступні іспити (зі спеціальності – академікові Л. А. Булаховському), 1 вересня 1951 року став аспірантом Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Академії наук. У квітні 1955 року П. С. Дудик захистив кандидатську дисертацію на тему «Неповні та еліптичні речення в сучасній українській літературній мові». Після закінчення аспірантури, упродовж 1954-1972 рр., працював у Полтавському педагогічному інституті ім. В. Г. Короленка. У червні 1973 року Петро Семенович захистив дисертацію в Інституті мовознавства імені О. О. Потебні, здобувши науковий ступінь доктора філологічних наук, а в грудні 1974 йому присвоєно вчене звання професора. Докторська дисертація «Синтаксис сучасного розмовного українського літературного мовлення» незабаром після захисту опублікована як монографія.

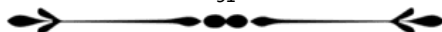
У науковому доробку професора П. С. Дудика понад 200 публікацій, 15 із них – це монографії, підручники, посібники: «Неповні речення в сучасній українській мові» (1958), «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» (1972, у співавторстві), «Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення» (1973), «Синтаксис словосполучення і простого речення» (1976, співавтор), «Словосполучення в українській літературній мові» (1998), «Просте ускладнене речення» (2002). У фундаментальній праці «Сучасна українська літературна мова. Синтаксис» (1972), за загальною редакцією акад. І. К. Білодіда, професорові П. С. Дудикові належать розділи: Односкладні речення. Неповні речення. Еквіваленти речень. Приєднувальні конструкції. Професор П. С. Дудик керував науковою школою, яка активно розробляла наукову тему «Вивчення проблем сучасної української літературної мови, її синтаксичної будови та методики викладання української мови у ВНЗ і в середній школі». Із цієї проблематики опубліковано 4 монографії та 11 навчальних посібників для вищої і середньої школи (6 посібників мають гриф Міністерства освіти і науки України),

близько 200 статей, програми із фахових дисциплін для філологічних факультетів педагогічних інститутів: «Вступ до мовознавства» (1974, у співавторстві), «Українська мова для 7-8 класі» (1978, у співавторстві, 23 перевидання), «Вивчення української мови у 7 класі» (1979), «Вивчення української мови у 8 класі» (1981), «Сучасна українська мова: Збірник вправ для лабораторних занять» (1987, у співавторстві); «Українська мова: підручник для педучилищ» Серія: Філологія (мовознавство). – 2017. – Вип. 25. 262 (1994, у співавторстві), «Із синтаксису простого речення» (1999), «Стилістика української мови» (2005), «Сучасна українська мова: Завдання і вправи» (2007, у співавторстві).

Залишаючись відданим синтаксису та маючи значні напрацювання в цій галузі, професор П. С. Дудик видав підручник «Синтаксис української мови» (у співавторстві з доцентом Л. В. Прокопчук), рекомендований Міністерством освіти і науки України для студентів вищих навчальних закладів (2010). З-поміж значної навчально-методичної літератури, присвяченої українському синтаксису, праця вирізняється власним авторським баченням лінгвальної природи синтаксичних одиниць, багатим ілюстративним матеріалом, доступністю і переконливістю викладу, розрахована не лише на фахівців-філологів і студентів, а й усіх, хто цікавиться синтаксисом української мови і прагне вдосконалити своє мовлення. Професор П. С. Дудик читав основні лінгвістичні курси для студентів філологічних спеціальностей: «Вступ до мовознавства», «Загальне мовознавство», «Сучасна українська літературна мова», «Основи культури мови», «Стилістика»; викладав дисципліну «Практична стилістика», спецкурси для студентів-журналістів.

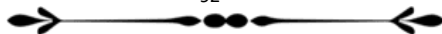
Під керівництвом знаного в Україні науковця підготовлено 6 кандидатських дисертацій та 1 докторську (усі успішно захищені). Петро Семенович Дудик мав низку кваліфікаційних і почесних звань: Відмінник народної освіти (1982), Заслужений працівник вищої школи України (1985), Заслужений працівник Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (2002), Почесний працівник Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (2003), його неодноразово нагороджено почесними грамотами та подяками. Серед нагород є й особливо цінна – медаль «За заслуги перед Вінниччиною» (2012). Колеги й учні професора П. С. Дудика відзначають його надзвичайні, без перебільшення енциклопедичні знання. Наприклад, у підручнику «Вступ до мовознавства» докладно описано систему голосних фонем на багатому ілюстративному матеріалі: східнослов'янські мови, сучасні європейські мови, карпатські, закарпатські, поліські говірки української мови, старогрецька і латинь. Розлогою постає і характеристика специфічних мовних одиниць фонетичного рівня – дифтонгів, трифтонгів, поліфтонгів. Аналізуючи дифтонги французької та німецької мов, автор окремо виділяє групу дифтонгів поліської говірки: лабіалізовані дифтонги висхідні: уо', уи', уе', уі', нисхідні: у'о, у'и, у'е, у'і, нелабіалізовані дифтонги переднього ряду: іе. Варто зауважити, що всім працям

Петра Семеновича властива доступність викладу найскладнішої лінгвістичної теорії, довершена стилістична естетика слова» (Кухар Н.І., Прокопчук Л.В. Усе іде, але не все минає... (портрети подільських науковців – 85-річчю від дня заснування кафедри української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського присвячуємо). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство): збірник наукових праць / [гол. ред. І.Я. Завальнюк]*. Вінниця, 2017. Вип. 25.С. 259-262).

Довідка: Конспект (від лат. conspectus – огляд) – стислий писаний виклад змісту чого-небудь, складається з плану й тез, доповнених фактичним матеріалом, що в сукупності є коротким письмовим викладом змісту книжки, статті, лекції тощо. Конспект слугує для збереження основного змісту роботи. У ньому репрезентовано лише думки автора роботи, яку конспектують; мета його – глибоко осмислити інформацію і подати її адекватно, стисло та в зручній для подальшого використання письмовій формі. За своїм обсягом конспект не перевищує 1/3 всього первинного тексту. Способи фіксації відомостей можуть бути різними: мовними (виділення ключових слів, фраз, повний детальний запис), позамовними (план, схема, таблиця, виділення ключових понять підкресленням або іншим кольором). Стислий конспект передає в узагальненому вигляді найсуттєвішу інформацію тексту, а докладний (розгорнутий) – містить також відомості, які конкретизують, мотивують, деталізують основні положення тексту у вигляді доведень, пояснень, аргументів, ілюстрацій тощо. Не будь-який короткий запис є конспектом, бо конспект – це системне, логічне, зв'язне об'єднання плану, виписок, тез. Без змін зберігають авторські конструкції, цитати. Аналітичний запис прочитаного передбачає перероблення первісного тексту шляхом трансформації більших мовних одиниць у менші: зміст словосполучення передають словом, зміст речення – окремим словосполученням, складне речення замінюють на просте; використовують переказ, інші формулювання.

Плановий конспект укладається за попередньо складеним планом статті, книжки, лекції. Кожному питанню плану відповідає певна частина конспекту, але якщо пункт зрозумілий, то детально не розкривається. Він лаконічний, простий за своєю формою, але за ним не завжди легко вдається відтворити прочитане, почуте. Текстуальний конспект – це конспект створений переважно з цитат, збірка дослівних висловлювань автора. Цей конспект доцільно використовувати під час опрацювання наукових праць. Вільний конспект – це поєднання виписок, цитат, тез. Він вимагає уміння самостійно чітко і лаконічно формулювати основні положення, для цього необхідне глибоке осмислення матеріалу, великий і активний запас слів, уміння використовувати всі типи запису: плани, тези, виписки, цитати тощо. Тематичний конспект укладається на одну тему, але за декількома джерелами. Специфіка такого конспекту полягає в тому, що, розробляючи певну тему за низкою праць, він може не відображати зміст кожної з них загалом. Тематичне конспектування дозволяє всебічно розглянути і

проаналізувати різні точки зору на одне й те ж питання. Опорний конспект – це частина навчального матеріалу, лаконічно викладеного за допомогою тексту, малюнків та умовних позначень.

5. Прочитайте фрагмент статті, випишіть фахові терміни. Підготуйте реферат-огляд на тему «Мовленнєва агресія як наукова проблема». «Постановка проблеми.

У сучасному мовознавстві активізувалися дослідження різних виявів мовленнєвої агресії, зокрема в соціальних мережах. Можливість створювати власний інформаційний продукт і поширювати його, зручність комунікації без обмежень, особливий емоційний фон, загальний плюралізм щодо вибору лексичних одиниць, граматичних конструкцій як переваги віртуального спілкування супроводжуються низкою негативних проявів сучасного способу комунікації. Спілкування в соціальних мережах стає надто динамічним та безособовим, загальна тенденція зростання мовленнєвої агресії охопила віртуальний простір і суттєво вплинула на форми міжособистісної комунікації. Пріоритетом державної політики України є забезпечення охорони життя і здоров'я, зокрема й психічного, учасників освітнього середовища, тому в процесі роботи зі здобувачами вищої освіти педагогічних спеціальностей неминуче постає питання про природу агресії, її форми, способи поширення і запобігання. Експерти переконані, що саме вербальне цькування є найпоширенішим видом насильства в сучасній школі та причиною психологічної напруженості в освітньому середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З 70-х років минулого століття, коли норвезький професор психології Дан Ольвеус (1931-2020) розпочав системне вивчення булінгу (цькування, залякування), з'явилася низка наукових розвідок зарубіжних і вітчизняних дослідників переважно в психологічній, соціальній та правовій площинах щодо природи, форм, чинників такого способу насильства. Упродовж останніх десятиліть Інтернет став унікальним комунікативним простором, у якому змінилися норми спілкування, зокрема правила мовної поведінки. Мережевий «етикет» характеризує застосування стилістично зниженої лексики, вульгаризмів, жаргонізмів, великої кількості аббревіатур та скорочень, піктограм тощо. Мовленнєва агресія як прояв насильства поширюється в глобальному вимірі, цькування та приниження за допомогою електронних пристроїв також значно активізувалися в освітньому середовищі, про що свідчать статистичні матеріали різних досліджень, аналіз судової практики, моніторинг новин, повідомлень та тематичних сюжетів засобів масової інформації.

Наразі у вітчизняній лінгвістиці з'явилася низка публікацій, в яких розглянуто природу конфліктної (негативної) комунікації (А. Ішурматов, В. Сліпецька, І. Фролова). Л. Швелідзе, аналізуючи мовні засоби реалізації комунікативних стратегій у дискурсі соціальних мереж на матеріалі української та англійської мов, вказує на специфіку конфліктного спілкування в соціальних мережах. Дослідниця кваліфікує вербальну агресію як форму конфліктогенної

мовленневої поведінки, що ґрунтується на негативному впливі на адресата. Висловлення комунікантами негативних оцінок на адресу одне одного або висловлювання (тексту) є основним лінгвопрагматичним маркером вербальної агресії [15].

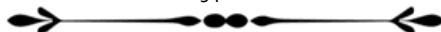
Автори статті «Вербальна агресія як навмисна деструктивна поведінка в соціальних мережах» виокремили та схарактеризували основні форми вербальної агресії в англomовних соціальних мережах (образа, глузування, вороже зауваження, осуд, погрози), визначили типові лексико-фразеологічні засоби її реалізації [14].

Дослідники О. Міхеєва, М. Корнієнко кваліфікують кібербулінг як актуальну соціально-педагогічну проблему, акцентуючи на відмінностях цькування в соціальних мережах від інших форм насильства, зокрема анонімності, безперервності, незліченних невидимих свідках, відсутності зворотного зв'язку, феномені розгальмовування [9, с.249]. Аналізуючи проблему кібербулінгу в молодіжному середовищі, В. Бедан визначає негативні наслідки впливу такого виду цькування на об'єкт насильства у віртуальному просторі [1].

Актуальність дослідження. Посилення процесів мовленневої агресії загалом та недостатність вивчення проблеми вербального насильства у віртуальному комунікативному просторі, зокрема студентського середовища, зумовлює актуальність нашої розвідки.

Мета статті – на матеріалі анонімного анкетування студентів педагогічних спеціальностей дослідити стан обізнаності здобувачів вищої освіти щодо мовленневої агресії у віртуальному просторі, схарактеризувати особливості вербального вияву насильства в студентському середовищі.

Основний виклад. У зв'язку із закріпленням поняття «булінг» у вітчизняному законодавстві ([Закон України](#) «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» 2018 р.) і наданням йому статусу правової категорії цей вид насильства став об'єктом аналізу у правознавстві, педагогіці, психології та соціології, що спричинило відмінності в його потрактуванні, термінологічну невпорядкованість у використанні понять булінг, цькування, мовленнева агресія, вербальне насильство. Погляди вітчизняних та зарубіжних дослідників на цей феномен ґрунтуються на емпіричних матеріалах і уможливають виокремлення його різновидів, зокрема психологічного, фізичного, економічного. Особливого поширення набуває кібербулінг – новітня форма протиправної поведінки, яка виявляється в агресивних, жорстоких діях з метою дошкулити, нашкодити, принизити людину, використовуючи інформаційно-комунікаційні засоби: мобільні телефони, електронну пошту, соціальні мережі тощо [8, с. 277]. До найпоширеніших способів кібербулінгу належать анонімні погрози, обмовлення або зведення наклепів, переслідування, тролінг, глузування. Основними засобами реалізації мовленневої агресії в соціальних мережах є пейоративна і абсцентна лексика, принизливі найменування, які маркують емоційно-інтелектуальні дисфункції комуніканта.

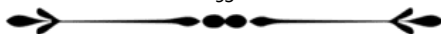

У нашому дослідженні аналізуємо результати анонімного анкетування студентів педагогічних спеціальностей щодо проблеми мовленнєвої агресії в соціальних мережах. Респонденти – 73 здобувачі СВО бакалавра першого-другого курсів факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Термін анкетування – 27-28 січня 2023 року.

Перше запитання анкети – *«Чи маєте Ви інформацію про кіберцькування»* – передбачало відповідь *«так»/«ні»* для виявлення обізнаності студентів щодо агресії у віртуальному просторі. 58,9 % респондентів (43 здобувачі освіти) поінформовані про вербальну форму насильства в соціальних мережах. Три респонденти прокоментували відповідь на перше запитання: *«Так, маю певну інформацію»*, *«Так, багатьох людей в інтернеті можуть цькувати за зовнішність, дії чи інші погляди на життя»*, *«Так, знайома з цим терміном, але не займалася цим та не відчувала щодо себе»*.

Лише 15% учасників анкетування (11 студентів), відповідаючи на друге запитання (*«Чи відчували Ви кіберцькування щодо себе?»*), визнали себе об'єктом булінгу. Два респонденти прокоментували відповідь: *«На щастя, ні»*, *«Не пам'ятаю, але скоріше ні, чим так»*. Уважаємо такий результат досить сумнівним, він не корелює з показниками всеукраїнського дослідження ЮНІСЕФ, згідно з якими 67 % дітей віком 11-17 років стикалися з випадками булінгу, а 44 % школярів-спостерігачів ігнорували булінг, тому що їм було страшно за себе [2]. Крім того, відповідаючи на інші запитання анкети, студенти засвідчили більше випадків мовленнєвої агресії щодо себе (словесних образ, глузування, залякування тощо).

Наступне питання зорієнтоване на виявлення засобів словесних образ у випадках мовленнєвої агресії в соціальних мережах. 27,4% респондентів (20 студентів) отримували словесні образи в соціальних мережах, зокрема *«Це якісь спори»*, *«Так, образання в коментарях»*, *«Так, необгрунтовані образи стосовно зовнішності»*, *«Маму ображали»*, *«Так, не хочу поточнювати»*, *«Поодинокі випадки»*, *«Тобі не пасує, ця сукня, у тебе дивне прізвище, твоя думка нікого не цікавить»*, *«Жирна, тупа, жахливий голос»*, *«Бували різного характеру»*. Два респонденти відповіли, що отримали образи щодо зовнішності (без уточнення), один учасник анкетування визначив словесною образою використання *«нецензурної лексики»*, один – слова *«хохол, укроп»*. Зафіксовано також коментар *«Отримувала. Не вважаю образливим, бо не звертаю увагу»*. Дуже неохоче студенти конкретизували словесні образи, таких відповідей усього три. Відповіді на запитання *«Яких сфер стосувалися ці образи (зовнішність, стиль одягу, поведінка, релігія тощо)?»* виявили наступні особливості мовленнєвої агресії в соціальних мережах: 15% (11 осіб) респондентів зазнали вербального насильства щодо зовнішності, 8,2 % (6 осіб) – щодо поведінки, 4,1% (3 особи) – стилю одягу. Припускаємо, що такий вияв мовленнєвої агресії пов'язаний із гендерною ознакою, бо учасники анкетування переважно жіночої статі. Також респонденти назвали *інші погляди, сварки, соціальну причину, різне як сфери*

словесних образ.

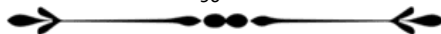
Три наступні запитання анкети зорієнтовані на виявлення форм мовленнєвої агресії – висміювання (глузування), неповажні коментарі, погрози (залякування). 76,7% (56 здобувачів освіти) заперечують випадки висміювання (глузування) в соціальних мережах, 69,8% (51 особа) – неповажні коментарі і 83,6% (61 студент) – факти погроз і залякувань у віртуальному просторі. Зауважимо, що такі результати уточнюють 2 запитання анкети – *«Чи відчували Ви кіберцькування щодо себе?»*. Припускаємо, що визнати себе жертвою мовленнєвої агресії учасникам анкетування досить складно (лише 15 %, 11 респондентів), проте показники конкретизованих запитань щодо вербального насильства в мережі є більш показовими і валідними. Об'єктами висміювання (глузування) у віртуальному спілкуванні були 23,3 % (17 осіб), неповажні коментарі в соціальних мережах отримували 30,2 % (22 студенти), погрози і залякування відчували 16,4% (12 респондентів).

Мовними засобами реалізації агресії у формі висміювання (глузування) респонденти назвали *«доволі образливі висловлювання», «дуже агресивно і з матюками», «багато ненормативної лексики», «з використанням нецензурної лексики», а також «жарти та взяття на слабо», «в жартівливій формі», «в шутливій формі»*.

Неповажні коментарі в соціальних мережах, за результатами анкетування, стосувалися політики, зовнішності, статі. Учасники анкетування вказали, що такі висловлювання вміщували абсцентну лексику (6 респондентів), мали форму *«ти нікому не потрібна, нащо ти живеш», «образливих стереотипів щодо жіночої статі»*. У трьох анкетах зауважено, що неповажний коментар респондент не запам'ятав.

Погроз і залякування як форм мовленнєвої агресії зазнали 16, 4% (12 осіб), 5 респондентів указали конкретні вирази: *«Обіцяли, що знайдуть мене і «серйозно» поговорять», «Обіцяли, що знайдуть мене і вб'ють, чекаю 3 рік», «Так, погрожували, що «розберуться», бо я подобалася об'єкту їх симпатії», «Це були жарти інших дітей», «Національність здебільшого. Але я не звертав уваги»*.

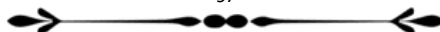
Останнє запитання анкети стосувалося відповіді на мовленнєву агресію у віртуальній комунікації. 57,5% (42 респонденти) ігнорують випадки цькування в соціальних мережах, 9,6 % (7 студентів) реагують спокійно, 8,2 % (6 осіб) блокують агресора, 5,5 % (4 особи) звертаються до поліції чи дорослих. 2 учасники опитування відповідають агресією на агресію, 1 – використовує абсцентну лексику. Коментарів до цього запитання було найбільше: *«Мовчки пройду повз, адже не залежу від думки інших. Та маю здорову психіку, аби спокійно реагувати на неадекватні вчинки інших», «Не відповідаю, марна витрата часу», «Не опускатимусь до рівня співрозмовника, або виважено продовжу діалог, або припиню його»*. (Кухар Ніна. Вербальні вияви агресії в соціальних мережах (на матеріалі анкетування здобувачів вищої освіти педагогічних спеціальностей). Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія (мовознавство). Вип.36. С. 99-

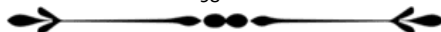
106. <https://doi.org/10.31652/2521-1307-2022-36-99-106>)

6. Прочитайте фрагмент статті, запишіть цитатний план. Використовуючи матеріали статті, підготуйтеся до дискусії на тему «Екологія мови: проблеми і перспективи».

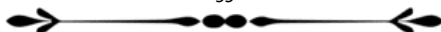
«Початок ХХІ ст. увійшов в історію як епоха вивчення різноманітних екологічних проблем, які суспільство ставить перед собою, переосмислює у перспективі розвитку. Відомо, що сам термін «екологія» ввів у 1866 році Ернст Геккель для означення нової дисципліни у складі біології як загальної науки про взаємодію організмів у середовищі. Проте сьогодні це поняття зазнало багатьох перетворень: у його зміст було внесено чимало змін, що зумовило вихід із біології і розширення сфер впливу. Сьогодні стає очевидним той факт, що саме поняття «екологія», що на початку стосувалося лише природи, її захисту від людської діяльності, набуває іншої мотивації. Її окреслюють такі смисли, як «екологія культури», «екологія мислення», «екологія слова», «екологія мови», «еколінгвістика» тощо. Екологізація наукового знання – закономірний процес у формуванні екологічного мислення, сутністю якого є усвідомлення, підлаштування дій під закони біосфери. Уперше термін «екологія мови» (ecology of language) запропонував Ейнар Хауген, який у 70-х роках ХХ століття у доповіді «Екологія мови» виділив аспект взаємодії у межах соціолінгвістики і психолінгвістики. Основним завданням, уважав цей американський лінгвіст, є дослідження взаємозв'язку між мовою та довкіллям; мова та екологія, тобто вивчення взаємозалежності між мовами в розумі людини і в багатомовному суспільстві. У пізніших працях поняття екології мови окреслено точніше. Науковець вводить поняття «середовище» як оточення мови; суспільство, що використовує мову як один із своїх кодів: мова існує тільки у свідомості мовців і функціює лише за взаємодії з іншими мовцями. Надзавданням екології мови, уважав учений, є вияв статусу мови, установлення її типологічної екологічної класифікації (де перебуває мова і куди рухається порівняно з іншими мовами). На початку ХХІ століття питання взаємодії мови і середовища висунув англійський мовознавець Міхаель Халлідей. Він проголосив перед лінгвістами деякі загальнотеоретичні питання, зокрема: наскільки мовні структури й одиниці текстів задіяні у висвітленні питань, пов'язаних із проблемами оточення, довкілля; чи може мова зробити ці проблеми більш зрозумілими й близькими до людей. Причому цей учений трактує взаємозв'язок як взаємний вплив мови і середовища, через що змінюються два об'єкти, бо вони, будучи взаємопов'язаними, утворюють «екологічну систему». У працях Харальда Хаармана окреслено основні чинники («екологічні змінні»), які визначають мовну поведінку соціальних груп і окремих особистостей, а отже мають бути враховані в описі екологічної системи: демографічні, соціальні, політичні, культурні, психічні, інтеракційні та лінгвістичні. Одними з перших методологічні положення еколінгвістики порушили Р. Харре, Н. Брокмаєр, П. Мюльхойслер, які сформулювали їх у вигляді тези, що мову й мовні структури (до яких належать і

метафори) слід розглядати не як замкнуті, що існують лише самі собою, а як систему одиничних структур, яка взаємодіє з зовнішнім світом; не можна вивчати мову у відриві від її природного і культурного оточення. Важливим у цьому аспекті становлення еколінгвістики як нового наукового напрямку стали праці Алвіна Філла, який досліджував термінологію для різних галузей еколінгвістики. Зокрема, учений увів загальні терміни «еколінгвістика», «екологія мови (мов)» – як дослідження взаємодії між мовами з метою збереження мовного різноманіття, окреслив поняття екосистеми, яка застосовує методи і принципи екології для вивчення мови, зазначив, що мовна екологія вивчає взаємозв'язок між мовою й екологічними проблемами. Сьогодні зарубіжні вчені розробляють теорію «добудови», що передбачає розгляд функціонування мови відповідно до законів автопоезису (гр. autoroesis – самодобудова) Умберто Р. Матурана і Франсиско Х. Вареллі. За такого погляду модель мови розглядають як когнітивну діяльність, що базується на взаємодіях, які передбачають внесення модифікацій одного організму у поведінку іншого. Гармонія і погодженість у взаємодіях і стосунках між членами людської соціальної системи має зреалізуватися за неперервного соціального навчання. Воно визначає власне лінгвістичне функціонування (Мірченко М. В. Основи екології української літературної мови: проблеми, можливості, перспективи <https://lingvj.oa.edu.ua/articles/2014/n50/5.pdf>)

Для нотаток

Вступ до мовознавства
Навчально-методичний посібник

Редактор Н.І. Кухар
Верстка, дизайн Н.І. Кухар

Підписано до друку 29.11.2025.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк цифровий.
Умов. друк. арк. 19,25. Обл.-видавн. арк. 17,9.
Наклад 100 прим. Зам. № 8778.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.

Видавець ТОВ «Твори».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 4299 від 11.04.2012 р.
21034, м. Вінниця, вул. Немирівське шосе, 62а.
Тел.: 0 (800) 33-00-90, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852.
e-mail: info@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>

